ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

4

TOMUL 29

OCTOMBRIE—DECEMBRIE

1978

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura direct sau prin poştă şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, 71 021, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM, Departamentul export-import presă, P.O. Box 136—137, telex : 11226, Bucureşti, 70 116, str. 13 Decembrie nr. 3, România.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa : 71 119, str. I. C. Frimu nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 29 Nr. 4 octombrie—decembrie 1978

SUMAR

STUDII

DISCUŢII

MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

NOTE ARHEOLOGICE

RECENZII

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 29 Nº 4 octobre—décembre 1978

SOMMAIRE

ATELIERUL DE LA MITOC — VALEA IZVORULUI ȘI LOCUL LUI ÎN CRONOLOGIA PALEOLITICULUI ROMÂNIEI

DE

MARIA BITIRI și MARIN CÂRCIUMARU

Materialul arheologic descoperit la Mitoc — Valea Izvorului prezintă un deosebit interes atît din punct de vedere cultural, cît și cronologic. Asociația specifică de elemente tehnice și tipologice, situate într-un depozit afectat într-o oarecare măsură de fenomenele geologice caracteristice zonei, a creat în primul rînd dificultăți de încadrare și au impus trenarea formulării unor astfel de concluzii pînă la efectuarea unor analize speciale de laborator.

Documentația arheologică este unilaterală, asigurată de piese litice în exclusivitate. Tehnica lor de cioplire și tipologia uneltelor ne-au atras atenția în legătură cu preocupările privind problema etapei de început a paleoliticului superior [1] și a uneltelor cioplite bifacial [2]. Mai tîrziu, ocupîndu-ne de materialele descoperite aici în campania din 1963, am constatat că piesele denticulate și cele cu scobituri laterale sînt în număr mare și se impun celorlalte categorii de unelte [3], fapt ce dădea o notă specifică complexului studiat. Acest element s-a conturat cu mai multă certitudine în campania din 1977 și vine să definească un nou aspect cultural în evoluția paleoliticului dintr-o perioadă mai puțin cunoscută.

Prin poziția sa geografică, obiectivul de la Valea Izvorului se află cantonat pe una din cotele ridicate ale comunei Mitoc, care nu este exclus să reprezinte un martor de eroziune dintr-o terasă veche a Prutului. Dealtfel, existența în fundament, imediat sub depozitele loessoide, a unor calcare recifale de vîrstă Bugloviană a creat un relief foarte accidentat din cauza eroziunii subterane și a numeroaselor prăbușiri. În acest mod s-au născut repetate niveluri de eroziune locală care au activat depozitele loessoide, producînd deranjarea serioasă a stratigrafiei straturilor cuaternare în așa măsură încît uneori prundișurile de terasă apar pe coamele dealurilor. Tot ca o consecință a acestor procese, cu toate că altitudinea generală a reliefului nu depășește circa 200 m, peisajul apare cu numeroase denivelări, lăsînd impresia unor văi adînci și dealuri ridicate, care te fac să uiți pentru o clipă că te afli totuși în cadrul Cîmpiei Moldovei.

---

[1] M. Bitiri, SCIV, 16, 1965, 1, p. 5—16.
[2] Idem, SCIV, 16, 1965, 3, p. 431—449.
[3] Idem, Studii și materiale — Istorie, 3, 1973, p. 27—35.

Flora spontană actuală din imprejurimile aşezării se caracterizează prin grupări xeromezofile şi o vegetaţie azonală constituită din şleauri de-a lungul Prutului, împreună subliniind trăsăturile silvostepice ale acestei zone.

Solurile predominante sint cernoziomurile levigate.

În ceea ce priveşte condiţiile climatice, conform datelor obţinute la staţia Botoşani, temperatura medie anuală este de 8,6°C, iar media lunilor extreme este de —4,1°C în ianuarie şi peste 20°C în luna iulie. Precipitaţiile sint în jur de 530 mm pe an.

Analizele granulometrice întocmite recent de către P. Vasilescu[4] (tabelul 1) permit delimitarea şi caracterizarea sedimentului, ce înglobează resturile arheologice în felul următor: 50—80 cm — sediment lutos-nisipos; 90—120 cm — depozit nisipos lutos; 130—320 cm — sediment lutos-slab nisipos.

Determinările sporo-polinice, granulometrice, de carbonaţi şi humus înlesnesc acum o nouă viziune asupra stratigrafiei şi paleoclimatului în perioada activităţii omului în acest obiectiv, precum şi precizarea locului ce il ocupă în geocronologia paleoliticului din zonă şi din ţară în general.

Cercetarea polinică s-a efectuat pe un profil pînă la adîncimea de 320 cm, chiar dacă urmele de cultură materială nu apar cu concentraţie prea mare sub adîncimea de doi metri. În acest fel s-a reconstituit vegetaţia şi climatul şi în etapa în care omul paleolitic nu dovedea o prezenţă foarte activă în această aşezare, putîndu-se astfel făuri o imagine mai completă privind sensul evoluţiei climei pe o perioadă mai lungă (fig. 1).

Sedimentul din baza secvenţei analizate polinic, cu o textură lutos-nisipoasă, s-a depus în cadrul unei perioade reci de tip stadial. Peisajul silvestru a fost puternic sărăcit în acest timp, reducîndu-se la foarte puţini arbori care vegetau răzleţ într-un peisaj de tundră. Acum se puteau intîlni dintre copaci doar *Alnus*, *Salix*, iar dintre conifere *Larix*, *Juniperus*, *Picea* şi ceva *Pinus* (fig. 2). În etapa de maximă răcire stadială şi de reducere majoră a umidităţii relative dispăreau în cea mai mare parte din preajma aşezării şi aceste puţine genuri menţionate. În toată acestă perioadă aşezarea cercetată era destul de rar vizitată de omul paleolitic.

Aproximativ de la 240 cm spre suprafaţă climatul cunoaşte o uşoară ameliorare, care însă se va accentua pe măsura scurgerii timpului. În aceste condiţii, peisajul capătă la început un caracter de silvotundră, ca apoi, treptat, caracterul său să se transforme tot mai mult într-unul din ce în ce mai apropiat celui silvestru, fără însă a se ajunge la păduri foarte bine închegate, ci mai degrabă la un aspect silvostepic specific dealtfel încălzirii majore interstadiale. În aceste condiţii putem vorbi că de la 220 cm pînă la 150 cm sedimentarea s-a desăvîrşit într-un climat de tip interstadial, propriu complexului interstadial Ohaba. Prima din cele două oscilaţii (oscilaţia climatică Ohaba A), specifică complexului interstadial Ohaba, a fost mai puţin conturată, în schimb în timpul celei de-a doua oscilaţii (oscilaţia climatică Ohaba B) se produce adevărata expansiune a pădurii, ca urmare a unor condiţii climatice, care au reprezentat optimul climatic al acestui interstadiu.

[4] M. Bitiri, M. Cârciumaru, P. Vasilescu, *Paleoliticul de la Miloc — Valea Izvorului. Specificul culturii şi mediul natural*, Comunicare la Sesiunea de comunicări şi referate a Muzeului judeţean Botoşani, 25 martie 1978.

Tabel 1

Buletin de analiză granulometrică

Adîncimea în cm	Fracţiuni granulometrice în % — Nisip grosier: 2–0,2 mm	Nisip grosier: 2–1 mm	Nisip grosier: 1–0,5 mm	Nisip grosier: 0,5–0,2 mm	Nisip fin: 0,2–0,02 mm	Nisip fin: 0,1–0,05 mm	Nisip fin: 0,05–0,02 mm	Nisip fin: 0,2–0,1 mm	Praf: 0,02–0,002 mm	Argilă: 0,002 mm	Argilă fizică 0,01 mm	Humus în %	CO_3Ca în %
60– 50	6,7	0,0	0,3	6,4	53,3	12,3	29,4	11,6	18,4	21,6	30,8	1,50	11,01
80– 70	7,6	0,0	0,3	7,3	52,2	13,2	28,5	10,5	19,3	20,9	30,5	1,15	11,63
100– 90	11,8	0,0	0,5	11,3	52,5	12,8	26,1	13,6	16,5	19,2	29,6	0,74	15,24
130–120	4,9	0,0	0,3	4,6	49,3	12,4	29,6	7,3	23,6	22,2	32,2	0,37	24,35
160–140	2,1	0,0	0,0	2,1	52,6	9,9	39,6	3,1	23,3	22,0	31,7	0,42	23,29
220–190	1,8	0,0	0,1	1,7	51,7	14,5	31,8	5,4	25,6	20,9	30,7	0,29	17,57
320–290	2,0	0,0	0,0	2,0	42,2	12,8	30,0	5,4	25,4	21,4	36,5	0,20	13,71

Odată cu instalarea unor condiții de viață favorabile, urmele de cultură materială lăsate de omul paleolitic sînt mai consistente, observîndu-se o locuire intensă a așezării, mai cu seamă pe măsură ce se intră în oscilația climatică Ohaba B din cadrul complexului interstadial Ohaba.

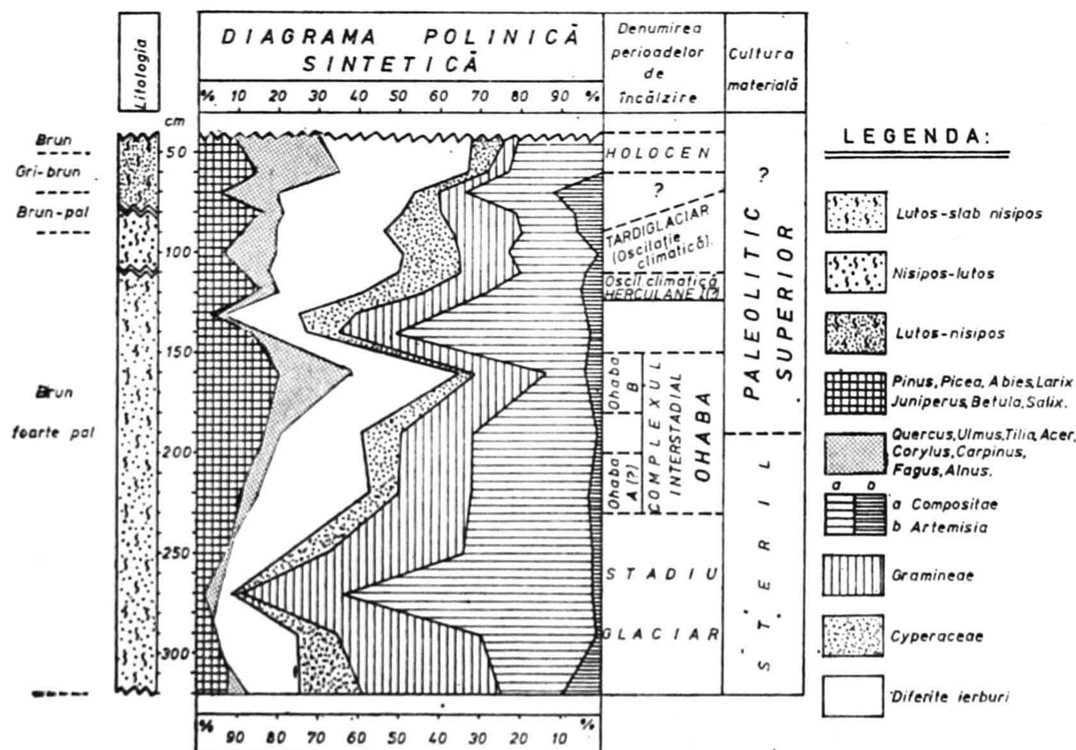

Fig. 1. — Diagrama polinică sintetică a sedimentului de la Mitoc — Valea Izvorului.

Cu alte cuvinte se poate spune că materialul litic este mai abundent în depozitul sedimentat în condițiile deosebit de favorabile ale mediului oferite de complexul interstadial Ohaba.

Pădurea în timpul complexului interstadial Ohaba (AP = 30%) era formată în cea mai mare parte din elemente ale stejărișului amestecat dominate de *Ulmus*, la care se adăugau, mai cu seamă de-a lungul Prutului, *Alnus*, *Betula* și *Salix*. În cadrul pădurii se puteau întîlni de asemenea *Fagus* și *Corylus*.

Dar, ca urmare a înăspririi condițiilor climatice, de la 150 cm spre suprafață se remarcă din nou restrîngerea peisajului silvestru. La 130 cm polenul copacilor deja abia mai participa la spectrul polinic cu 6—7%. Dintre elementele termofile, cu totul izolat, a fost întîlnit doar *Tilia* și *Corylus*, care au reușit probabil să supraviețuiească răcirii climei în zonele mai adăpostite din preajma așezării. Acum dominau plantele ierboase, între care familia *Compositae* deținea supremația, alături de *Gramineae* și *Cyperaceae*.

În timpul perioadei de răcire se remarcă depunerea unui sediment care conținea în cadrul diferitelor fracțiuni granulometrice, în procente mai ridicate, praf de 0,02—0,002 mm (circa 23%), argilă fizică < 0,01 mm (32,2%), ca și un procent sporit de carbonați (24,35%).

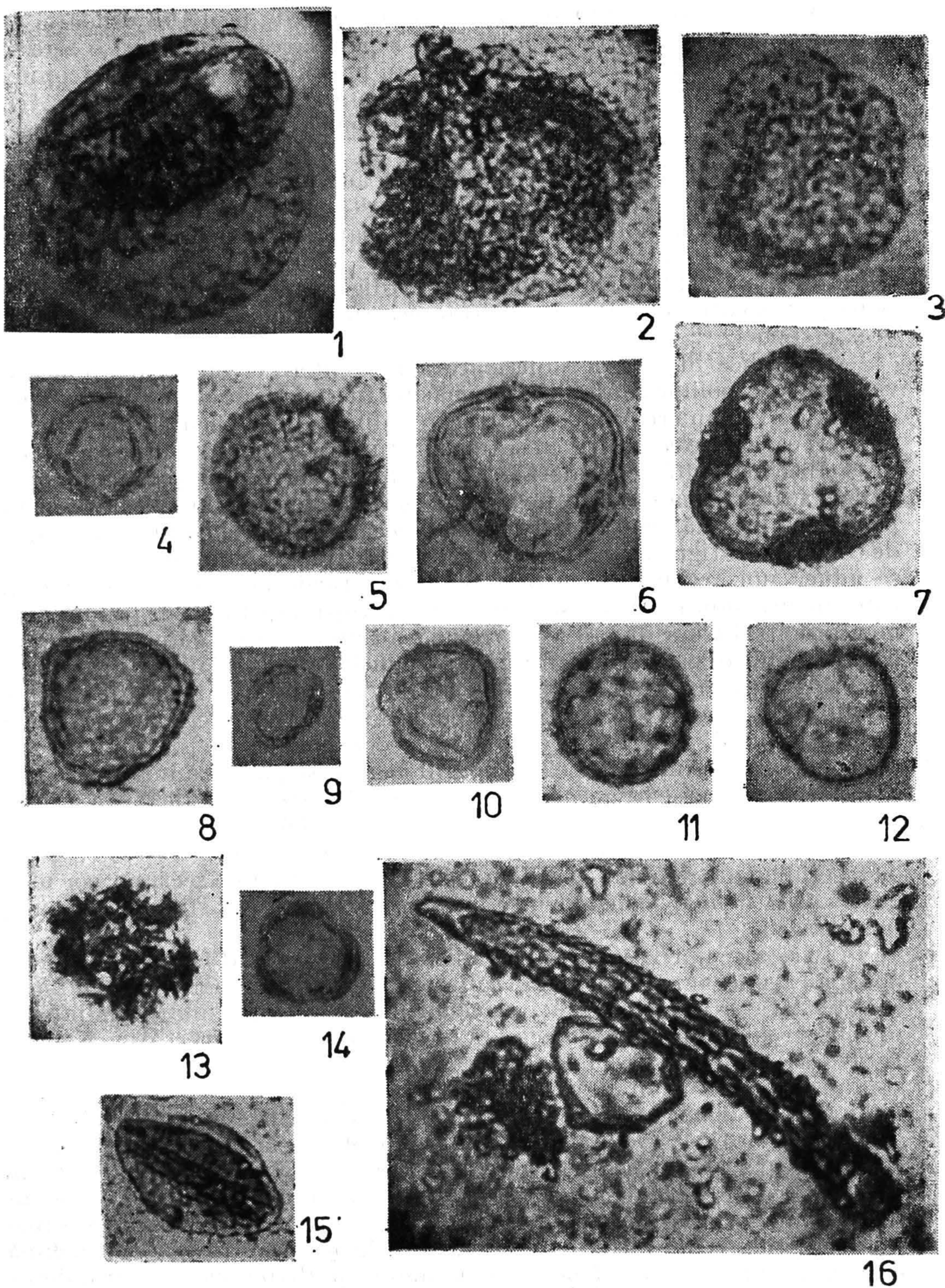

Fig. 2. — Mitoc — Valea Izvorului. 1—2 polen de conifere; 4—9 polen de foioase; 3,10—14 polen și spori de ierburi; 15 polen de arbust; 16 rest vegetal.

Această etapă de răcire şi uscăciune precede probabil oscilaţia climatică Herculane I, caracterizată prin repopularea regiunii cu o serie de arbori. În spectrele polinice se remarcă în primul rînd polenul de conifere (*Pinus* şi *Picea*), dar se constată că vegetau de asemenea *Tilia*, *Acer*, *Betula* etc. (fig. 1). În această perioadă ierburile specifice etapei reci scăzuseră destul de mult.

Sedimentul din partea superioară a acestei oscilaţii climatice, conform studiului palinologic, se pare că a fost afectat de o serie de procese de spălare. În aceste condiţii, depozitul aparţinînd celei de-a doua jumătăţi a oscilaţiei climatice Herculane I este suprapus în mod discordant de un depozit sedimentat probabil în tardiglaciar, dar din care lipseşte o bună parte, care ar fi trebuit să caracterizeze mai cu seamă prima parte a acestei epoci.

Complicaţiile părţii superioare a secvenţei cercetate din punct de vedere sporo-polinic se amplifică în măsura în care s-au relevat de asemenea o serie de remanieri produse la trecerea dintre pleistocen şi holocen, remanieri care au afectat mai cu seamă straturile sedimentate în tardiglaciar.

În consecinţă, considerăm că din punct de vedere paleoclimatic şi mai cu seamă cronostratigrafic această parte a depozitului cercetat trebuie privită cu destulă prudenţă. În schimb această situaţie confuză din punct de vedere stratigrafic, pentru depozitul din partea superioară, are darul să aducă noi argumente cu privire la trăsăturile heterogene ale depozitului înspre suprafaţă, ca şi în ceea ce priveşte faptul că în timpul sedimentării straturilor din această vreme s-au produs o serie de spălări ce au dus la amestecarea sedimentului şi inclusiv a materialului arheologic.

Prin urmare analizele polinice au dat posibilitatea reconstituirii peisajului fitogeografic şi a condiţiilor climatice în care s-a efectuat sedimentarea profilului. Din punct de vedere geocronologic s-a stabilit, de asemenea, pentru prima dată, că începutul locuirii se plasează într-o perioadă caldă, precizindu-se că această etapă de ameliorare climatică este proprie complexului interstadial Ohaba. Nu s-a putut defini sfîrşitul locuirii din cauză că sedimentul din partea superioară a profilului a fost afectat de de o serie de procese de remaniere. Sperăm că viitoarele secţiuni vor oferi poate situaţii mai concludente şi pentru etapa de sfîrşit a locuirii paleolitice.

În ceea ce priveşte locul complexului interstadial Ohaba în geocronologia europeană, putem spune că în mare el se poate paraleliza cu interstadiul Arcy-Stillfried B sau, aşa cum există tot mai mult tendinţa în ultima vreme a fi numită această perioadă de încălzire, Arcy-Kesselt. În general sînt folosite mai mult, pentru stabilirea duratei acestui interstadiu, următoarele două date C14 :

Gr. N. 2092, Dolni Véstonice 3 — 26350 î.e.n.
Gr. N. 6111, Dobra — 30600 î.e.n.[5]

Spălările identificate la circa 80 şi 110 cm au redus adîncimea la care se găseşte stratul paleolitic şi alături de numeroasele crotovine au făcut ca piese litice specifice acestuia să fie antrenate în straturile superioare şi amestecate între materialele arheologice proprii altor epoci, după cum crăpăturile sau alte fenomene au înlesnit probabil uneori pătrunderea

[5] A. Srodon, Acta palaeobotanica, 9, 1968, 1, p. 29—44.

unor exemplare în adîncime. În aceste condiţii stratul paleolitic nu poate fi strict delimitat şi nici subîmpărţit în niveluri reale. Piese specifice acestuia apar de la suprafaţa solului şi continuă, sporadic, pînă către 4 m adîncime. Ceea ce diferă de la un orizont la altul este frecvenţa materialelor şi în, acest sens am constatat unele concentrări situate la diverse adîncimi între circa 80 şi 250 cm, secvenţă care marchează partea mai compactă a stratului paleolitic.

Tehnica de cioplire însă, ca şi tipologia pieselor paleolitice descoperite pe întreaga coloană stratigrafică dovedesc unitatea lor culturală, care se bazează pe următoarele elemente : unitatea materiei prime, dimensiunile medii ale întregului inventar, unitatea tipurilor de nuclee, tehnica de retuşare măruntă a uneltelor, numărul mare de piese denticulate şi cu scobituri laterale aflate în asociere cu gratoare şi burine destul de perfecţionate, puţine piese bifaciale şi alte cîteva unelte cu caractere musteriene.

Materia primă o constituie cremenea albastră de Prut, patinată în alb, aflată în depozit natural în imediata apropiere între calcarele neogene-bugloviene şi nu cretacice cum greşit s-a încetăţenit în literatura arheologică de specialitate [6].

Nu s-au descoperit resturi faunistice şi nici vetre de foc, deşi sînt mai multe piese calcinate.

Materialele nu sînt răspîndite uniform nici pe orizontală şi nici pe verticală. În mai multe cazuri s-au putut urmări aglomerări de piese sau complexe de cioplire care ocupă suprafeţe restrînse de 1—2 mp în care, pe grosimi de circa 25—30 cm, s-au descoperit pînă la 150 piese, fapt ce reprezintă una din caracteristicile acestui obiectiv. Marea majoritate a materialului descoperit o constituie deşeurile de cioplire de toate categoriile : aşchii de decorticare, spărturi, bucăţi de cremene sparte şi abandonate din cauza concreţiunilor calcaroase din interior, aşchii de cioplire de toate mărimile care se ridică la 82,48 %, procentaj specific atelierelor de producţie a uneltelor de piatră. Dintre acestea am selecţionat un număr de 1 105 piese tipice, care constau din 123 nuclee (11,14 %), 521 lame (47,14 %) şi 461 aşchii (41,72 %). Cele mai multe sînt în stare fragmentară, piesele întregi (inclusiv nucleele) întrunind doar 24,98 %.

Nucleele se înscriu în general în categoria celor prismatice cu unul şi două planuri de lovire circulare, cu negative de detaşări lamelare şi aşchiare lungi, dispuse de jur împrejur în cazul în care textura rocii a permis-o. La acestea se adaugă, în exemplare mai puţin numeroase, nucleele cu planuri multiple şi cele piramidale. Nucleele discoidale sînt izolate şi atipice (fig. 3/2).

Între aşchii numai 27,33 % au planuri de lovire largi, expresive, care se înscriu în categoria celor drepte (12,36 %), faţetate (8,24 %) şi diedre (6,72 %). În rest, atît aşchiile, cît şi lamele au planul mic. Formele aşchiilor sînt în general neregulate, între ele însă un procent de 12,58 % au caractere ,,Levallois'' distincte (fig. 4). Dimensiunile pieselor sînt medii, cuprinse în general între 5 şi 8 cm. Lamele au laturile paralele şi, ca şi aşchiile, sînt în general subţiri.

---

[6] E. Saulea, *Harta geologică, 1: 200 000 — Ştefăneşti*, Bucureşti, 1966, p. 10—11.

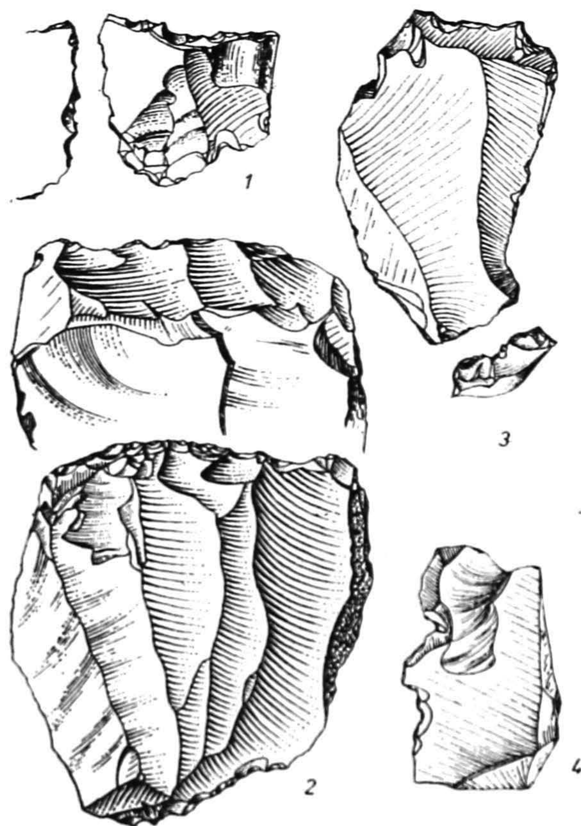

Fig. 3. — Mitoc — Valea Izvorului. 1 aschie denticulată cu trunchiere retușată; 2 nucleu; 3—4 așchii denticulate.

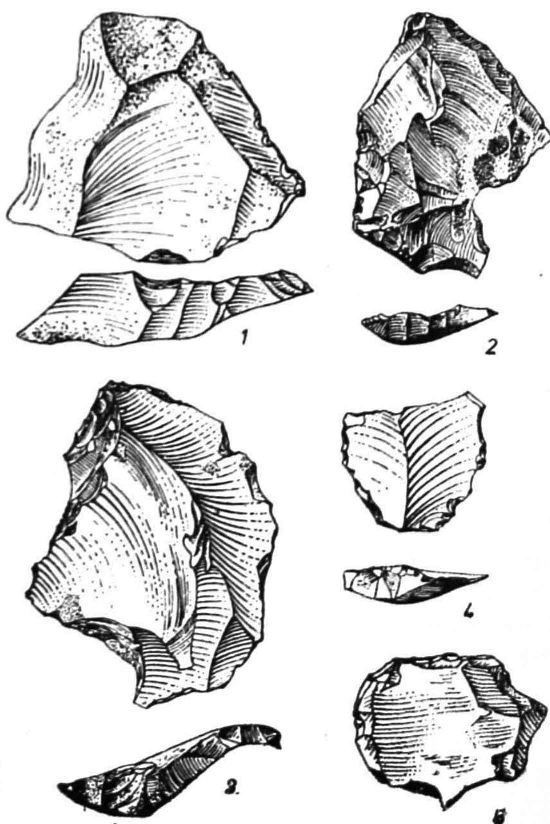

Fig. 4. Mitoc — Valea Izvorului. 1—3 așchii cu planul fațetat; 4 lamă denticulată cu planul retușat; 5 așchie cu scobituri laterale.

Piesele retuşate întrunesc 260 exemplare (4,12% din totalul materialului descoperit şi 22,62% din cel tipic) şi constau din: 125 lame şi aşchii denticulate; 35 lame şi aşchii cu scobituri laterale; 31 gratoare; 16 lame cu creastă; 12 lame şi aşchii trunchiate; 11 burine; 10 bifaciale; 8 racloare de diverse tipuri şi 7 străpungătoare atipice.

Făcînd o grupare a tipurilor de unelte constatăm existenţa a două grupe tipologice principale. Prima, şi cea mai numeroasă, o constituie piesele denticulate şi cele cu scobituri laterale, care întrunesc un procentaj de 61,5% (fig. 5 şi 6). Cea de-a două grupă este reprezentată de tipuri specifice paleoliticului superior (gratoare, burine, străpungătoare şi lame cu creastă) (fig. 7), care întrunesc 25%. Piesele bifaciale reprezintă numai 3,85% (fig. 8/1—2). Racloarele sînt puţin numeroase şi în general atipice, cu excepţia unui exemplar simplu convex, cioplit bifacial. Burinele sînt de asemenea puţine şi au caractere comune atît musterianului, cît şi paleoliticului superior.

Un element important în analiza noastră îl poate constitui tehnica de retuşare care, în cazul de faţă, îşi are specificul ei bine conturat. În acest sens amintim în primul rînd caracterul ei strict marginal. Retuşele sînt foarte mărunte şi de obicei discontinui. Piesele retuşate prin desprinderi largi, care pătrund adînc în suprafaţa piesei sînt izolate. Localizată strict în margine, retuşa este directă (ventro-dorsală) în majoritatea cazurilor, dar se face remarcată şi cea alternă şi inversă executată în aceeaşi manieră.

Uneltele conturate de retuşe marginale mărunte şi intermitente formează nucleul tipologic al inventarului. Între acestea, ca mai deosebită, trebuie să prezentăm o lamă aşchiară întreagă de 13 cm lungime şi 5 cm maximum de lăţime (fig. 8/4). Marginile ei sînt tăioase şi foarte mărunt retuşate. Capătul proximal este îngustat şi subţiat în acelaşi timp prin detaşarea alternă a două aşchii, iar cel distal bifurcat prin desprinderea unei aşchii scurte de pe partea dorsală. Cele două laturi ale piesei sînt sinuoase, în partea inferioară prezentînd două alveolări largi, bilaterale, care reduc lăţimea piesei la jumătate. Două ganguri calcaroase naturale dispuse discordant de o parte şi de alta a nervurii dorsale centrale în partea superioară accentuează o figură bizară, asemănătoare unui peşte. Forma iniţială este fără îndoială întîmplătoare, dar cioplirea ulterioară şi accentuarea aplatizării botului şi bifurcării cozii par a fi elemente executate intenţionat în vederea unei mai bune adaptări a figurii.

Celelalte piese denticulate şi cele cu scobituri laterale sînt cioplite pe aşchii şi lame care nu se înscriu întotdeauna în categoria celor cu forme bine conturate, determinabile, fapt ce ne duce la ipoteza că ele au avut o importanţă funcţională determinată şi imediată, constituind instrumente intermediare, folosite probabil în diverse operaţiuni pe materiale moi, dacă avem în vedere lustruirea uniformă a părţilor active. Cele două elemente — scobitura şi denticularea — sînt adesea asociate. Deschiderea scobiturilor nu depăşeşte 3 cm fapt ce ar putea dovedi destinarea lor pentru prelucrarea vergelelor de lemn ovale sau rotunde în secţiune.

Piesele care formează categoria de unelte specifice paleoliticului superior constau din gratoare (31 exemplare) şi burine (11 exemplare).

Procentajul acestei grupe apare întrucîtva mărit prin includerea celor 7 străpungătoare, care sînt de fapt atipice şi prin forma lor pot fi atribuite cu uşurinţă atît paleoliticului mijlociu, cît şi celui superior. Tot

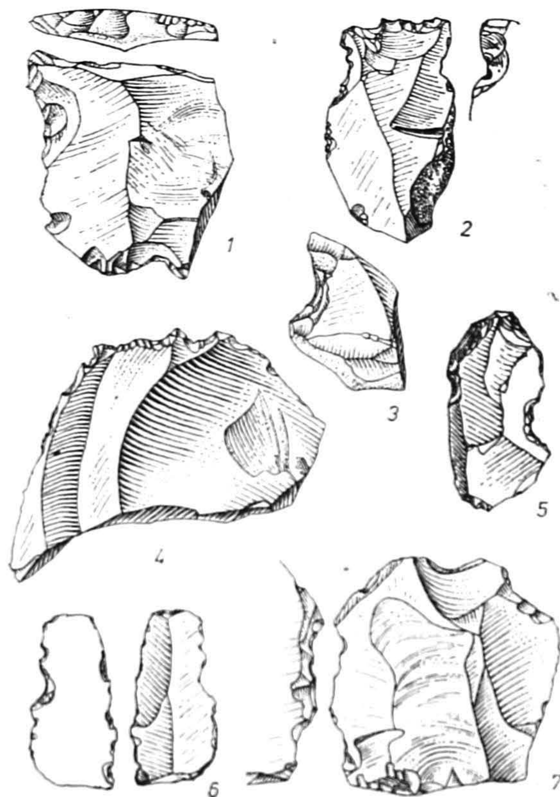

Fig. 5. Mitoc — Valea Izvorului. 1—2 așchii denticulate cu trunchiere retușată; 3—5 piese denticulate și cu scobituri laterale retușate.

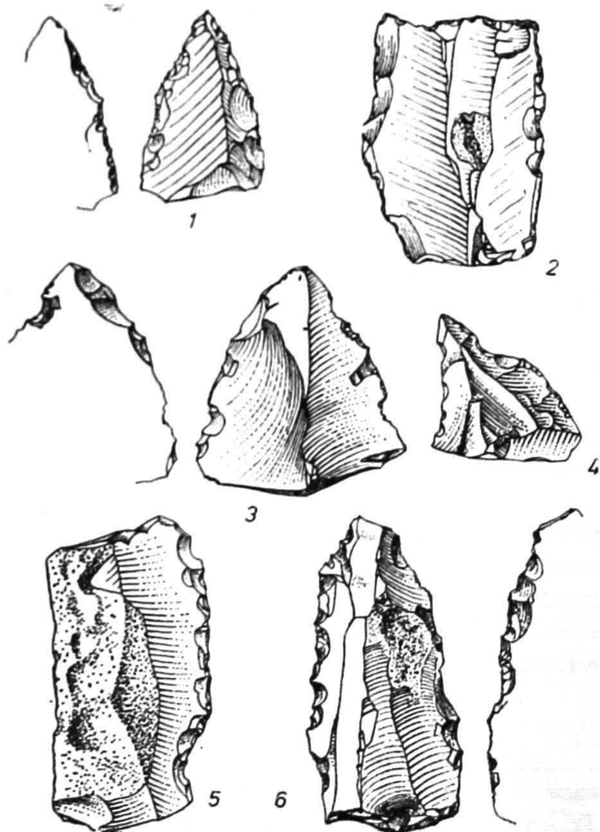
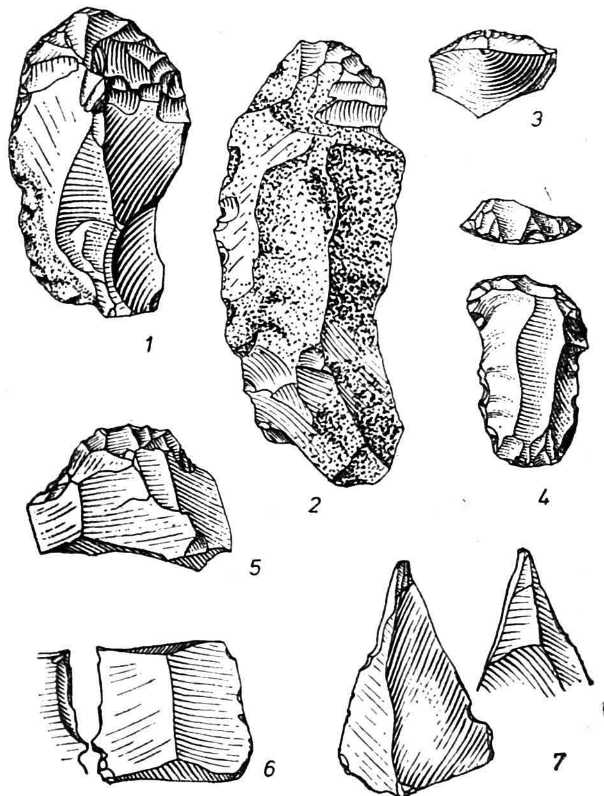

Fig. 6. Mitoc — Valea Izvorului. 1,3 vîrfuri; 2,5—6 racloare; 4 străpungător.

Fig. 7. Mitoc — Valea Izvorului. 1 — 5 gratoare; 6 — 7 burine.

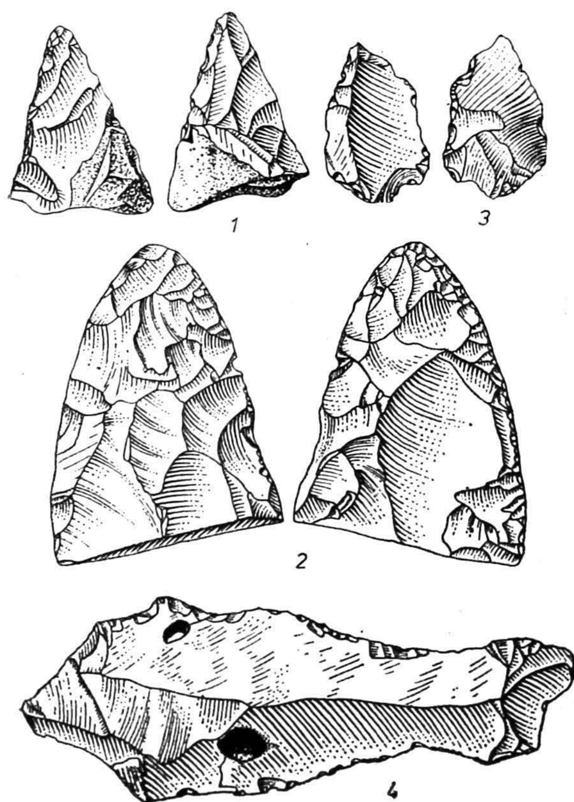

Fig. 8. Mitoo — Valea Izvorului. 1 — 2 piese bifaciale; 3 vîrf microlitio cu retuşe pe faţa plană; 4 lamă cu scobituri laterale retuşate mărunt (figură de peşte ?).

aşa au fost incluse și lamele cu creastă (16 exemplare), care deși nu sînt unelte, ele sînt, în general, considerate ca elemente specifice paleoliticului superior. Excluzînd aceste două categorii de piese procentajul grupei paleoliticului superior se reduce de la 25 % la 17 %.

Gratoarele, care reprezintă categoria cea mai numeroasă, au partea activă convexă și sînt cioplite pe lame şi pe aşchii relativ scurte sau fragmentare. Două dintre cele pe aşchii sînt înalte, cioplite prin desprinderi înguste lungi și se înscriu în categoria celor carenate. Un singur exemplar, cioplit pe lamă fragmentară are ambele laturi retuşate oblic prin desprinderi mai largi. Două piese de tipul gratoarelor sînt cioplite pe așchii scurte, iar partea activă este realizată pe planul lor de lovire.

Burinele (mediane și de unghi pe spărtură) prezintă și ele caractere destul de evoluate. Ambele tipuri de unelte însă apar și se dezvoltă în mediul musterian, iar acolo unde s-a stabilit o cronologie in evoluția culturilor paleoliticului mijlociu s-a constatat că în fazele lui finale, gratoarele în special, se perfecţionează şi capătă amploare din ce în ce mai mare dezvoltîndu-se în detrimentul racloarelor [7]. Numărul relativ mare al gratoarelor în obiectivul nostru şi puţinătatea racloarelor tipice ar putea constitui un indiciu în acest sens.

Revenind la uneltele denticulate și cu scobituri laterale care constituie majoritatea în complexul nostru, constatăm că ele întrunesc și alte elemente funcționale ce ar merita o caracterizare tipologică specială după criteriile stabilite de I. I. Korobkov, în contextul desemnării unui facies taiasian mai cuprinzător [8].

Studierea la microscop de către S. A. Semenov a unor astfel de piese provenite din locuirea musteriană din Peștera Voronţovo de pe malul caucazian al Mării Negre a dus la identificarea unor striuri regulate pe partea ventrală și la concluzia că acestea s-au format în timpul folosirii lor îndelungate ca unelte de răzuit (cuţitoaie) pe materiale fibroase, dure [9]. Unele din piesele noastre privite la microscop nu prezintă striuri, ci o tocire uniformă, fapt ce ne face să credem că au fost folosite pe materiale moi, probabil la cojirea sau finisarea fibrelor de pe partea interioară a cojii unor copaci (salcie, tei) prezenți în diagrama noastră polinică sau chiar a fibrelor de plante textile, dacă avem în vedere identificarea polenului unor plante din familia *Cannabinaceae* din care face parte și cînepa.

Prezența pieselor denticulate şi cu scobituri laterale a fost sesizată de F. Bordes în staţiunile musteriene şi le-a inclus în lista sa tip la numerele 42 și 43 [10]. Descoperirea unui număr sporit, impunător, de unelte denticulate în unele complexe musteriene a dus la separarea unui musterian denticulat în mai multe variante în sudul Franței [11], a micro-musterianului denticulat în Orientul apropiat şi în Caucaz [12]. După alţi cercetători însă aceste tipuri de unelte însoțesc toate obiectivele din cercul taiasian de

---

[7] V. P. Liubin, *Mustierskie kulturi Kavkaza*, Leningrad, 1977, p. 190—203; I. I. Korobkov, MIA, 173, 1971, p. 61—99.

[8] I. I. Korobkov, MIA, 185, 1972, p. 55—67.

[9] S. A. Semenov, MIA, 185, 1972, p. 20—24.

[10] F. Bordes, *Typologie du paléolithique ancien et moyen*, Mémoire 1, Bordeaux, 1961, pl. 40; Idem, L'Anthropologie, 54, 1950, 1—2, p. 26.

[11] H. de Lumley — Woodyear, Gallia Préhistoire, 5, 1971, 2, p. 363—364.

[12] V. P. Liubin, *op. cit.*, p. 190—203.

culturi pe o perioadă lungă de timp, din pleistocenul mijlociu pînă la sfîrşitul musterianului şi reprezintă fie o linie specială de dezvoltare culturală, fie o necesitate economică. Ceea ce a preocupat mai puţin însă a fost importanţa lor funcţională, aprecierile în acest sens fiind cu totul sumare. Nu ar fi exclus ca larga lor răspîndire în timp şi în spaţiu să fie legată în primul rînd de anumite operaţiuni în timpul producţiei uneltelor şi a unor accesorii din lemn, os şi fibre.

Dintre obiectivele musteriene descoperite pînă acum în România, cel de la Mamaia sat a fost atribuit iniţial taiasianului [13]. Cercetările ulterioare au dus la identificarea aici şi la Peninsula a două niveluri de locuire şi la atribuirea acestor obiective musterianului denticulat [14]. Este curios însă că asociaţia de unelte este găsită identică, în timp ce straturile de cultură apar la o diferenţă cronologică considerabilă (stratul inferior în Würmul vechi, iar cel superior în Würm II—III)[15], ce ar putea fi apreciată la cîteva mii de ani (?).

Cercetările palinologice efectuate asupra majorităţii staţiunilor paleolitice din România [16] au creat un tablou cuprinzător privind geocronologia paleoliticului din ţara noastră, încît azi este posibil să facem referiri destul de amănunţite asupra relaţiei, din punct de vedere cronologic, dintre vestigiile de cultură materială de la Mitoc — Valea Izvorului şi celelalte staţiuni paleolitice din România (tab. 2). În acest sens menţionăm că în ceea ce priveşte un eventual paralelism între Valea Izvorului şi staţiunea Ripiceni-Izvor [17], debutul stratului cu concentrarea maximă a materialului litic de la Mitoc este sincron cu orizontul steril care desparte ultimele niveluri musteriene de la Ripiceni (V şi VI). Mergînd mai departe cu acest paralelism şi încercînd o comparaţie cu paleoliticul din unele peşteri carpatice se poate preciza că începutul locuirii mai intense de la Mitoc — Valea Izvorului este contemporan cu ultima parte a locuirii musteriene din Peştera Curată de la Nandru, Peştera Bordul Mare de la Ohaba Ponor [18] şi cu etapa finală a locuirii din Peşterea Gura Cheii-Rîşnov [19]. Deplasîndu-ne pînă în vestul ţării, în Banat, trebuie să spunem că Valea Izvorului începe să fie vizitată mai intens de omul paleolitic cu mult înaintea locuirii aurignaciene de la Tincova şi Româneşti-Dumbrăviţa [20]. De asemenea, aceeaşi distanţă o separă de aurignacianul de la Cremenea din Depresiunea Întorsura Buzăului [21]. În schimb, în timp ce la Mitoc — Valea Izvorului se observă intensificarea locuirii printr-o îmbogăţire a materialului litic, în Bazinul Ceahlău apăruseră manifestări de cultură materială atribuite paleoliticului superior (aurignacian şi mai tîrziu gravetian) [22].

---

[13] K. Valoch, La Préhistoire, 1968, p. 465—472.

[14] Alex. Păunescu, F. Mogoşanu, M. Cârciumaru, Pontica, 5, 1972, p. 11—28.

[15] F. Mogoşanu, *Paleoliticul din Banat*, Bucureşti, 1978, p. 120—121.

[16] M. Cârciumaru, Studii şi cercetări de geologie, geofizică, geografie, seria Geografie 24, 1977, 2, p. 191—198.

[17] Alex. Păunescu şi colab., SCIVA, 27, 1976, 1, p. 10—14.

[18] M. Cârciumaru, SCIV, 24, 1973, 2, p. 179—205.

[19] M. Cârciumaru şi V. Glăvan, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 9—15.

[20] M. Cârciumaru, *Studiul paleoclimatic şi geocronologic asupra unor staţiuni paleolitice din Banat*, în F. Mogoşanu, *op. cit.*, p. 83—101.

[21] M. Cârciumaru şi Alex. Păunescu, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 315—341.

[22] Alex. Păunescu şi colab., SCIVA, 28, 1977, 2, p. 157—183.

În concluzie, cu excepția situației stațiunilor Dîrțu și Bistricioara din Bazinul Ceahlău, conform rezultatelor palinologice de pînă acum, primele unelte din stațiunea de la Valea Izvorului sînt contemporane cu un facies musterian tîrziu existent la acea dată în toate celelalte așezări paleolitice din România.

Tabel 2

Raportul geocronologic între Mitoc—Valea Izvorului și alte stațiuni paleolitice din România

Oscilații climatice		Ripiceni Izvor	Peștera Curată	Peștera Bordul Mare	Peștera Gura Cheii-Rîșnov	Dîrțu	Bistricioara	Cremenea	Românești	Tincova	Mitoc Valea Izvorului
Tardiglaciar	Faza pinului		Steril						Steril	Steril	
	Oscilația climatică ROMÂNEȘTI	Gravet.									
	Oscilatia climatica HERCULANE II	Aurignacian						Grav.	Aurignacian		?
STADIU GLACIAR					Grav. / Steril / Aurig.			Steril / Aurig.		Aurig.	?
Complexul interstadial Ohaba	Oscilația climatică HERCULANE I	Steril / Must. VI									
	Oscilația climatică OHABA B	Steril	Musterian Ia	Musterian IV	Steril / Musterian	Gravetian mijl. sup.	Gravetian inf. mijl. sup.	Steril	Steril	Steril	Paleolitic superior
	Oscilația climatică OHABA A	Musterian V	Musterian Ib	Musterian III	Musterian	steril / Aurig. mijl.	steril / Aurig. mijl. sup.				
STADIU GLACIAR			Musterian Ic	steril	Steril	Steril	Steril				

Concentrarea materialului litic de la Mitoc — Valea Izvorului cu deosebire în depozitul sedimentat în timpul complexului interstadial Ohaba are de asemenea și o altă semnificație geocronologică, rezultată din faptul că în timpul acestei etape de încălzire s-a constatat că pe teritoriul țării noastre musterianul din anumite stațiuni a fost contemporan cu paleoliticul superior din alte așezări. Deci, din punct de vedere cronostratigrafic, cele mai intense dovezi de activitate de la Valea Izvorului s-au sesizat tocmai în timpul acestei perioade de tranziție, caracterizată prin profunde transformări de ordin cultural. În România, conform rezultatelor de pînă acum, această perioadă de trecere de la paleoliticul mijlociu la cel superior s-a desfășurat de-a lungul a circa 4 000 de ani.

La est de Carpați, în zona dintre Prut și Nistru, N. K. Anisiutkin a descoperit un musterian denticulat cu tradiții taiasiene de tip Stînca,

denumit astfel după stațiunea eponimă din preajma Hotinului. Noua variantă culturală, care implică mai multe stațiuni musteriene, s-a dezvoltat în trei etape succesive (1-Osîpca, 2-Stînca I, nivelul inferior, 3-Stînca I, nivelul superior) în Würmul inferior : primele două în perioada rece, iar a treia într-o etapă caldă. Cele mai apropiate analogii pentru complexul de la Mitoc — Valea Izvorului le putem stabili cu etapa a treia, dacă facem abstracție de faptul că la Stînca o bună parte din material are dimensiuni reduse care nu depășesc 5—6 cm. În această etapă N. K. Anisiutkin constată dispariția formelor de unelte arhaice și dezvoltarea celor specifice paleoliticului superior, împuținarea pieselor cu scobituri laterale de tip clactonian, prezența pieselor bifaciale. Grupa de unelte paleolitice superioare reprezintă 16,04 %, iar cea a pieselor denticulate și cu scobituri laterale 38,2 %. Lamele sînt numeroase și subțiri ca și așchiile pe care le însoțesc, iar între nuclee predomină cele cu un singur plan de lovire larg. Această perioadă este atribuită de N. K. Anisiutkin fazei finale a musterianului denticulat cu tradiții taiasiene. Cronologia celor trei etape este discutată în comparație cu levalloaso-musterianul de la Molodova (sau de tip Molodova), iar încadrarea geocronologică și paleoclimatică se face pe baza rezultatelor analizelor de polen. Este însă greu să ne pronunțăm acum dacă perioada caldă a Würmului, în care se dezvoltă această ultimă etapă a culturii de tip Stînca, corespunde complexului interstadial Ohaba, mai ales că lucrarea monografică a lui N. K. Anisiutkin, în care tratează problema musterianului dintre Prut și Nistru, încă nu a apărut, noi bazîndu-ne, în analiza noastră, pe studiile parțiale și autoreferatul tezei sale de doctorat [23].

Dată fiind lipsa pieselor microlitice din complexul de la Valea Izvorului și dimensiunile în general medii ale inventarului nostru ca și ale celui musterian de la Ripiceni-Izvor [24], considerăm că aici nu poate fi vorba de o linie taiasiană de dezvoltare. Complexul de la Mitoc are la bază musterianul local și constituie un facies aparte ce s-a dezvoltat la est de Carpați ca rod al activității unor comunități ce au trăit alături de cele purtătoare ale faciesului levaloazo-musterian de tip Molodova și mustero-taiasian denticulat de tip Stînca.

În încadrarea culturală și cronologică a obiectivului nostru trebuie să reținem în primul rînd caracterul evoluat al nucleelor, determinat de existența planurilor de lovire largi și a numeroaselor negative de detașări lamelare și așchiare ce dovedesc o producție în serie a semifabricatelor, ceea ce nu mai caracterizează musterianul propriu-zis, în înțelesul de paleolitic mijlociu. În raportul dintre lame și așchii tipice se observă un ușor avantaj numeric în favoarea lamelor (521, față de 461 așchii), dar cînd ne referim la piesele retușate avantajul este în favoarea celor pe așchii (146, față de 114 pe lame). Prelucrarea secundară apare destul de diversificată, dacă avem în vedere retușarea marginală măruntă—directă, alternă și inversă—retușarea abruptă (la scobiturile adînci) și cea oblică (la gratoare în special), la care se adaugă retușarea largă, bifacială.

---

[23] N. K. Anisiutkin, *Mustie Pruto-Dnestrovskogo mejdurecia* (autoreferatul tezei de doctorat), Leningrad, 1971, p. 17—21.

[24] Alex. Păunescu, P. Sadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976, p. 225—226.

Procentul ridicat (peste 60%) al pieselor denticulate imprimă aspectul unei industrii denticulate, ale cărei tipuri principale de unelte apar în contextul unui complex format din elemente proprii musterianului din zonă, dar în proporţii modificate (exprimate prin perfecţionarea nucleelor, creşterea numărului de lame şi a pieselor denticulate, scăderea numărului pieselor bifaciale).Raportul procentual concret va putea fi analizat numai după publicarea materialelor de la Ripiceni-Izvor. Chiar şi în aceste condiţii însă, elemente ca : tipuri dezvoltate de nuclee, forme perfecţionate de gratoare şi burine, număr aproape egal de lame şi aşchii tipice, care se asociază cu un număr mare de unelte denticulate şi cu scobituri laterale ne determină să apreciem în cazul de faţă existenţa unui facies cultural denticulat de tip Mitoc, care face dovada diversificării musterianului in fazele tîrzii de dezvoltare şi transformarea acestuia într-o industrie specifică de tip paleolitic superior local incipient.

Dealtfel, toate complexele musteriene tîrzii (Ripiceni-Izvor, Nandru-Peştera Curată, Ohaba Ponor-Peştera Bordul Mare, Rîşnov-Peştera Gura Cheii), deşi apreciate ca musteriene, ele nu mai reprezintă un paleolitic mijlociu propriu-zis. În acest sens trebuie subliniată necesitatea revizuirii concepţiei asupra musterianului, care pe de o parte nu mai este o cultură unitară, ci un complex cultural, iar pe de altă parte nu mai poate fi omologat cu paleoliticul mijlociu. Diversificarea culturală şi perfecţionarea tipurilor de unelte in fazele lui tîrzii din staţiunile de lungă durată de pe teritoriul ţării noastre dovedesc evoluţia internă a unor comunităţi locale mai vechi, din paleoliticul mijlociu.

În prima noastră cronologie [25] staţiunile musteriene nu depăşeau baza Würmului 2, poziţie ce le făcea să preceadă toate obiectivele paleoliticului superior. Caracterizarea paleoclimatică şi geocronologică a majorităţii staţiunillor paleolitice din România pune în evidenţă contemporaneitatea şi dezvoltarea paralelă a unor obiective cu conţinut cultural-tipologic diferit (musterian şi aurignaco-gravetian) (tab. 2) [26]. Această constatare relevă două laturi componente ale fenomenului ce s-a petrecut in prima jumătate a paleoliticului superior şi anume : 1 — evoluţia internă locală, care a însemnat dezvoltarea comunităţilor musteriene existente încă în paleoliticul mijlociu în unele peşteri carpatice şi pe terasele Prutului ; 2 — migraţia sau pătrunderea în unele zone (Valea Bistriţei) a unor comunităţi cu industrii lamelare propriu-zise, specifice paleoliticului superior, a căror origine încă nu a putut fi clarificată.

Din prima categorie de obiective face parte cel de la Mitoc-Valea Izvorului, iar între cele pe care le apreciam că fac tranziţia la paleoliticul superior pe teritoriul României (Boineşti şi Remetea-nivelul 1, Ceahlău-Cetăţica I — nivelul 1) Mitocul apărea ca cel mai evoluat [27]. Ultimele cercetări in acest obiectiv s-au concretizat în aprecierea caracterului culturii şi stabilirea vîrstei acestuia şi odată cu aceasta a fost posibilă punerea în evidenţă a celor două componente ce s-au manifestat în prima jumătate a paleoliticului nostru superior.

---

[25] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 5—19.
[26] M. Cârciumaru, *op. cit.*, 1977, p. 191—198.
[27] M. Bitiri, *Paleoliticul în Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1972, p. 105.

Se impune acum verificarea prin noi cercetări şi analize a celorlalte obiective ce ne interesează şi odată cu aceasta poate reevaluarea vîrstei şi locului lor în cronologia paleoliticului României.

L'ATELIER DE MITOC — VALEA IZVORULUI ET SA PLACE DANS LA CHRONOLOGIE DU PALÉOLITHIQUE EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les dernières recherches effectuées à Mitoc — Valea Izvorului ont permis la clarification de cet objectif archéologique, ainsi que la précision de la place qui lui revient dans la chronologie du Paléolithique en Roumanie. Il s'agit d'un atelier avec 82,48% déchets de taille, aménagé sur une terrasse déchiquetée, dans le voisinage de quelques dépôts de silex, intercalés entre les calcaires bugloviens de la base des formations loessoïdes. Le matériel typique consiste en nucléi présentant un ou deux plans de frappe, des éclats et des lames, dont quelques-unes avec de nets caractères levalloisiens — éclats et lames en proportions à peu près égales. Sur l'ensemble du matériel mis au jour, les pièces retouchées représentent 4,12% et 22,62% du matériel typique, avec de retouches peu importantes, marginales. La majorité des outils se compose de pièces denticulées ou avec des alvéoles latérales, montant à 62,5%; des grattoirs, burins, poinçons et racloirs — dans la plupart des cas atypiques — leur font suite, ainsi que quelques rares pièces bifaciales, le tout de dimensions moyennes.

Leurs analogies les plus frappantes portent vers le moustiérien tardif de Ripiceni-Izvor et vers la troisième étape du moustiéro-tayasien de type Stînca.

Les dimensions moyennes des pièces récupérées à Mitoc — Valea Izvorului, de même que les proportions spécifiques des types d'outils désignent un faciès de type Mitoc. Ce faciès témoigne de la modification et de la diversification du moustiérien à ses phases tardives, qui ne correspondent plus au Paléolithique moyen, développé dans le cadre de l'ensemble interstadial Ohaba, parallèle à quelques ensembles spécifiques du Paléolitique supérieur.

Par rapport à la chronologie européenne, l'ensemble interstadia Ohaba, durant lequel on constate le début d'une fréquentation suivie de l'atelier en question par l'homme paléolithique, pourrait être considéré comme parallèle à l'interstade Arcy-Stillfried B ou à l'interstade Bryansk.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Diagramme pollinique synthétique du sédiment de Mitoc—Valea Izvorului.
Fig. 2. Mitoc—Valea Izvorului. 1—2 Pollen de conifères; 4—9 pollen d'arbres à larges feuilles; 3,10—15 pollen et spores d'herbes; 16 pollen d'arbuste; 17 restes végétaux.
Fig. 3. Mitoc—Valea Izvorului. 1 Denticulé en bout; 2 nucleus; 3—4 denticulés.

Fig. 4. — Mitoc — Valea Izvorului. 1—3 Eclats à talon facetté ; 4 lame denticulée à talon retouché ; 5 encoche.
Fig. 5. — Mitoc — Valea Izvorului. 1—3 Denticulés à troncature retouchée ; 3—4 denticulés à encoches latérales.
Fig. 6. — Mitoc — Valea Izvorului. 1,3 Pointes ; 2,5—6 racloirs ; 4 perçoir.
Fig. 7. — Mitoc — Valea Izvorului. 1—5 Grattoirs ; 6—7 burins.
Fig. 8. — Mitoc — Valea Izvorului. 1—2 Pièces bifaciales ; 3 pointe microlithique à retouches sur la face plane ; 4 lame étranglée à retouche mince (figure de poisson ?).

Tableau 1

Bulletin d'analyse granulométrique

Tableau 2

Le rapport géochronologique de Mitoc—Valea Izvorului et d'autres stations paléolithiques de Roumanie

NOI DATE PRIVIND DEPOZITUL DE LA CIOCLOVINA

DE

IOAN EMÖDI

Împrejurările descoperirii. Depozitul din peştera cu apă de la Cioclovina a fost descoperit în anul 1953 [1], publicarea lui fiind făcută într-o revistă din străinătate [2]. Deoarece ridicarea depozitului s-a făcut în condiţiile vitrege existente în peşteră, unele obiecte au rămas inaccesibile, iar altele neobservate. Ele au fost recuperate prin cercetările întreprinse în anii următori, noul lot cuprinzînd circa 2 500 de piese. Depozitul care acum poate fi considerat cunoscut în întregime conţine astfel circa 7 500 de piese. Avînd în vedere acestea, considerăm utilă publicarea noului lot al depozitului, reluînd totodată problema datării şi caracterului depozitului.

Peştera Cioclovina cu apă este situată la obîrşia văii Luncanilor, ce curge prin satul Cioclovina (comuna Boşorod, jud. Hunedoara), apa Luncanilor ieşind de fapt din peşteră (fig. 1), după ce a traversat un sistem de formaţiuni carstice care mai cuprinde Ponorul (sorbul) de la Ponorici, peştera Ponorici, Peştera de sub calea ferată, Peştera Mică de la trecătoare, Peştera Mare de la Cioclovina [3].

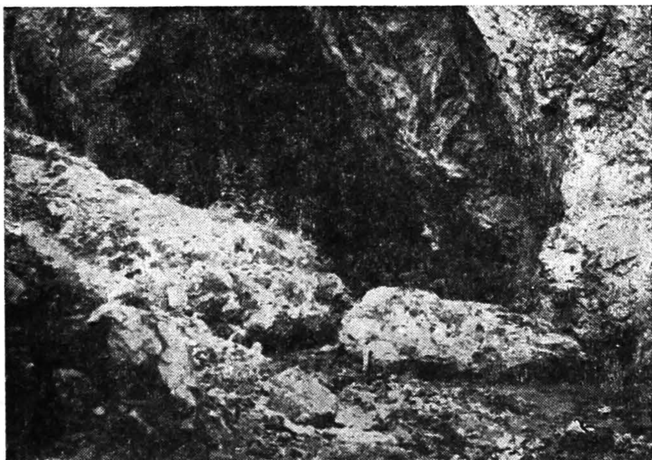

Fig. 1. Intrarea în peştera Cioclovina.

În timp ce străbate peştera Cioclovina, rîul curge vijelios, iar în porţiunea de la gura peşterii albia ocupă toată suprafaţa galeriei, de la un perete la altul, intrarea fiind greu accesibilă, aceasta fiind una din explicaţiile păstrării intacte a depozitului, timp de trei milenii.

---

[1] M. Dumitrescu, T. Orghidan, *Călătorii în lumea subpămînteană*, Bucureşti, 1959, p. 60.

[2] E. Comşa, ActaArchCarp, 1–2, 1966, p. 169.

[3] Pentru diferitele cercetări efectuate în acestea, a se vedea *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, p. 163; M. Roska, *Repertorium*, 1942, p. 62, nr. 81 şi p. 288, nr. 66.

S C I V A, tomul 29, nr. 4, Bucureşti, octombrie–decembrie 1978, p. 481–495

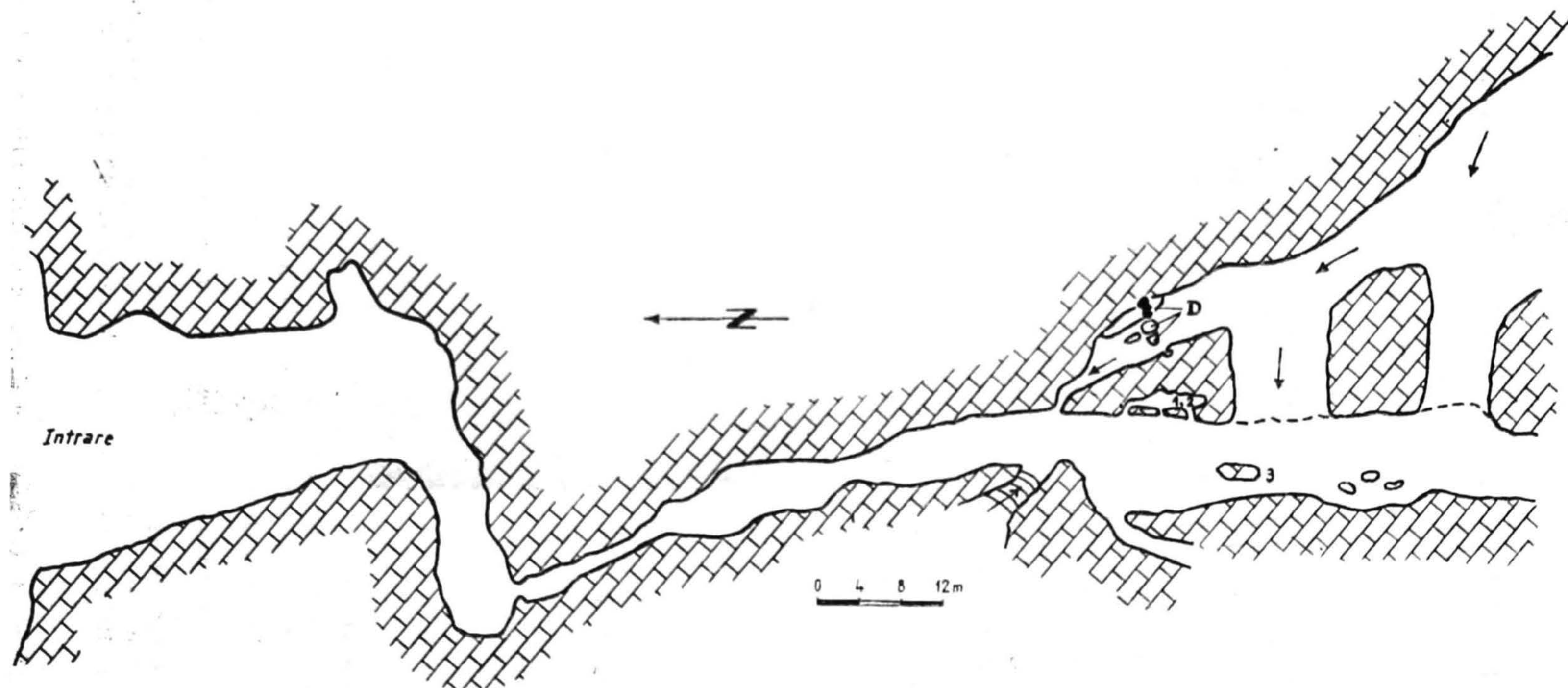

Fig. 2. Schiţa peşterii Cioclovina cu apă. D—depozit, 1 strachină, 2 ine de buclă, 3 fragment de urnă.

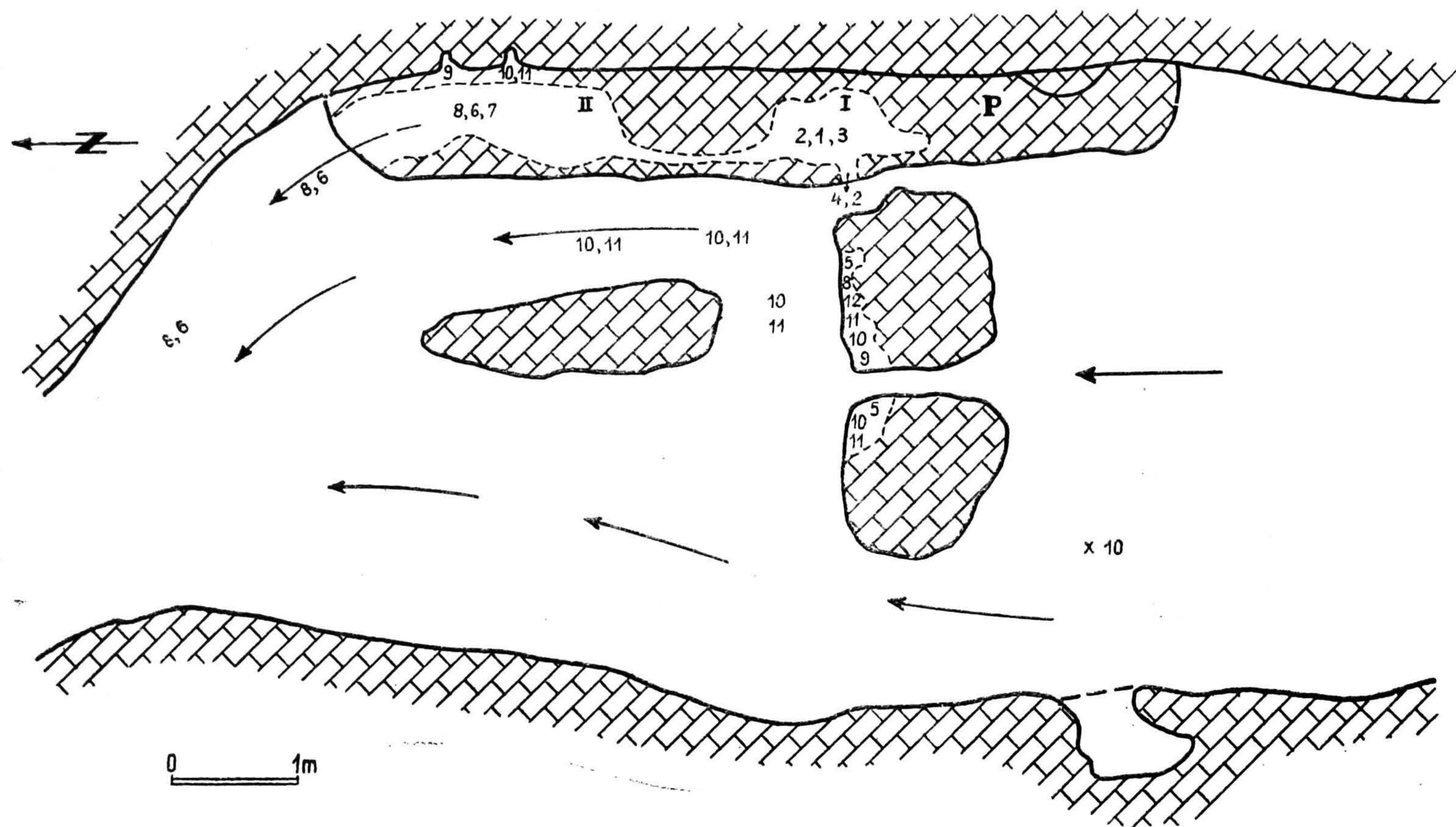

Fig. 3. Schița galeriei superioare. P platformă; I—II încăperi subterane; 1 faleră; 2 ampix; 3 psalie; 4 saltaleoni; 5 lunule; 6 aplici; 7 spirale; 8 tututi; 9 staniu; 10 chihlimbar; 11 mărgele de sticlă; 12 mărgele sidefii.

Depozitul a fost găsit într-o galerie superioară, fosilă, care se termină cu o prăpastie spre galeria principală (fig. 2). Materialele se aflau depuse pe buza acestei prăpăstii (fig. 3). În peretele drept al galeriei principale, active, la o înălțime de cca 3 m se deschide o nișă, o mică încăpere

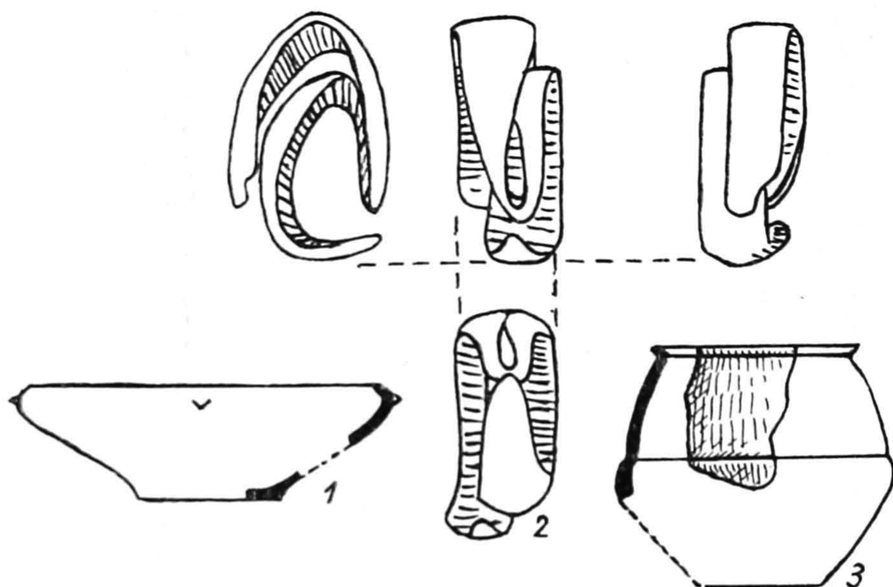

Fig. 4. 1 Strachină; 2 inel de buclă; 3 fragment de urnă.

de formă alungită. Pe podeaua ei, acoperită de cîțiva cm de argilă nisipoasă a fost găsită o strachină neagră, spartă, care foarte probabil este contemporană cu depozitul (fig. 4/1). Cercetările ulterioare au depistat în același loc alte fragmente ale străchinii, printre fragmente observîndu-se mici bucățele de cărbune, precum și un inel de buclă din bronz (fig. 4/2). De asemenea, în același loc s-au găsit cîteva oase de căprioară și porc [4]. Menționăm că în galeria principală, la o mică distanță de nișă, s-a găsit un fragment dintr-un alt vas, pîntecos, care poate fi considerat tot contemporan (fig. 4/3).

DESCRIEREA INVENTARULUI CELUI DE-AL DOILEA LOT:

1. Faleră de bronz (fig. 5/1) avînd la mijloc un spin conic înalt de 2,1 cm, înconjurat de trei nervuri concentrice în relief, ornamentate cu crestături oblice, urmate de un cerc format dintr-un șir de puncte și din nou trei nervuri crestate. În spate falera este prevăzută cu o mică toartă (fig. 6/6). Piesa a fost turnată într-un tipar trivalv, nervurile circulare fiind reliefate prin ciocănire, după care se aplicau crestăturile și punctele. Piesa prezintă un luciu galben, cu pete de patină verde și neagră, iar pe revers pete de oxidare. Diametrul 7,2 cm.

---

[4] **Determinare de T. Jurcsák (Muz. jud. Oradea), căruia îi mulțumim și aici.**

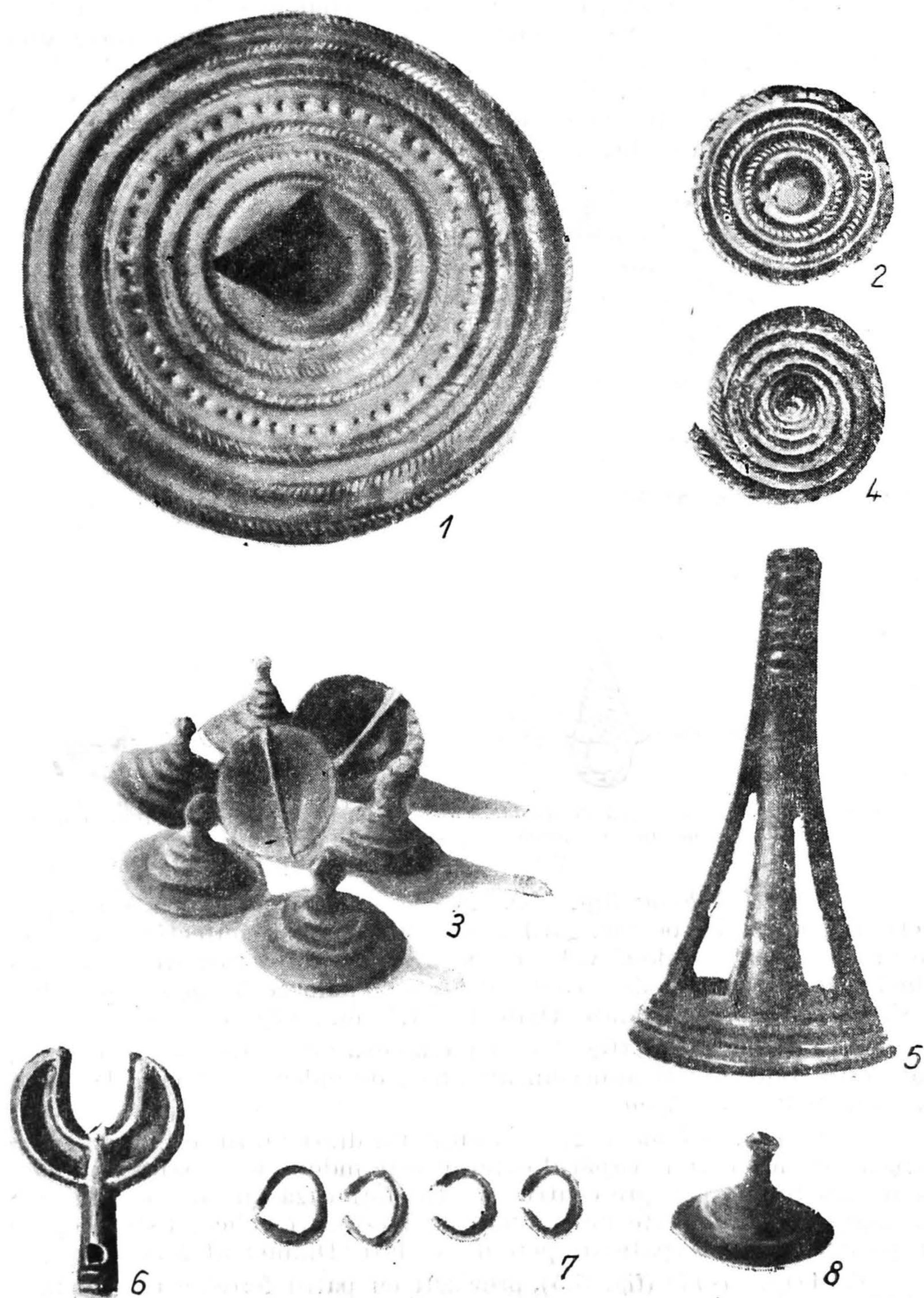

Fig. 5. 1 faleră ; 2 aplici ; 3 tutuli ; 4 spirală ; 5 ampix ; 6 lunulă ; 7 verigi ; 8 tutul.

2. Aplici de bronz (fig. 5/2), 4 piese avînd în mijloc un mic umbo înconjurat de trei nervuri concentrice ornamentate cu crestături oblice. În spate sînt prevăzute cu un arc curbat pentru fixare (fig. 6/7). Au fost turnate în tipar bivalv. Marginile fiecărei piese sînt fragmentate de coroziune, în exterior sînt acoperite de patină verde închisă, în interior sînt oxidate. Diametrul 2,4 cm.

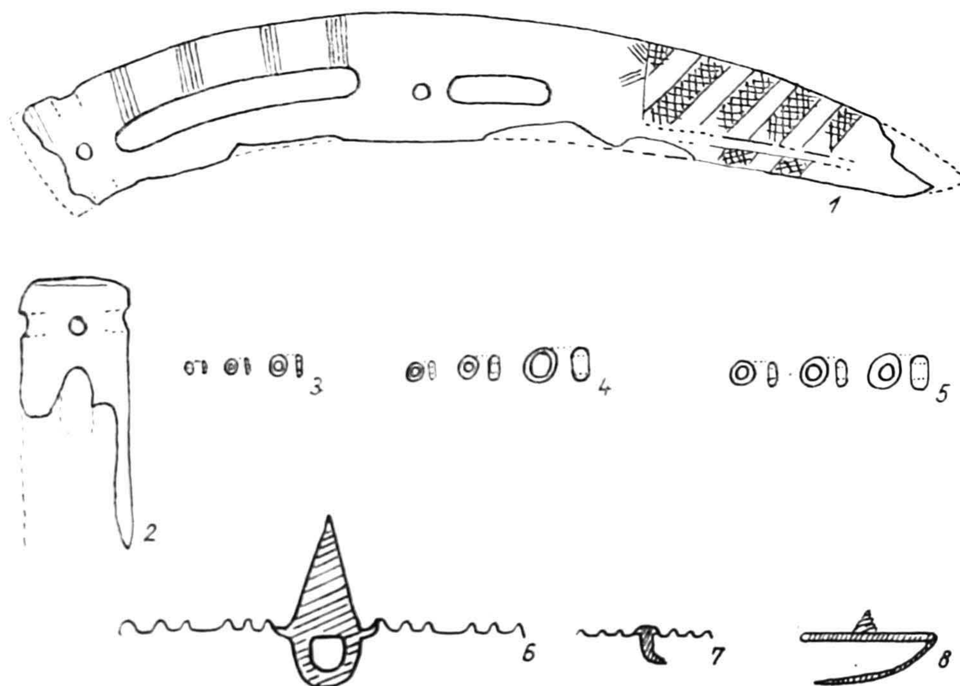

Fig. 6. 1—2 psalii ; 3 mărgele de staniu ; 4 mărgele sidefii ; 5 mărgele de sticlă ; 6 profil de faleră ; 7 profil de aplice ; 8 profil de spirală.

3. Tutuli de bronz (fig. 5/3), 326 piese, de formă conică, avînd patru nervuri concentrice pe con, gardina îngustă. Au fost confecţionate cu ajutorul unor tipare cu două valve de lut ars, care după turnare erau sparte. Unele piese au defecte de turnare. Toate au o culoare de nuanţă plumburie şi sînt în mare parte oxidate. Diametrul 1,5 cm, înălţimea 1 cm.

4. Tutul de bronz (fig. 5/8), o piesă ceva mai mare, are 5 nervuri pe con, este confecţionat dintr-un alt aliaj, de culoare galbenă. Diametrul 1,9 cm, înălţimea 1,2 cm.

5. Spirală de bronz (fig. 5/4), obţinută dintr-un fir de bronz cu secţiunea rotundă care la capătul exterior este îndoit spre spate formînd un ac pentru fixare, iar spre centrul spiralei formează un mic con (fig. 6/8). La margine spirala este împodobită cu crestături oblice. Este acoperită cu patină verde, în spate are pete de oxidare. Diametrul 2,3 cm.

6. Ampix conic (fig. 5/5), prevăzut cu patru ferestre triunghiulare, fiind înconjurat la bază de patru borduri în trepte şi la vîrf de opt nervuri paralele. Piesa a fost turnată în tipar cu două valve identice pentru exterior şi unul conic pentru interior, şi prezintă la vîrf un mic orificiu, defect de turnare. Diametrul bazei 3,5 cm, înălţimea 7 cm.

7. *Lunule, pandantive de bronz* (fig. 5/6), zece piese de formă şi mărime identică, par a fi turnate în acelaşi tipar bivalv. Au două braţe semilunare iar pe capătul tubului longitudinal, trei nervuri paralele. Unele piese au defecte de turnare. Lungimea 2,4 cm.

8. *Verigi de bronz* (fig. 5/7), şapte piese confecţionate din sîrmă de bronz cu profil rombic, cu capetele apropiate. Diametrul 0,8 — 1 cm.

9. *Saltaleoni* (fig. 7/1), cinci piese întregi şi zece fragmente, confecţionate din sîrme de bronz cu profile diferite : triunghiular, semicerc, patrulater. Unele piese au o patină verde închis, altele sînt oxidate. Lungimea 13—16 cm.

10. *Psalie din corn de cerb* (fig. 6/1) prevăzută cu două orificii transversale de formă alungită şi alte două orificii mici rotunde la un capăt. Este ornamentată la un capăt cu patru grupe de linii paralele, la celălalt capăt, cu patru benzi oblice umplute cu o reţea de liniuţe. Din piesă lipseşte un fragment longitudinal. Lungimea 16 cm.

11. *Fragment de la capătul unei alte psalii* (fig. 6/2).

12. *Mărgele de staniu* (fig. 6/3), 520 de piese de forma unor verigi închise, cu secţiunea rotundă, din care 35 cu diametrul de 0,2 cm, 210 cu 0,3 cm, 200 cu 0,4 cm şi 75 de piese fragmentare [5]. Toate sînt corodate, atacate de „ciuma staniului”[6].

13. *Mărgele din pastă sidefie* (fig. 6/4), 70 de piese, din care 50 fragmentare, au nuanţa albă, albastră, verde sau rar vişinie. Sînt extrem de friabile, şi în cazul pieselor găsite întregi s-a păstrat mai mult coaja sidefie a lor. Diametre : 0,25 — 0,5 cm.

14. *Mărgele de sticlă* (fig. 6/5), 825 de piese de culoare albastră, din care 100 sînt fragmentare sau „rebuturi de fabricaţie”. Diametre : 0,3 — 0,6 cm.

15. *Mărgele de chihlimbar*, 770 de piese cu dimensiuni ce variază între 1,5—3 mm şi 10—25 mm, de formă bitronconică alungită, bitronconică plată şi poliedrice, între aceste trei categorii existînd însă numeroase piese de trecere, fără o formă perfectă geometric. Cîteva piese din cele trei tipuri, înşirate convenţional, sînt redate în fig. 7/2—4.

ANALOGII

Pentru majoritatea tipurilor de obiecte cuprinse în depozit dispunem de analogii numeroase, multe din acestea fiind bine datate.

Pentru falera mare cunoaştem o singură analogie apropiată, dar nedatată, la Oradea [7]. Falera îşi are originea în atîrnătoarele cu borduri concentrice („kreisrippenanhänger”) de tip B, din depozitele orizontului Koszider [8].

Cele patru aplici îşi au originea, probabil, în aceleaşi atîrnătoare, de tip A[9], o piesă identică se află în cunoscutul depozit de la Uioara [10].

---

[5] Mulţumim ing. F. Wanek pentru ajutorul dat la determinarea chimică a staniului.

[6] Sub temperatura de +13,2 C staniul se restructurează, transformîndu-se într-un praf cenuşiu. Temperatura peşterii este cu 2—3 grade mai scăzută.

[7] J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, I, Budapesta, 1886, pl. 34/3.

[8] A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Budapesta, 1967, p. 92, h, tab. 44/7.

[9] *Ibidem*, tab. 60/10—12.

[10] M. Rusu, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 171, fig. 4, 18.

Tutuli de diferite mărimi sînt cunoscuți în special din descoperiri datate în Br.D, de ex. la Mișca [11], Otomani [12], Otomani-Cetatea de pămînt [13], Felsődobsza [14], Bicaciu [15], Cornuțel [16], Opályi [17], Negreni [18], Cubulcut [19],

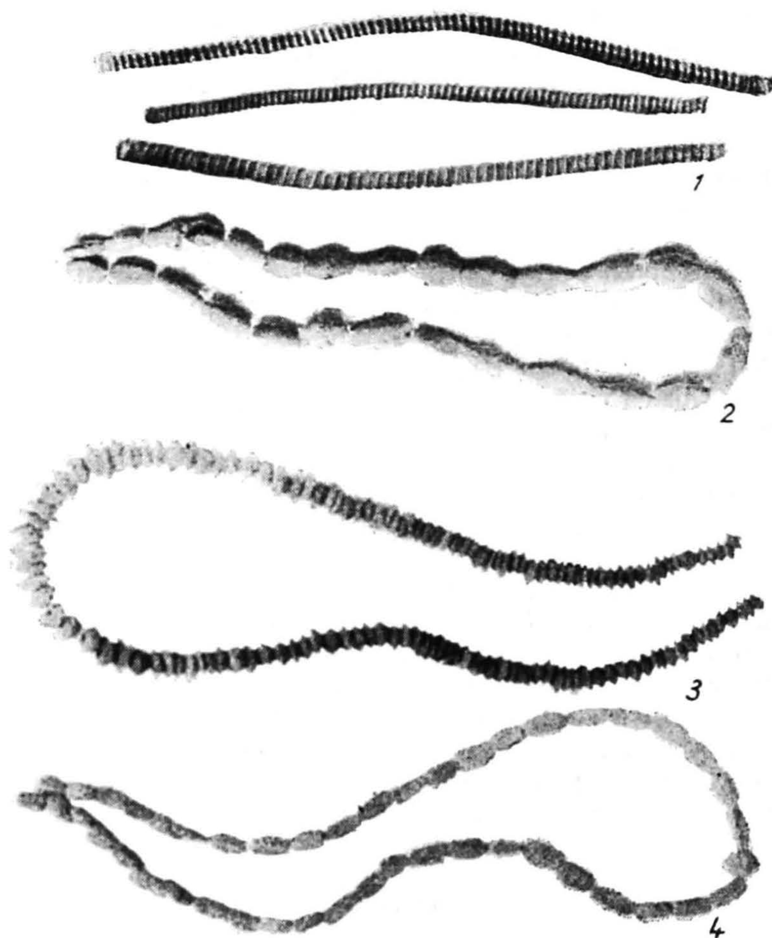

Fig. 7. 1 saltaleoni; 2–4 mărgele de chihlimbar.

[11] M. Rusu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 206, nr. 46; A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens*, Budapesta, 1973, tab. 73, fig. B/6, 11.

[12] I. Ordentlich, ActaMN, 5, 1968, p. 400, fig. 2/8–13; A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 166.

[13] Z. Nánási, Crisia, 4, 1974, p. 190, fig. 6/5 (probabil o piesă rătăcită din depozitul de mai sus).

[14] A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 299, fig. 24.

[15] F. Holste, *Hortfunde Sudosteuropas*, Marburg/Lahn, 1951, p. 26, pl. 49/22; M. Rusu, *op. cit.*, p. 205, nr. 7.

[16] I. Stratan, SCIV, 15, 1964, 4, p. 526, fig. 3/2.

[17] A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 271, tab. 19/13, 14, 19.

[18] Numele localității de lîngă Ciucea apare sub diferite forme: Negreni, Lacul Crișului, Körösfeketetó, Feketetó, Fechetău, Tăut. Apare sub denumirea incorectă de ,,Körösfeketetót'' la A, Mozsolics, *op. cit.*, p. 151 și incorect localizată la M. Rusu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 206/72 ,,Tăuți-Salonta''.

[19] M. Rusu, *op. cit.*, p. 205, nr. 21; W. A. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde*, Berlin, 1968, p. 289.

Peștera Igrița [20], Balc [21], Pecica IV[22], Răbăgani [23] și eventual Poșaga [24]. Cîteva piese (unele fără măciulia din vîrful conului, desigur defecte de turnare, ceea ce explică prezența lor printre materiale destinate retopirii) mai apar și în depozitele de turnătorie datate în Ha. A_1, de la Cetatea de Baltă [25], Brodski Varoš, Bingula-Divos [26], Spălnaca [27], Deva III [28].

Pentru spirale (volute) negăsind analogii le comparăm cu spiralele de la capătul unor brățări de bronz sau aur, de ex. cu cele de la Sacoș [29] sau Firiteaz [30]. Acestea au ultimele spirale exterioare de asemenea ornamentate cu crestături oblice și sînt datate în Br.D.

Ampixurile de tipul celor din depozitul nostru, sau de formă mai simplă, provin de asemenea mai ales din depozite datate în Br.D : Opályi [31], Mișca [32], Felsődobsza [33], Cehăluț [34], Bicaciu [35], Răbăgani [36], Cherges [37], Cubulcut [38], cît și din depozitul amintit de la Spălnaca II.

Lunulele sînt o creație a metalurgiei din vestul țării, ele au apărut aici în cursul perioadei Br.D. și se cunosc din numeroase depozite găsite mai ales în zona Crișurilor [39].

Saltaleonii nu pot fi folosiți ca reper cronologic fiind la modă o perioadă îndelungată de timp [40], atît la noi, cît și în alte teritorii [41]. În depozitul de la Cioclovina se găsesc piese confecționate din sîrme cu diferite profile (triunghi, calotă, patrulater), poate un studiu în acest sens ar da indicii noi. Amintim doar cîteva depozite ce conțineau un număr mai mare de saltaleoni cu lungimea aproximativ egală cu cele din depozitul

---

[20] Necropolă din perioada Br.D (în curs de prelucrare).

[21] F. Holste, *op. cit.*, tab. 30/27–32; M. Rusu, *op. cit.*, p. 205, nr. 5.

[22] Depozit găsit „între vii", în expoziția muzeului din Arad.

[23] M. Roska, *op. cit.*, p. 238; A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 172. Numărul mare de descoperiri din Bihor arată că acest tip de obiect este un produs al centrului metalurgic ce exista în această zonă.

[24] M. Roska, *op. cit.*, p. 89. nr. 59; M. Rusu, *op. cit.*, p. 207, nr. 44; depozitul cuprinde tipuri de piese cunoscute deja în Br.D.

[25] V. Pepelea, ActaMN, 10, 1973, p. 251, fig. 1/9.

[26] K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sevenoj Hrvatskoj*, Zadar, 1973, tab. 57/22, 23 și 86/16.

[27] H. Dumitrescu, Dacia, 5–6, 1935/36, p. 221, fig. 15/6; M. Rusu, *op. cit.*, p. 207, nr. 57.

[28] F. Holste, *Zur Chronologie der Südosteuropischen Depotfunde der Urnenfelderzeit*, Marburg/Lahn, 1962, p. 18, pl. 7/1.

[29] V. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 408, fig. 477.

[30] A. Mozsolics, *op. cit.*, tab. 78/2.

[31] *Ibidem*, p. 271, tab. 19, fig. 21.

[32] M. Roska, *op. cit.*, p. 181, fig. 219/26.

[33] A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 299, tab. 47, fig. 10.

[34] M. Roska, *op. cit.*, p. 150, nr. 24; A. Mozsolics, *op. cit.*, tab. 49/7.

[35] M. Rusu, *op. cit.*, p. 205, nr. 7.

[36] M. Roska, *op. cit.*, p. 238; A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 172.

[37] M. Roska, *op. cit.*, p. 121; A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 145.

[38] M. Rusu, *op. cit.*, p. 205, nr. 21.

[39] A se vedea N. Chidioșan, I. Emödi, *Un mormînt de la sfîrșitul epocii bronzului din peștera Mișidului* în manuscris, harta din fig. 8.

[40] A se vedea în acest sens A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 51, rînd. 1–3.

[41] A se vedea de ex. la M. Gedl, *Kultura Przedlużicka*, Cracovia, 1975, tabel tipologic unde saltaleonii figurează din $Br.B_2$ pînă în Br.D (fiind apoi folosite în continuare de cultura Lausitz).

nostru : Dunaujváros-Kosziderpadlás [42], Zagyvapálfalva [43], Borsodgeszt [44], Tiszaszederkény [45], Felsődobsza [46], Otomani [47], Mișca [48], Kisgyőr [49], Gégény [50], Giula [51].

Psaliile din primul lot al depozitului [52], cit și din al doilea fac parte din tipul Tószeg [53], ornamentația aparține bronzului mijlociu. Exemplarele din depozit arată o dăinuire a acestei forme pină în Br.D.

Staniul necesar metalurgiei bronzului era procurat prin schimb, dar despre locurile de exploatare nu posedăm date sigure [54]. Constatarea că el se cunoaște din puține descoperiri se explică poate prin faptul că bucățile de staniu găsite mai demult în depozite nu au fost păstrate, descoperitorii nedindu-și seama de semnificația lor, pe de altă parte prin lipsa de stabilitate chimică a acestuia (nota 6).

După cunoștințele noastre mărgele din pastă sidefie nu au corespondențe printre materialele epocii. Privite sub lupă ele prezintă o structură asemănătoare cu cele din sticlă albastră. Ele au fost poate un produs secundar la topirea sticlei pentru mărgelele albastre, astfel găsindu-și explicația și irizația lor.

Mărgelele de sticlă sint amintite din depozitele de la Dobrocina [55] și Ulmi [56]. Piese de culoare, formă și mărime identică se cunosc din necropolele de la Lăpuș [57] și peștera Igrița. Toate analogiile amintite sint datate în Br.D. Sintem de părere că aceste mărgele de sticlă albastră, ca un produs special, au circulat un timp scurt, indiferent că ele au fost produse de un atelier local, sau că au ajuns aici prin schimb din sud, așa cum se presupune [58]. Avind în vedere acest lucru, mărgelele de sticlă, cunoscute din analogii bine datate, oferă un bun reper cronologic pentru întregul depozit.

Perlele de chihlimbar, de origine nordică, se cunosc din numeroase descoperiri, de pe mari teritorii din Europa, începind din bronzul mijlo-

---

[42] A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, p. 252, tab. 46, fig. 11, datate în B III b (Br.B_2).

[43] T. Kemenczei, ActaArchHung, 19, 1967, tab. XVIII/1 (Br.C).

[44] Idem, HOMÉ, 5, 1965, p. 153, tab. IX/20, X/27 (Br.D).

[45] *Ibidem*, p. 155, tab. XI/17.

[46] A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens*, p. 135.

[47] I. Ordentlich, ActaMN, 5, 1968, p. 400, fig. 2/20.

[48] N. Chidioșan, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 56, fig. 1/1.

[49] T. Kemenczei, *op. cit.*, p. 152, fig. 5.

[50] T. Kemenczei, JAMÉ, 6–7, 1963/64, tab. 24, fig. 5, 6.

[51] M. Roska, *op. cit.*, p. 132, rînd 1; M. Rusu, *op. cit.*, p. 207, nr. 29.

[52] E. Comșa, *op. cit.*, p. 172, fig. 2.

[53] *Ibidem*, p. 171, n. 10; A. Mozsolics, ActaArchHung, 3, 1953, 1–4, p. 74–80.

[54] M. Rusu, *op. cit.*, p. 184; A. Vulpe, Revista de istorie, 27, 1974, 2, p. 248.

[55] M. Roska, *op. cit.*, p. 69, nr. 63; A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 127, datare B IV b (Br.D); Pentru acest depozit a se vedea și A. Vulpe, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 12, rînd 20 și 32.

[56] M. Petrescu-Dîmbovița, N. Florescu, InvArch, 7, 1971, R. 41/10.

[57] Informație amabilă C. Kacsó.

[58] E. Comșa, *op. cit.*, p. 172; M. Rusu, *op. cit.*, p. 184, n. 23. Dacă acceptăm că mărgelele au fost comercializate nu ca șiraguri, ci sub formă de pungi cu mărgele, atunci se poate explica prezența numeroaselor piese-rebuturi din depozit. Altfel acestea ar pleda împotriva procurării lor prin schimb.

ciu [59], ele nu pot oferi un sprijin cronologic, fiind însă o bună dovadă a relațiilor de schimb extinse, din acele timpuri.

Din analogiile prezentate reiese că majoritatea tipurilor de obiecte amintite au fost folosite cu precădere în Br.D, apărînd în Ha A_1 mai ales în depozite de turnătorie, ce conțin multe piese vechi, cu defecte, deteriorate sau demodate. Avînd în vedere aceasta, precum și prezența psaliilor și a mărgelelor de sticlă, credem că depunerea tezaurului a avut loc încă în cursul perioadei Br.D[60].

După cum s-a mai arătat, în peșteră au mai fost găsite fragmentele unui vas, împreună cu un inel de buclă din bronz. Acest vas strachină are buza încă *necanelată*. Străchinile de această formă, dar cu buza canelată apar la est de Tisa de-abia la sfîrșitul perioadei Br.D.[61], devenind însă caracteristice începînd din Ha A_1 [62].

Inelul de buclă găsit printre fragmentele străchinii este rupt, lipsind unul din cele trei „bărci" ale lui. Este confecționat din tablă subțire de bronz, prin ciocănire, cele trei bărci fiind strîns unite una cu alta prin două porțiuni de legătură, tot concave, inegale ca lungime. Prin urmare face parte din tipul inelelor cu trei bărci, confecționate mai ales din aur, din bronz placat cu aur, sau din bronz, cu sau fără ornamentație, folosite în cursul bronzului mijlociu. Acest model corespunde cu tipul B 1 d după clasificarea făcută de E. Zaharia [63]. Amintim de pildă exemplarele de la Tiszafüred [64], Hajdúbagos [65], Zsadány [66] (R. P. Ungară), Săpînța [67], Pecica[68], și unul găsit într-un mormînt Noua la Moreşti [69]. Piesa de la Cioclovina pare ceva mai evoluată, în sensul că nu mai are atît de accentuată concavitatea bărcilor. Inelul de buclă fragmentar, din depozitul de la Cornuțel [70], datat în Br.D, pare să fie tot din această categorie. În cursul perioadei Br.D se răspîndesc piese aparținătoare unui alt tip, formate din cîte două perechi de bărci (sau „frunze"), legate între ele cu o

---

[59] T. Kovács, ArchÉrt, 95, 1968, 2, p. 207, n. 15, 16; A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, p. 72, nr. 2/c; L. Chițescu, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 105; M. Rusu, *op. cit.*, p. 184, n. 23.

[60] Între diferiți autori există un oarecare decalaj de timp în ceea ce privește datarea materialelor acestor vremi. A. Mozsolics încadrează materialele aparținătoare orizontului Opályi în prima jumătate a perioadei Br.D (adică în B IV b după periodizarea autoarei), iar cele ale culturii Gáva și depozitele orizontului Cincu-Suseni, începînd de la jumătatea ei (B V = Br.D_2). Pentru această problemă a se vedea M. Rusu, *op. cit.*, p. 179; T. Kemenczei, FoliaArch, 25, 1974, p. 54 și urm.; D. Popescu, Tibiscus, 4, 1975, p. 70 și urm; A. Vulpe, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 15, n. 29.

[61] T. Kemenczei, HOMÉ, 10, 1971, p. 52, rînd 33.

[62] T. Kemenczei, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 14, rînd 42; FoliaArch, 26, 1975, p. 52, ultimul rînd; I. Smirnova, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 363, fig. 2/8, 23; E. Zaharia, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 86, fig. 3/1, 2, 5—8 și 4/1, 2, 4, 7.

[63] E. Zaharia, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 119.

[64] T. Kovács, FoliaArch, 27, 1976, p. 56, fig. 1—5, cu o amplă bibliografie.

[65] T. Kovács, FoliaArch, 21, 1970, p. 29, fig. 1/2 și 2/14.

[66] A. Mozsolics, *op. cit.*, tab. 71/19.

[67] *Ibidem*, p. 164; D. Popescu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 99, fig. 6; A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, München, 1970, I, tab. 74, fig. B/10.

[68] D. Popescu, Materiale, 2, 1956, p. 201, fig. 118/4, 6; A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde...*, tab. 4/1, 2.

[69] M. Rusu, ActaMN, 9, 1972, p. 60, pl. 8/4; E. Zaharia, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 121, fig. 8/1. Unele inele de acest tip, de ex. cel de la Verbicioara, au bărcile împărțite de o muchie longitudinală (E. Zaharia, *op. cit.*, p. 119, fig. 7/7).

[70] I. Stratan, *op. cit.*, fig. 3/1.

sirmă de bronz subțire și lungă de cițiva cm. De aceste inele, din care se cunosc numeroase exemplare, ca cele de la Sîntana [71], ne vom ocupa în altă parte.

În galeria principală, la cițiva metri de nișă, s-a găsit și un fragment ceramic care foarte probabil aparține unui vas de tip urnă bitronconică, cu partea superioară arcuită concav. Vase de această formă cunoaștem deocamdată numai din mormintele (inedite) găsite în peșterile de pe valea Crișului Repede și datate în Br.D.

Privind în ansamblu toate obiectele găsite în peșteră, reiese că nici unul nu este datat exclusiv în Ha A_1, majoritatea pieselor au analogii în special în Br.D, apărînd în perioada următoare mai ales în depozite de turnătorie, altele au corespondențe numai în Br.D sau aparțin unor tipuri chiar mai vechi. În legătură cu acestea din urmă (psaliile, inelul de buclă) notăm că o întîrziere a lor pînă în Ha A_1 nu o credem verosimilă, pentru că din această perioadă se cunosc deja alte tipuri ale acestor obiecte, iar dacă totuși am admite această datare tîrzie a lor, ar lipsi exemplarele de legătură din perioada precedentă (Br.D). Considerăm deci că materialele au fost aduse în peșteră în cursul perioadei Br.D. Pentru o datare mai sigură e nevoie de noi descoperiri de obiecte contemporane și o conturare mai precisă a inventarului materialelor aparținătoare perioadelor Br.D și respectiv H A_1.

ÎNCADRAREA CULTURALĂ

Cercetările de pînă acum, mai ales cele din ultimul deceniu, au clarificat în parte evoluția etnico-culturală din Banat și Crișana la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului. Acestui răstimp îi aparțin de exemplu depozitele de la Cornuțel și Pecica, așezarea și necropolele de la Sîntana, Cruceni II, Bobda, Susani etc. Deși aceste obiective sînt doar parțial publicate, fiind conturată însă situația lor cronologică [72], putem afirma că depozitul de la Ciclovina a aparținut uneia din aceste aspecte culturale. Materialele lor reprezintă moștenirile culturale ale populațiilor autohtone (cultura Otomani, Vatina), peste care se grefează elemente străine, în special ale culturii mormintelor tumulare, ce pusese stăpînire pe întreg vestul bazinului Carpatic. Noi cercetări și mai ales publicarea integrală a materialelor respective vor arunca mai multă lumină asupra acestei probleme.

•

CARACTERUL DESCOPERIRILOR

Problema cea mai interesantă care se ridică este cea a semnificației depozitării. Sub acest aspect e nevoie să examinăm felul în care au fost depuse obiectele depozitului. T. Orghidan, descoperitorul tezaurului, scrie că piesele de bronz „erau adunate în *cîteva* grămezi de-a lungul

---

[71] E. Dörner, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 471; A. Mozsolics, *op. cit.*, tab. 104/1–5; K. Horedt, ActaArchCarp, 9, 1967, 1, p. 19.

[72] K. Horedt, *op. cit.*, p. 20.

marginii prăpastiei", „în mormane de formă conică". „O mare cantitate de mărgele de sticlă și chihlimbar se găseau împrăștiate în toate părțile"[73]. E. Comșa arată că erau două loturi, unul printre blocurile platformei de lîngă peretele drept al galeriei, piesele celui de-al doilea lot fiind presărate printre blocurile din mijlocul galeriei [74]. Cercetările întreprinse ulterior și care au dus la recuperarea materialelor descrise în acest articol au confirmat cele de mai sus, în același timp observîndu-se existența altor puncte de depozitare mai mici. Luat în ansamblu s-a constatat următoarea repartizare a obiectelor inventarului (fig. 3) :

Pe platforma formată din blocuri calcaroase cimentate, aflată lîngă peretele drept, au fost depuse două loturi de obiecte. Lotul cel mai mare se afla la capătul sudic al platformei și conținea falere, ampixuri, saltaleoni, psalii. Printre crăpăturile platformei s-au scurs, în încăperea aflată dedesubt, o faleră, un ampix, saltaleoni și o psalie. La capătul nordic se afla un alt lot format din tutuli, spirale, aplici. Multe din acestea s-au scurs printre blocuri în a doua încăpere subterană, iar de acolo unele au pornit-o în jos pe panta prăpastiei, majoritatea oprindu-se în crăpăturile și pragurile peretelui.

Într-o crăpătură a peretelui drept, la cca 30 cm înălțime față de platformă a fost găsit un lot de mărgele de staniu cu diametre mici. Într-o altă crăpătură alăturată au fost găsite cîteva mărgele de chihlimbar și sticlă. Alte mărgele de sticlă au fost observate risipite pe marginea platformei, pe toată distanța între cele două loturi amintite.

Lîngă blocurile mari din mijlocul galeriei a fost depus un alt lot, compus din lunule, tutuli, verigi, chihlimbar și sticlă. Cu ocazia ultimelor cercetări, piese din toate aceste tipuri au fost găsite în micile nișe aflate sub cele două blocuri mari de calcar, gurile nișelor fiind închise prin depunerea calcitei în decursul celor trei milenii ce s-au scurs. Într-una din nișe se afla un alt lot de mărgele de staniu. Pe panta de sub aceste blocuri se aflau risipite numeroase mărgele de chihlimbar și sticlă.

Mărgele de chihlimbar au mai fost observate, unele incrustate în calcar, mai sus, pe podeaua galeriei, în locul în care le-a zărit pentru prima oară speologul T. Orghidan.

Din această descriere și privind și schița galeriei (fig. 3) se poate ușor observa caracterul *dispersat* al depozitării. Existau cel puțin cinci loturi de diferite mărimi și piese aflate la cîțiva metri una de alta. E drept că galeria este destul de inaccesibilă, oferind o mare siguranță, totuși obiectele par a fi fost „etalate" pe podea. Ele nu dau deloc impresia unor lucruri ascunse, fie premeditat, deci aduse cu gîndul anticipat de a fi depozitate pentru un timp oarecare, fie întîmplător, de niște fugari urmăriți, care au plecat apoi cu gîndul de a se reîntoarce ulterior după ele. Tot aspectul de ansamblu indică mai degrabă o depunere votivă, un depozit-ofrandă [75].

---

73 M. Dumitrescu, T. Orghidan, *op. cit.*, p. 71, 74.

74 E. Comșa, *op. cit.*, p. 169.

75 Prezența psaliilor nu contrazice acest caracter al depozitului, psalii votive se cunosc și din alte descoperiri (Al. Oancea, *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 70, n. 27). Psaliile sînt fragmentare, fiind roase de șoareci, dar mai ales datorită uzurii accentuate. Patina nobilă de pe suprafața exterioară și oxidarea intensă a spatelui falerelor, aplicilor și spiralelor arată că și acestea au fost folosite înainte de depozitare.

În legătură cu prezența străchinii și inelului de buclă, respectiv a fragmentului de urnă din galeria inferioară, se pot da două explicații. O posibilitate ar fi aceea că ele au ajuns aici întîmplător, reprezentînd mărturiile unor pătrunderi, vizite ocazionale. A doua posibilitate, și aceasta credem că este mai aproape de adevăr, este că aceste obiecte reprezintă inventarul unui mormînt, eventual mormînt simbolic [76]. Dacă a fost vreo legătură intre acest mormînt și depozitul de sus, din etajul superior al peșterii, la această întrebare nu putem da un răspuns sigur. Amintim însă că cercetări și studii mai vechi sau mai noi au scos în evidență existența unor depuneri votive, depozite-ofrandă sau morminte cu un număr mare de piese de inventar, avînd uneori valoare ridicată, conținînd ceramică, obiecte de bronz, uneori de aur etc.[77] De asemenea trebuie să avem în vedere faptul că din perioada de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului se cunosc numeroase înmormîntări sau depuneri votive în peșteri, atît pe teritoriul României (nota 39, 76), cît și pe al țărilor vecine (Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia, Italia). În general peșterile au fost deseori folosite în vechime ca locuri de cult sau necropole.

NEUE ANGABEN ÜBER DAS DEPOT AUS CIOCLOVINA

(ZUSAMMENFASSUNG)

Das Höhlendepot aus Cioclovina wurde in Jahre 1953 in einem höheliegenden Gang gefunden [1,2] (Abb. 3). Vorliegender Artikel nimmt den Disput über das Depot auf Grund eines nachträglich neu entdeckten Fundteils wieder auf. Das ganze Depot enthält 7500 Stücke. (Abb. 5, 6, 7).

Außer dem Depot, wurden in dem Unteregang in einer Nische Fragmente einer Schüssel, ein bronzener Noppenring und in der Nähe Bruchstücke einer Urne gefunden; diese Gegenstände gehörten wahrscheinlich zu einem Grab.

Man vermutet, daß kein Stück exklusiv charakteristisch für Ha.A_1 ist, der größte Teil der gefundenen Gegenstände hat Analogien zum Br.D, in dem Ha.A_1 traten meistens die Depots für Gießerei auf; andere sind nur aus dem Br.D bekannt, oder gehören noch älteren Typen an. Die Materialien wurden wahrscheinlich während der Periode Br.D in die Höhle gebracht.

Da das Studium der ethnisch-kulturellen Entwicklung in dem Banat noch nicht beendet wurde, wird eine kulturelle Eingliederung nur dann

---

[76] Fără să mai intrăm în amănunte arătăm că exact aceeași situație, adică prezența unor vase fragmentare, împreună cu un obiect, de obicei de bronz, și bucățele de cărbune, a fost constatată în mai multe peșteri care s-au dovedit a fi cimitire (Materiale în curs de prelucrare).

[77] Pentru aceste probleme a se vedea A. Vulpe, F. Nistor, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 16 și nota 34 (A. Alexandrescu); A. Mozsolics, AcrhÉrt, 1972, 2, p. 200, nr. 2 și 1975, 1, p. 3; de asemenea Fr. Herman, *Die Funde der Urnenfelderkultur in Mittel- und SüdHessen*, Berlin, 1966, unde o bună parte a depozitelor sînt calificate „cultice"; apoi materialele în bună parte inedite de la Susani și Lăpuș.

möglich sein, wenn das sämtliche Material dieser Zone publiziert sein wird (Siedlungen, Grabfelder von Sîntana, Cruceni II Bobda, Susani usw.).

Nach der Anordung der gesamtem Gegenstände (Abb. 3) vermutet man, daß das Depot einen votiven Opfercharakter hat.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Eintritt in die Höhle aus Cioclovina

Abb. 2. Plan der Höhle. D-Depot, S-Schüssel, I-Noppenring, U-Urne

Abb. 3. Plan des Oberganges. P-Terrasse ; I—II unterirdische Räume ; 1—Phaleren ; 2—Fransenbesatzstücke ; 3—Trensenknebel ; 4—Saltaleoni ; 5—Anhänger ; 6—Ornamentierte Knöpfe ; 7—Spiralen ; 8—Knöpfe ; 9—Zinnperlen ; 10—Bernsteinperlen ; 11—blaue Glasperlen ; 12—Perlmutter.

Abb. 4. 1—Schüssel ; 2-Noppenring ; 3-Urnenfragment.

Abb. 5. 1—Phaleren ; 2—Ornamentierte Knöpfe ; 3—Knöpfe ; 4—Spiralen ; 5—Fransenbesatzstücke ; 6—Anhänger ; 7—Ringe.

Abb. 6. 1—2—Trensenknebel ; 3—Zinnperlen ; 4—Perlmutter ; 5—blaue Glasperlen ; 6 Phaleren ; 7—Ornamentierte Knöpfe ; 8—Spiralen.

Abb. 7. 1—Saltaleoni ; 2—4—Bernsteinperlen

ILLIRII ÎN DACIA ROMANĂ PE TEMEIUL DATELOR EPIGRAFICE

DE

D. PROTASE

În cadrul colonizării Daciei, cu mulţimi de oameni veniţi *ex toto orbe Romano* [1], illirii ocupă un loc important, fapt dovedit în primul rînd de inscripţii.

Statistica actuală arată că din totalul de peste 3 000 antroponime cunoscute în inscripţiile Daciei, numele de persoană illire sînt în număr de 124, adică 4 %. Ele se situează pe locul al treilea, după cele romane (peste 2 200 = 74 %) și de factură greco-orientală (circa 420 = 16 %), depășind cu mult numele traco-dace (64 = sub 3 %) și celtice (circa 74 = 3 %), luate separat [2].

De relevat că antroponimele illire nu au o repartiție cît de cît uniformă în spaţiul Provinciei Dacia, ci ele se masează cu deosebire în regiunea auriferă din Munţii Apuseni (Alburnus Maior — Roșia Montană, Ampelum-Zlatna, Abrud). Aici se cunosc 74 de nume illire, din care 43 figurează în cunoscutele tăbliţe cerate, iar celelalte în inscripţii pe piatră, puse tot de persoane de origine illiră [3]. Această situație specială, observată de foarte multă vreme, se explică prin colonizarea oficială, organizată, a unor grupe mari de illiri dalmatini, cu scopul de a exploata bogatele mine de aur de aici [4]. În celelalte părţi ale Daciei, după cum indică onomastica, illirii apar relativ dispersaţi, dar sînt menționaţi totuși în alte 22 localități (orașe, castre, așezări rurale), majoritatea acestora fiind situate în Transilvania (vezi harta).

Antroponimele illire cele mai frecvente în Dacia se dovedesc a fi *Bato*, *Das(s)ius*, *Epicadus*, *Plator*, *Scenobarbus*, *Verzo*, răspîndite peste tot [5]. Cu excepţia numelui *Prinada* (vezi *infra*), ele se întîlnesc și în alte

---

[1] Eutropius, VIII, 6, 2.

[2] Repertoriul numelor de persoană din Dacia romană a fost întocmit de I. I. Russu, AISC, 4, 1944, p. 186—233; 5, 1949, p. 282—296. Dar descoperirile ulterioare de inscripţii au adus unele modificări în vechea statistică (cf. M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 254). Pentru illiri, la repertoriul amintit se mai adaugă acum antroponimele din inscripţiile găsite la Gherla, Brîncovenești, Zlatna, Sighişoara și în alte cîteva locuri (vezi I. I. Russu, in *Colloques internationaux du Centre national de la recherche scientifique*, nr. 564. *Onomastique latine, Paris, 13—15 oct. 1975*, Paris, 1977, p. 353—363). Cu privire la illirii din zona auriferă Alburnus Maior, trimitem la studiile întocmite de S. Mrozek, Apulum, 7, 1968, 1, p. 307—326 și A. Sintimbreanu—V. Wollmann, Apulum, 12, 1974, p. 340—379, unde se dau și liste de antroponime illire.

[3] I. I. Russu, AISC, 4, 1944, p. 198—215.

[4] Cf. D. Tudor, *Istoria României*, București, I, 1960, p. 401; M. Macrea, *op. cit.*, p. 252.

[5] I. I. Russu, *op. cit.*

părţi ale Imperiului roman[6]. Observăm însă că sistemul antroponomastic a fost mult influenţat de situaţia juridică şi de gradul de romanizare al diferitelor comunităţi şi persoane. Aşa, de pildă, alături de nume personale illire, urmate de un patronimic illir la genitiv, sînt frecvente şi

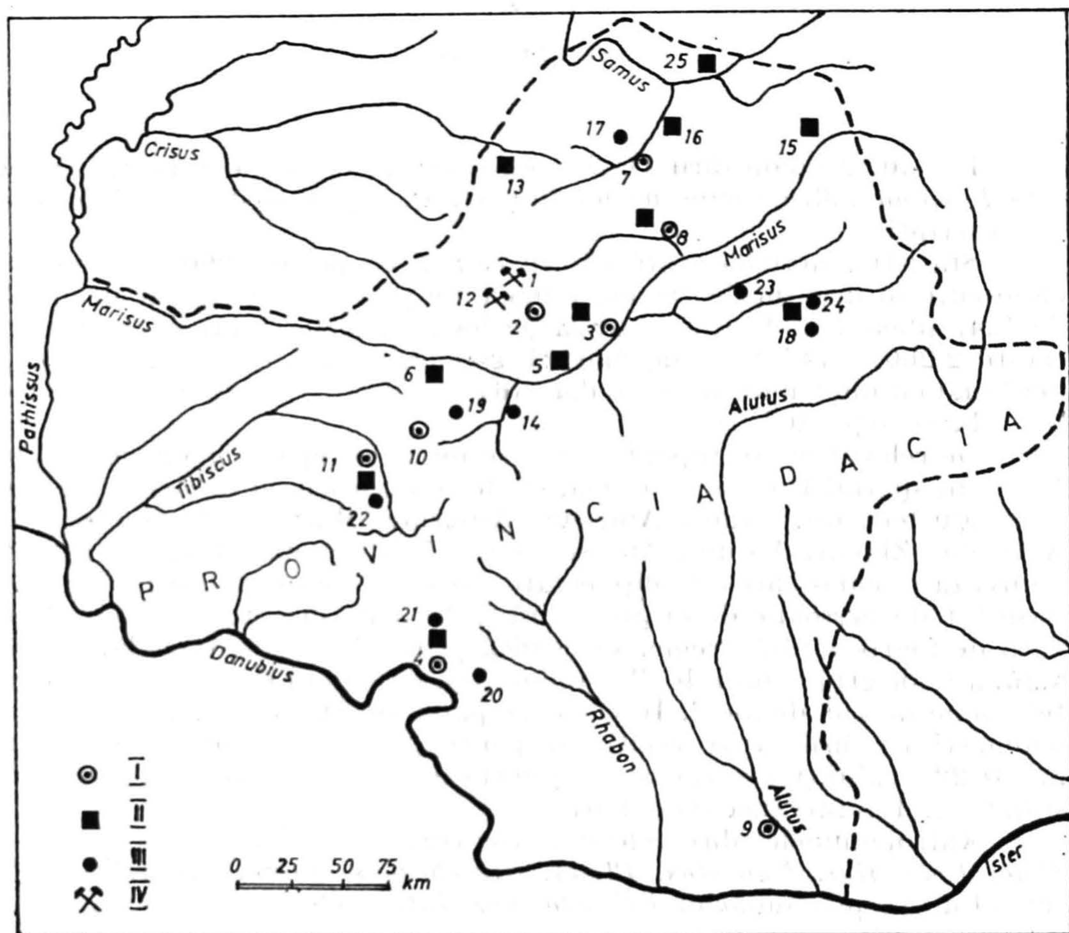

Fig. 1. Răspîndirea în Dacia romană a inscripţiilor care conţin antroponime illire: I. Oraş roman, II. Castru roman. III. Aşezare rurală, IV. Mine de aur. 1 Alburnus Maior (Roşia Montană), 2 Ampelum (Zlatna), 3 Apulum (Alba Iulia), 4. Drobeta (Drobeta Turnu Severin), 5. Germisara (Cigmău), 6. Micia (Veţel), 7. Napoca (Cluj-Napoca), 8. Potaissa (Turda), 9. Romula (Reşca), 10. Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Sarmizegetusa), 11. Tibiscum (Jupa), 12. Abrud, 13. Bologa, 14. Bretea, 15. Brincoveneşti, 16. Gherla, 17. Gîrbău, 18. Brădeni (Hendorf), 19. Ostrov, 20. Zegaia, 21. Dîlma, 22. Slatina-Timiş, 23. Botorca, 24. Sighişoara, 25. Ilişua.

combinaţiile între nume illire şi nume romane. Se întîlnesc multe persoane, de certă origine illiră, care poartă nume individual roman şi patronimic illir (*Saturninus Scenobarbi*, *tab. cer. XX*; *Maximus Batonis*, *tab.*

[6] I. I. Russu, *Illirii*, Bucureşti, 1969, p. 162—266. — Referitor la onomastica illiră în general, vezi repertoriile alcătuite de R. Vulpe, ED, III, 1925, p. 129—148; H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1929; A. Mayer, *Die Sprache der Illyrier*, Wien, I, 1957; II, 1959, în *Schriften der Balkan-Kommission (linguistische Abteilung)*, XV şi XVI.

cer. VI; Rufus Platoris, CIL, III, 1271; *Aelius Tatonis*, CIL, III, 843) ori gentiliciu roman şi cognomen illir (*Aelius Plator, tab. cer. I; Aurelius Epicatius*, CIL, III, 920; *Antonius Senecio*, CIL, III, 1121) sau antroponim illir şi poreclă romană (*Plator Acceptianus, tab. cer. VIII; Plaetoria Maxima*, CIL, III, 1269) ori chiar *tria nomina*, după sistemul roman (*L. Dasumius Priscus*, CIL, III, 1476; *C. Iulius Tato*, CIL, III, 7880; *M. Aurelius Dassius*, CIL, III, 851). Uneori illirii din Dacia îşi adaugă la numele lor şi un determinativ al originii (ethnicon): *Dassius Verzonis, Pirusta ex Kavieretio (tab. cer. VI) Planius Verzonis Sclaietis (tab. cer. VI), Liccaius Epicadi Marcinie(n)si (tab. cer. VI), Aelius Platoris Geldonis (tab. cer. I), T. Aurelius Aper, Delmata ... ex m(unicipio) Splono* (CIL, III, 1322) [7].

Desigur că illirii în Dacia erau mai numeroşi decît îi arată onomastica: mulţi se ascund sub nume de cea mai bună factură romană şi nu sînt puţini aceia care nu şi-au menţionat originea etnică sau teritorială. Apoi, nu toate familiile de origine illiră au avut o situaţie materială atît de bună, care să le permită a ridica costisitoare monumente epigrafice sau sculpturale.

Nu se cunoaşte, deocamdată, decît în redusă măsură statutul juridic al illirilor din provincia Dacia. Totuşi, din atestările existente se vede că mulţi dintre ei aveau cetăţenia romană, dar cei mai mulţi erau *peregrini*. Acest lucru rezultă din sistemul antroponomastic, care poate furniza indicii — uneori demne de încredere — cu privire la situaţia juridică a diferiţilor indivizi. Astfel, cei care purtau un *nomen gentile* roman, urmat de un *cognomen* illir, au putut fi cetăţeni romani (*Aelius Plator, Antonius Senecio, Aurelius Scenobarbus* etc.), ca şi purtătorii de *tria nomina*. În schimb, cei cu un singur antroponim, însoţit de un patronimic la genitiv, dar fără *nomen gentile*, pot fi consideraţi *peregrini* (*Sutta Epicadi, Senecio Suri, Ulcudius Baedari* etc.). În general, adoptarea de nume romane, a sistemului onomastic roman, reflectă gradul avansat de romanizare în comunităţile illire, atît în patria lor de origine, cît şi în Dacia [8].

În regiunea minelor de aur din Munţii Apuseni colonizată cu illiri, pe lîngă cîteva atestări de toponime autohtone (Alburnus Maior, Cartum, Deusara, Imenosum Maius, Resculum), în tăbliţele cerate apar şi alte nume de localităţi [9]. Unii învăţaţi din trecut considerau că ele se referă la realităţi locale daco-getice [10], dar de fapt aceste denumiri sînt străine de geografia şi toponimia Daciei şi desemnează sate sau tîrguri din Dalmatia. Este vorba de localităţile *Tovetae, Kavieretium, Sclaietae, Marcinium, Nocnetae* (?), *Geldonae* (?), care apar ca ethnicon după numele personale *Bato, Dasius, Planius, Plator, Verzo* etc. După cum convingător s-a arătat în timpul din urmă, ele constituie atestări *unice* ale unor modeste aşezări balcanice, de unde au venit illirii în zona auriferă dacică [11]. Trans-

---

[7] Em. Popescu, StCl, 9, 1967, p. 182—194.

[8] I. I. Russu, IDR, I, 1975, p. 184—185.

[9] I. I. Russu, *Revue de linguistique* (Bucureşti), 1959, p. 161—168.

[10] C. Gooss, AVSL, 13, 1876, p. 323; J. Jung, *Roemer*, p. 107; idem, *Fasten*, p. 162, C. Patsch, în RE, III, 1805—1806; V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 271—274.

[11] I. I. Russu, IDR, I, p. 186—191.

plantarea unor nume de localităţi illire în Dacia de către coloniştii-mineri dalmatini —*Kavieretium* sau *K(astelum) Avieretium*—, presupusă de unii istorici [12], nu se poate susţine prin nici o probă documentară peremptorie, deşi faptul ar părea firesc la prima vedere.

Inscripţii funerare (încă inedite), descoperite prin anii 1969—1970 într-un cimitir de incineraţie rural din secolele II—III, la Sighişoara, ne furnizează date interesante despre o comunitate agricolă-pastorală de illiro-celto-pannoni, dintre care unii poartă nume ca: *Dasmenus*, *Senecio*, *Prinada*, *Surilla*, *Surinus*, *Sanilis*. Avem aici dovada că şi din sudul Pannoniei au venit în Dacia Superioară grupuri compacte de colonişti civili, romanizaţi, de neam illir.

Ocupaţia, starea social-economică a illirilor din Dacia [13] apar extrem de variate, încadrîndu-se în numeroase compartimente ale vieţii social-economice, administrative, militare, religioase. Inscripţiile îi arată ca lucrători în minele de aur (zona Alburnus Maior), militari cu diferite grade şi servicii în trupele auxiliare (CIL, III, 843, 1121, 7800, 14216, *tab. cer.* VI; AISC, I, 1928—1932, p. 59—60), militari şi veterani ai legiunilor XIII Gemina şi V Macedonica (CIL, III, 1476; AISC, III, 1941, p. 327), negustori şi oameni de afaceri (*tab. cer.* VI), săteni agricultori şi crescători de vite (Sighişoara), funcţionari municipali şi mari proprietari funciari (CIL, III, 8008). În secolul al III-lea, un *C. Venetius Privatus* este chiar *aug(ustalis) col(oniae) Sarmiz(egetusae) metropolis* (CIL, III, 1515), iar acel *T. Aurelius Aper*, pomenit mai sus, era un fel de primar *(princeps)* al unei aşezări rurale miniere illire.

Revenind la zona minelor de aur din Munţii Apuseni, trebuie să subliniem din nou faptul că ea era cel mai important centru al illirilor dalmatini în Dacia. Colonizarea a început aici masiv încă în vremea lui Traian, continuîndu-se şi sub împăraţii următori. Aici, illirii posedau imobile (*tab. cer.* VIII), dezvoltau activităţi economice şi comerciale (*tab. cer.* II, V, XII, XIV, XX), foloseau muncitori salariaţi (*tab. cer.* XI) şi aveau chiar şi sclavi (*tab. cer.* VI, VII). Dar majoritatea lor erau muncitori mineri, de obicei neştiutori de carte, fapt specificat cu regularitate în contracte (*„quia se litteris scire negavit"*).

Populaţia minieră (lucrători, tehnicieni, şefi de mină, arendaşi), în general forţă de muncă liberă, o găsim organizată uneori în colegii profesionale şi funerare (*tab. cer.* I, XV; CIL, III, 1270, 7822, 7827). Inscripţiile atestă în aceste *collegia* persoane cu nume illire, dar existenţa însăşi a unui *collegium Baridustarum* (Dacia, 7—8, 1941, p. 302; AnnÉp, 1944, 24) se pare că indică şi formarea de colegii *numai* din illiri. Dealtfel, constituirea în colegii separate, după etnia celor imigraţi, nu este ceva neobişnuit în Dacia, cum arată, de pildă, acel *collegium Galatarum* de la Napoca (CIL, III, 1394) ori alte colegii similare din Apulum *(Asiani)* sau din Germisara *(Ponto Bithyni)* [14].

Organizarea exploatărilor aurifere s-a făcut, fără îndoială, după model dalmatin. Chiar şi primul *procurator aurariarum*, M. Ulpius Hermias (CIL, III, 1312), în vremea lui Traian, a fost transferat în Dacia

---

[12] C. Daicoviciu, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 273.
[13] În această privinţă, vezi S. Mrozek, *loc. cit.*
[14] M. Macrea, *op. cit.*, p. 322.

din Dalmatia. Apoi, se păstrează — după cît se pare — chiar și unele aspecte din modul de viață, unele obiceiuri și chiar forme de așezări și de organizare arhaice din ținuturile de origine illire, cu acei *„principes Dalmati"*[15] și *„K(astella)" — K(astellum) Baridustarum, K(astellum) Ansum* — tipuri de așezări rustice montane, avînd probabil și un caracter militar [16].

Illirii dalmatini, în special semințiile *Pirustae* și *Baridustae*, formau în ținutul aurifer grupuri relativ compacte, veritabile enclave etnice *(vicus Pirustarum)*, mai ales în prima jumătate a secolului al II-lea. Dar datele epigrafice *(tab. cer.* I, II, III, V, VII, VIII, IX, X, XII, XIII, XIV, XVII, XX, XXIII, XXIV; CIL, III, 1260, 1262, 1264—1266, 1268, 1271, 1272, 7820, 7830 = 1236, 7831) și alte documente (toponimice și arheologice) demonstrează că în regiunea respectivă se găseau, alături de mineri illiri, și persoane ori chiar comunități de alt etnic: autohtoni daci, orientali, greci etc., elemente deplin romanizate sau într-un avansat stadiu de romanizare [17].

Se știe că, după cucerirea romană, în Dalmatia și Pannonia s-au constituit de îndată trupe auxiliare de illiri (vreo 11 cohorte și 10 alae), care în majoritatea lor au fost duse și cantonate în alte părți ale imperiului (Germania, Britannia, Africa etc.).

Cît privește Dacia, aici sînt documentate epigrafic următoarele trupe de illiri sau cu predominantă compoziție etnică illiră:

1) *Vexillatio equitum Illyricorum* este menționată în diploma din anul 129 printre trupele Daciei Inferior (CIL, XVI, 75) [18], fără loc de staționare precizat. Se crede că ea a fost înființată cu ocazia războaielor de cucerire a Daciei și trimisă cu misiuni speciale în noua provincie [19].

2) *Numerus (equitum) Illyricorum* se cunoaște din două inscripții (CIL, III, 1197; VIII, 9358 = ILS, 2738: *numerus Illyricorum)*, o ștampilă tegulară și din diploma militară de la Palamarca (Bulgaria), eliberată în anul 140 soldatului bess, *Bithus Solae* [20]. Locul de garnizoană nu se cunoaște, deocamdată.

3) *Numerus equitum electorum ex Illyrico*, probabil unitate deosebită de precedenta, este amintită într-o singură inscripție (CIL, XI, 395 = ILS, 2739), dar nu apare în nici o diplomă militară. Nu i se cunoaște locul de staționare [21].

4) *Ala I n(umeri) Illyricorum*, cunoscută numai dintr-o ștampilă tegulară (CIL, III, 6284 = 8074,7) și o inscripție pe piatră, ambele descoperite în castrul de la Brîncovenești (Transilvania), unde trupa își avu-

---

[15] Em. Popescu, *loc. cit.*

[16] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 259—266.

[17] J. Jung, *Fasten*, p. 159; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 272—278; C. Daicoviciu, *loc. cit.*; I. I. Russu, IDR, I, p. 186—189; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 63; S. Mrozek, *op. cit.*, p. 314—315.

[18] W. Wagner, *Die Dislocation der römischen Auxiliar formationen ...*, Berlin, 1938, p. 51—52; D. Tudor, OR [3], p. 339—340.

[19] D. Tudor, *loc. cit.*

[20] B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 196—198; idem, AnnÉp, 1962, 264: *numerus equitum Illyricorum*; G. Bakó, SCIV, 26, 1975, 1, p. 141—146.

[21] D. Tudor, *op. cit.*, p. 353.

sese garnizoana permanentă [22]. Se pare că unitatea s-a format prin transformarea în *ala* a menţionatului *numerus (equitum) Illyricorum*, rezultat şi el din *vexillatio equitum Illyricorum* [23].

5) O enigmatică *ala electorum* apare în inscripţii din prima jumătate a secolului al III-lea la Căşei, în nordul Daciei. Ea a fost pusă în legătură sau chiar considerată identică cu *vexillatio equitum Illyricorum* [24].

Militari izolaţi sau grupuri mici de illiri, încadraţi în formaţii auxiliare cu alte epitete etnice sau chiar în legiuni, se întîlnesc frecvent în Dacia [25], ca şi elemente civile de origine illiră, romanizate, venite din alte provincii sau chiar din Italia [26].

Aşadar, din datele epigrafice [27] reiese că illirii constituie, încă din epoca lui Traian, o componentă însemnată a colonizării romane în Dacia. Civili sau militari, oameni de cele mai diferite condiţii sociale, de la lucrătorii în mină şi sătenii agricultori şi pînă la înalţi funcţionari municipali sau mari proprietari funciari, illirii împînzesc spaţiul provinciei Dacia. Grupul cel mai numeros, relativ compact, rămîne însă populaţia de mineri adusă din Dalmatia centrală şi meridională şi aşezată în zona Alburnus Maior, pentru exploatarea minelor de aur. În restul Daciei, atît în oraşe, cît şi mediul rural, illirii formează grupuri mult mai mici sau reprezintă familii răzleţe venite din provincii romane mai vechi, în cadrul procesului general de colonizare. Populaţia de origine illiră, latinofonă, purtătoarea civilizaţiei şi modului de viaţă roman provincial, a fost incontestabil un factor activ de romanizare în spaţiul dacic.

LES ILLYRIENS EN DACIE À LA LUMIÈRE DE L'ÉPIGRAPHIE

RÉSUMÉ

Dans la présente étude l'auteur s'occupe des Illyriens attestés par les inscriptions de la Dacie, démontrant d'une manière convaicante qu'ils ont joué un rôle important dans la colonisation de la Province de Trajan. Dans le cadre général de l'anthroponymie de la Dacie sont examinés les

---

[22] D. Protase-A. Zrinyi, Marisia, 5, 1975, p. 57—69; D. Protase, *Studien zu den Militärgrenzen Roms, II, Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior*, Köln-Bonn, 1977, p. 383—386. Nu putem fi de acord cu I. I. Russu (SCIVA, 28, 1977, 1, p. 99—101), după care numele unităţii de la Brîncoveneşti ar fi *ala Inlyricorum* (!) şi fără număr de ordine, deoarece asemenea lectură este contrazisă de textele epigrafice existente. Cu alt prilej vom stărui în mod special asupra acestei chestiuni.

[23] H. T. Rowell, in RE, XVII, 1937, col. 1 335; W. Wagner, *loc. cit.*

[24] I. I. Russu, ActivMuz, 2, 1956, p. 121—131.

[25] Vezi, *exempli gratia*, în *coh. III Campestris* (CIL, III, 14216), *ala Batavorum* (CIL, III, 7800), *ala Bosporanorum* (CIL, III, 1197), *ala Pannoniorum* (D. Protase, SCIV, 19, 1968, 2, p. 339—344).

[26] S. Mrozek, *op. cit.*, p. 314—315.

[27] Notăm că arheologia furnizează materiale documentare în plus referitoare la provincialii romani de origine illiră, detectabili în special prin ritul funerar şi formele sepulcrale. În acest sens, vezi M. V. Garašanin, GodišnjakSarajevo, 6, 1968, 4, p. 5—26 (text sîrbesc) şi p. 27—34 (rezumat francez); M. Babeş, RESEE, 8, 1970, 4, p. 727—730; D. Protase, Apulum, 12, 1974, p. 155—157.

noms illyriens, les lieux où les colons d'origine illyrienne sont mentionnés par les inscriptions, leur occupation et les troupes auxiliaires à composition ou à prédominance illyrienne. On constate que cette population parlant le latin, porteuse de la civilisation et du mode de vie romains provinciaux, a été un facteur actif de romanisation dans l'aire dace. Le texte intégral de l'étude paraîtra en français, dans *Godišnjak* (Sarajevo), en 1978.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. La diffusion en Dacie romaine des inscriptions contenant des noms personnels illyriens: I. Ville romaine; II. Camp romain; III. Etablissement rural; IV. Mines d'or. 1 Alburnus Maior (Roșia Montană), 2 Ampelum (Zlatna), 3 Apulum (Alba Iulia), 4 Drobeta (Drobeta-Turnu Severin), 5 Germisara (Cigmău), 6 Micia (Vețel), 7 Napoca (Cluj-Napoca), 8 Potaissa (Turda), 9 Romula (Reșca), 10 Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Sarmizegetusa), 11 Tibiscum (Jupa), 12 Abrud, 13 Bologa, 14 Bretea, 15 Brîncovenești, 16 Gherla, 17 Gîrbău, 18 Brădeni (Hendorf), 19 Ostrov, 20 Zegaia, 21 Dîlma, 22 Slatina-Timiș, 23 Botorca, 24 Sighișoara, 25 Ilișua.

CONTRIBUŢII PRIVIND REALITĂŢILE DIN NORDUL MOLDOVEI ÎN SECOLUL AL IV-LEA E.N. ÎN LUMINA CERCETĂRILOR DE LA RIPICENI

DE

ALEXANDRU PĂUNESCU

Cercetările arheologice din ultimul sfert de veac au arătat că teritoriul Moldovei a fost intens locuit în secolul al IV-lea e.n. [1].

Descoperirile de pînă acum, datorate unor minuţioase cercetări de teren în zona de nord-est a Moldovei — zonă ce coincide cu teritoriul actual al judeţului Botoşani — au dus la identificarea a circa 210 puncte cu resturi de locuire de tip Sîntana de Mureş—Cerneahov, din care 10 necropole (sigure)[2]. Printre acestea se numără şi aşezarea de la Ripiceni—Izvor (com. Ripiceni, jud. Botoşani), localitate cunoscută în literatura de specialitate îndeosebi prin bogăţia materialului şi succesiunea depunerilor de locuire paleolitice, a căror grosime atinge 10—11 m. Aici, peste stratul tardenoazian se aşterne cel postpaleolitic (gros de 0,60—1,30 m), care cuprinde numeroase resturi de locuire aparţinînd culturilor: Criş, Horodiştea, Noua, Hallstatt, La Tène, secolelor II—III e.n., IV, VI—IX, XIII şi XIV—XVIII [3]. Toate aceste dovezi ne îndreptăţesc să vorbim de o continuitate de locuire care se înscrie pe cîteva zeci de milenii, începînd din paleoliticul inferior final.

În cele ce urmează ne vom referi la unele probleme pe care le ridică prezenţa în bogata locuire de tip Sîntana de Mureş — Cerneahov de la Ripiceni a unor obiecte provenite din lumea romană.

Locuirea de aici se întinde pe o suprafaţă ce pare a depăşi un hectar, ea cuprinzînd ambii versanţi ai terasei despărţiţi de o mică viroagă denumită de localnici Sterleuca sau Streleuca [4].

Cu toate că stratul postpaleolitic a fost în bună parte răvăşit de tranşee şi lucrări agricole, s-au putut totuşi surprinde şi unele zone *in situ*, în care s-au identificat resturile a şase bordeie şi două locuinţe de

---

[1] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p. 74—91. Pînă la apariţia acestei lucrări fuseseră depistate prin cercetări de teren şi săpături un număr de 386 puncte cu resturi de locuire din secolul al IV-lea. În prezent, numărul lor este mult mai mare; vezi şi Ion Ioniţă, ArhMold, 4, 1966, p. 189—252.

[2] Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirică, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, I, Bucureşti, 1976, p. 33.

[3] Al. Păunescu şi colab., SCIVA, 27, 1976, 1, p. 5—8.

[4] Partea de nord a aşezării, aflată pe dreapta viroagei Sterleuca, a fost parţial săpată în vara anului 1975 de către V. Spinei, căruia îi mulţumim pentru informaţii; vezi şi Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, p. 160—161.

S C I V A, tomul 29, nr. 4, Bucureşti, octombrie—decembrie, 1978, p. 505—515

suprafață aparținînd culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov. Bordeiele aveau o formă rectangulară (cu colțurile rotunjite) sau ovală, adîncimea gropilor variind între 0,45—0,65 m. Cel mai mare dintre ele atinge o suprafață de aproximativ 33 m².

În interiorul acestor complexe de locuire s-au descoperit fragmente ceramice, resturi osteologice de animale (ovicaprine, bovine, porcine etc.), bucăți de chirpic, precum și cîteva obiecte de piatră (cute de gresie) și fier. Notăm că în bordeiul nr. 5 s-a găsit și o monedă de bronz de la Constantius al II -lea [5] (fig. 3/1).

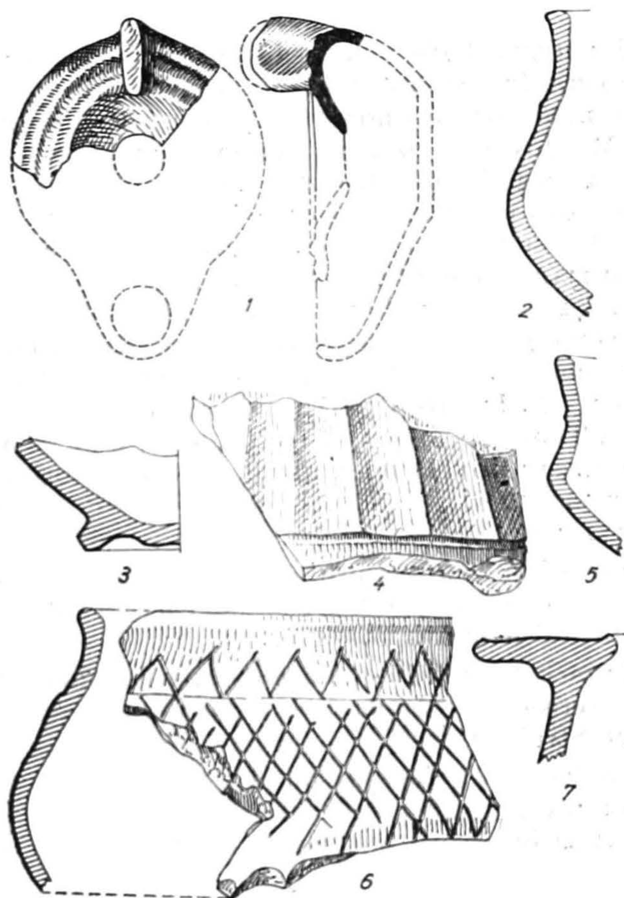

Fig. 1. Ripiceni—Izvor. 1—7 ceramică lucrată la roată (secolul al IV-lea e.n.); 1 opaiț roman; 2—6 ceramică cenușie de tip Sîntana de Mureș—Cerneahov; 7 fragment de Krausengefäß.

Este interesant de menționat că din întreaga depunere de locuire provine o mare cantitate de fragmente ceramice și resturi osteologice de animale. În afara acestora s-au mai găsit și alte piese, cum ar fi: fusaiole de lut ars, fragmente de pahare de sticlă și o mărgea de sticlă, irizate, un fragment de opaiț, cîteva obiecte de fier și os (pieptene cu nituri de bronz, pandantiv ornamentat cu cercuri concentrice incizate), cute de gresie,

[5] Monedă determinată de Gh. Poenaru Bordea, căruia îi mulțumim și pe această cale. Ea a fost perforată în cîmp stînga avers, prezentînd un accident de batere pe avers; 4,36 g. 17,5 mm; LRBC, II, 2488, anii 351—354. Piesa se află în colecția Cabinetului numismatic al Institutului de arheologie din București (reg. inv. nr. 1 798).

două pandantive din canini de *Canis* [6], precum şi un ghioc de mici dimensiuni (*Monetaria moneta* L.) de origine indo-pacifică [7] (fig. 1—3).

Materialul ceramic, recoltat atît din nivelul de locuire, cît şi din complexe, aparţine următoarelor categorii :

a) ceramică lucrată cu mîna, care prin formă şi decor aminteşte tradiţia daco-carpică ;

b) ceramică lucrată la roată din pastă fină, arsă la cenuşiu-închis sau negru-cenuşiu, care prin tehnica de lucru şi unele profile de vase aminteşte şi ea de componenta daco-carpică a culturii Sîntana de Mureş—Cerneahov ;

c) ceramică de aspect zgrunţuros lucrată la roată, care prin formă, decor şi pastă vorbeşte de influenţa romană, amintind de cea de uz comun de tip provincial roman ; aceasta apare numai sporadic la sfîrşitul culturii şi se generalizează pe teritoriul Moldovei odată cu cultura Sîntana de Mureş—Cerneahov [8] ;

d) ceramică romană de import, reprezentată în special de amfore şi fragmente de vase din pastă cărămizie (decorate), printre care şi un opaiţ fragmentar.

Nu vom mai insista asupra acestor categorii ceramice, întîlnite în toate aşezările de tip Sîntana de Mureş, ci ne vom îndrepta atenţia asupra a două piese care reflectă poate mai mult relaţiile economice ce au existat între aceste populaţii sedentare de agricultori şi crescători de vite şi lumea romană.

Fragmentul de opaiţ a fost descoperit în preajma unui bordei, în pătratul Ş 10, la o adîncime de 0,64 m, cu puţin deasupra unei mici aglomerări de pietre pe care s-au găsit fragmente mărunte de cărbune şi pămînt ars (probabil vatră). În asociere cu acest obiect, s-au găsit şi unele fragmente ceramice de tip Sîntana de Mureş—Cerneahov. Fragmentul de opaiţ (spart din vechime) este reprezentat de partea superioară (dinspre tortiţă) păstrînd o porţiune mică din peretele lateral. El a fost lucrat din pastă fină, arsă la cărămiziu, avînd o grosime a peretelui de 3,5 mm. Pe partea superioară are două nervuri largi, adîncite, iar o a treia nervură se observă în interior către orificiul central. Tortiţa, ruptă din vechime în partea sa superioară, este aplatizată, avînd la bază o alveolă. O particularitate a opaiţului este aceea că a avut suprafaţa exterioară acoperită cu smalţ verde-oliv. Acest smalţ se păstrează bine pe întregul fragment, cu excepţia peretelui vertical-lateral, unde este parţial sărit (fig. 1/1 ; 3/5).

Judecînd după materialul publicat, opaiţul descoperit la Ripiceni este singura descoperire de acest fel cunoscută pînă acum pe teritoriul Moldovei. Este, dealtfel, ştiut că în mediul carpic asemenea obiecte lipsesc [9].

Prin formă, calitatea pastei şi a smalţului, el se leagă de tipurile cunoscute în aria pannonică, datate prin monede în secolul al IV-lea

---

[6] Al. Păunescu, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 28—30. Materialul recoltat în campaniile 1961—1968 se află în colecţiile Muzeului judeţean Suceava, iar cel din perioada 1969—1977 la Muzeul judeţean Botoşani.

[7] Determinare prof. Al. V. Grossu.

[8] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p. 63—95 ; idem, *Archaeology and History of the Carpi*, I, Oxford, 1976, p. 50—86 ; idem, *Thraco-Dacica*, Bucureşti, 1976, p. 302.

[9] *Ibidem*.

e.n. [10]. Prezența acestui opaiț roman în mediul culturii Sîntana de Mureș—Cerneahov este întărită și de alte cîteva descoperiri cum ar fi cele două opaițe găsite în R.S.S. Moldovenească [11], la Bender (Tighina) pe Nistrul inferior și Sobari (r. Soroca) pe Nistrul mijlociu, sau cel aflat într-o, așezare situată mult mai la nord de zona cuprinsă între Prut și Nistru la Lepeșovka (r. Belogorsk, reg. Hmelnițki, R. S. S. Ucraineană) [12].

Aceste descoperiri de opaițe, pe o arie atît de întinsă, constituie o dovadă a legăturilor care au existat între purtătorii culturii Sîntana de Mureș—Cerneahov și lumea romană de la Dunărea de Jos.

Menționam mai sus că într-unul din complexele de locuire de la Ripiceni s-a găsit și o monedă romană de bronz de la împăratul Constantius al II-lea (337—361), bătută între anii 351—354. Ea a fost perforată spre margine, ceea ce ne face să credem că a folosit un timp și ca medalion. Ținînd seama de acest detaliu, întregul complex de locuire în care s-a găsit moneda se datează în a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n., poate chiar din ultimele decenii ale acestui secol.

Este de notat faptul că această piesă reprezintă cea mai nordică descoperire monetară aflată pînă acum pe teritoriul Moldovei într-un complex sigur de locuire.

De asemenea, este necesar să amintim că alte șase monede din același secol au fost descoperite întîmplător în aceeași parte de nord a Moldovei. Dintre acestea, una de argint, de la Constantius al II-lea, a fost găsită la Rădăuți (jud. Suceava), restul aflîndu-se pe teritoriul jud. Botoșani (două de bronz de la Licinius și Constantin cel Mare, la Corni; una de bronz perforată pe margine de la Constantius al II-lea, la Cristești; una de argint de la Constantius al II-lea, în zona satului Zăicești, com. Bălușeni; în sfîrșit, o alta de bronz, probabil de la Licinius Junior, la Darabani-Bajura) [13]. Dealtfel, de pe întreg teritoriul Moldovei se cunosc pînă în prezent un număr de circa 60 de monede de bronz, argint sau aur atribuite secolului al IV-lea, din care numai 15 poartă efigia împăratului Constantius al II-lea [14]. De asemenea, este de remarcat faptul că cele mai multe monede provin din descoperiri întîmplătoare și doar un număr de

---

[10] Dóra Iványi, *Die pannonischen Lampen* (DissPann, seria 2,2), 1935, p. 20—21, pl. LVI/4—11 și LVII/6—9 (tipul XXII); vezi și C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967. Piesa de la Ripiceni este o variantă la tipurile 24—25.

[11] E. A. Rikman, *Etniceskaia istoria naselenia Podnestrovia i prilegaiușcego Podunavia v pervih vekah nașei eri*, Moscova, 1975, p. 247—248, fig. 29/19.

[12] *Ibidem*, p. 248.

[13] C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 477; R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 309—310; idem, *Izvoare*, București, 1957, p. 316—317; I. Ioniță, ArhMold, 4, 1966, p. 209; Cătălina Bloșiu, ArhMold, 8, 1975, p. 214—215, 235—236; Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, p. 105. Recent, alte două monede de la Constantius al II-lea au fost descoperite întîmplător în jud. Botoșani. După informațiile lui P. Șadurschi, o monedă de argint (Coh², 290, bătută după 335) a fost găsită în zona satului Zăicești (com. Bălușeni). Cea de-a doua piesă este de bronz și provine de la Cristești — punctul Ursoaia. Aceasta (LRBC, anii 330—335) prezintă o perforație pe margine, ceea ce arată că ea a fost prinsă în salbă. Piesa, culeasă de la suprafața solului, provine dintr-o întinsă așezare de tip Sîntana de Mureș—Cerneahov, care a oferit numeroase fragmente ceramice din pastă fină și din pastă zgrunțuroasă, precum și fragmente ceramice lucrate cu mîna de factură dacică. Monedele de la Zăicești și Cristești au fost determinate de Mariana Chițescu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[14] C. Preda, *op. cit.*, p. 441—486.

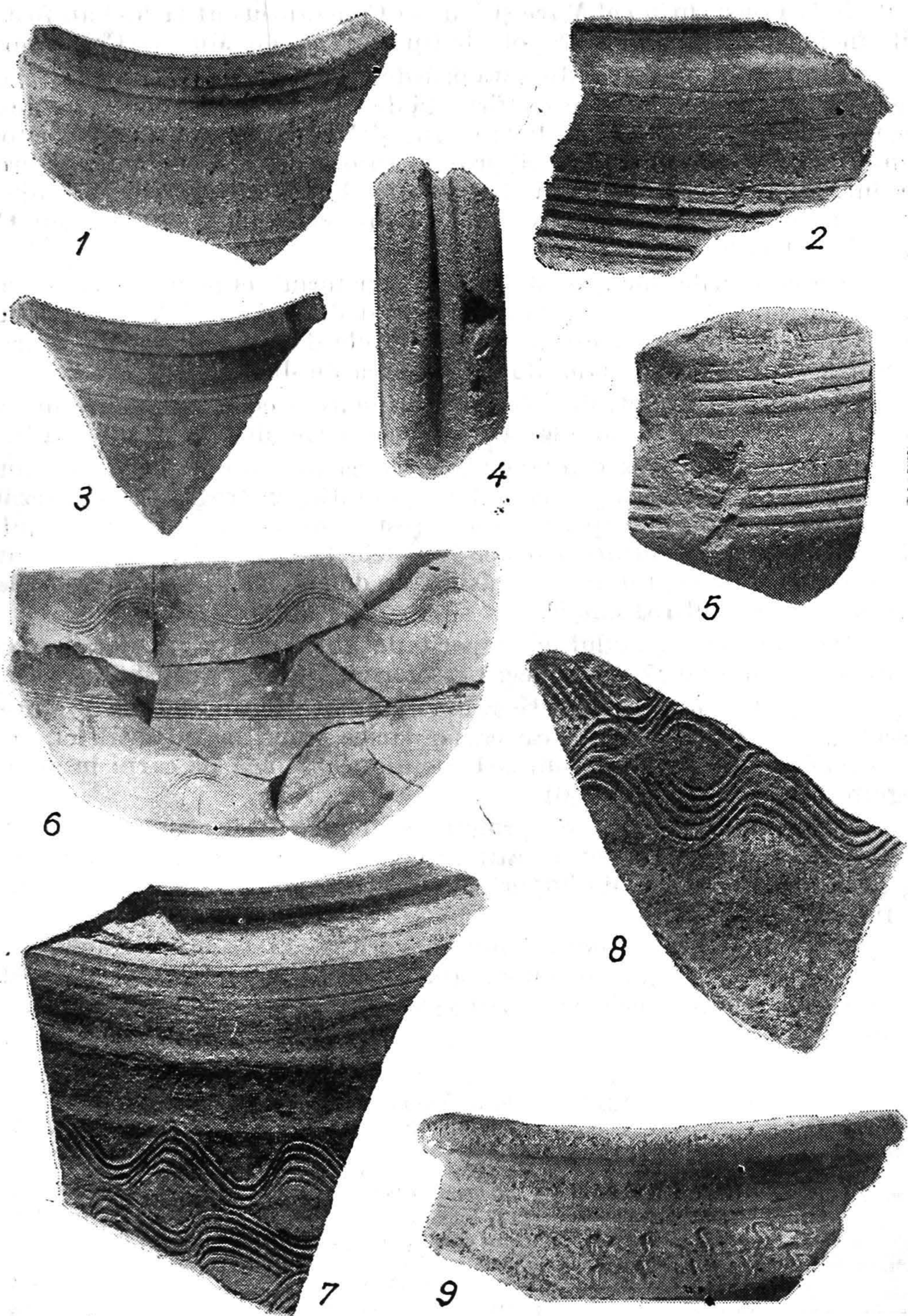

Fig. 2. Ripiceni—Izvor. 1—9 ceramică lucrată la roată (secolul al IV-lea e.n.); 1—2, 7—9 categoria de aspect zgrunţuros; 4—6 categoria din specia provincial-romană (4 mănuşă de amforă; 6 fragment de urcior); 7—8 fragmente de Krausengefäß; 3 fragment de vas cenuşiu de tip Sîntana de Mureş—Cerneahov.

9 (2 de la Constantin cel Mare și 7 de la Constantius al II-lea) au fost găsite fie în așezări, fie în necropole de tip Sîntana de Mureș—Cerneahov [15].

Circulația monetară atestată prin descoperiri relativ sărace pînă acum pe teritoriul Moldovei este confirmată de numărul mult mai mare de asemenea piese găsite în zona dintre Prut și Nistru. Astfel, de pe teritoriul amintit (R.S.S. Moldovenească) provin aproximativ 350 monede (bronz, argint, aur) din secolul al IV-lea, fie din descoperiri izolate, fie din tezaure îngropate, din care circa 300 au fost emise sub domnia lui Constantius al II-lea [16].

Descoperirile menționate de pe teritoriul cuprins între Carpați și Nistru reflectă și ele, așa cum au arătat diverși specialiști, raporturile economice destul de strînse între populațiile de tip Sîntana de Mureș—Cerneahov și lumea romană de la Dunărea de Jos.

Aceste relații sînt, dealtfel, o continuare a celor cunoscute în secolele II—III e.n. între populația băștinașă carpo-dacică și imperiu [17].

Relevind mai sus componenta daco-carpică observată în ceramica de tip Sîntana de Mureș—Cerneahov, amintim în treacăt că în așezarea de la Ripiceni s-au descoperit și unele resturi de locuire, e drept destul de sărace, aparținînd culturii carpice (secolele II—III e.n.). În afara unor fragmente ceramice, tot aici s-a găsit și un denar roman emis de împăratul Commodus la anul 181 e.n. [18].

Pe baza materialului descoperit de noi, cît și a celui provenit dintr-o arie mai largă, vom încerca să formulăm unele considerații :

1. Evidențierea în cadrul ceramicii studiate de tip Sîntana de Mureș—Cerneahov a unei componente carpo-dacice, confirmată, dealtfel, și de izvoarele antice, care la anul 381 menționează încă pe carpi în această regiune (Zosimos, IV, 34, 6) [19].

2. Caracterul destul de pronunțat al influenței romane în cultura materială amintită, reflectată atît în ceramică, cum ar fi cea de aspect zgrunțuros și ceramica de import (amfore, vase, opaiț), cît și în monede și fibule [20].

3. Pe teritoriul Moldovei putem vorbi de o intensitate de locuire în secolul al IV-lea e.n., documentată cel puțin în zona de nord-est a acestei provincii prin cele circa 210 așezări și necropole de tip Sîntana de Mureș—Cerneahov.

---

[15] *Ibidem*, p. 449. V. Palade, căruia îi mulțumim și pe această cale, ne informează că în așezarea de la Bîrlad—Valea Seacă (jud. Vaslui) s-a găsit o monedă de argint de la Constantius al II-lea.

[16] E. A. Rikman, *op. cit.*, p. 234—237 ; C. Preda, *op. cit.*, p. 457—485 ; A. A. Nudelman, *Archeologiceskie Issledovania v Moldavii (1972)*, Chișinău, 1974, p. 204—209.

[17] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 127—133, 177—185. Este interesant de reținut că de pe teritoriul jud. Botoșani se cunosc pînă acum circa 23 puncte și două necropole aparținînd culturii carpice (vezi și Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, p. 32).

[18] Moneda descoperită în pătratul T 1 a, la adîncimea de 1,20 m, a fost determinată de Gh. Poenaru Bordea (2,05 g ; 18 mm ; BMC, IV, p. 697, nr. 53, anul 181, Roma). Piesa se află în colecția Muzeului județean Botoșani.

[19] Cu privire la această problemă, vezi discuția la Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 155—157, 185, 201—202, 205 ; idem, *Archaeology and History of the Carpi*, I, p. 145—147, 172.

[20] Gh. Diaconu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 243—250, fig. 1 ; idem, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 239—267.

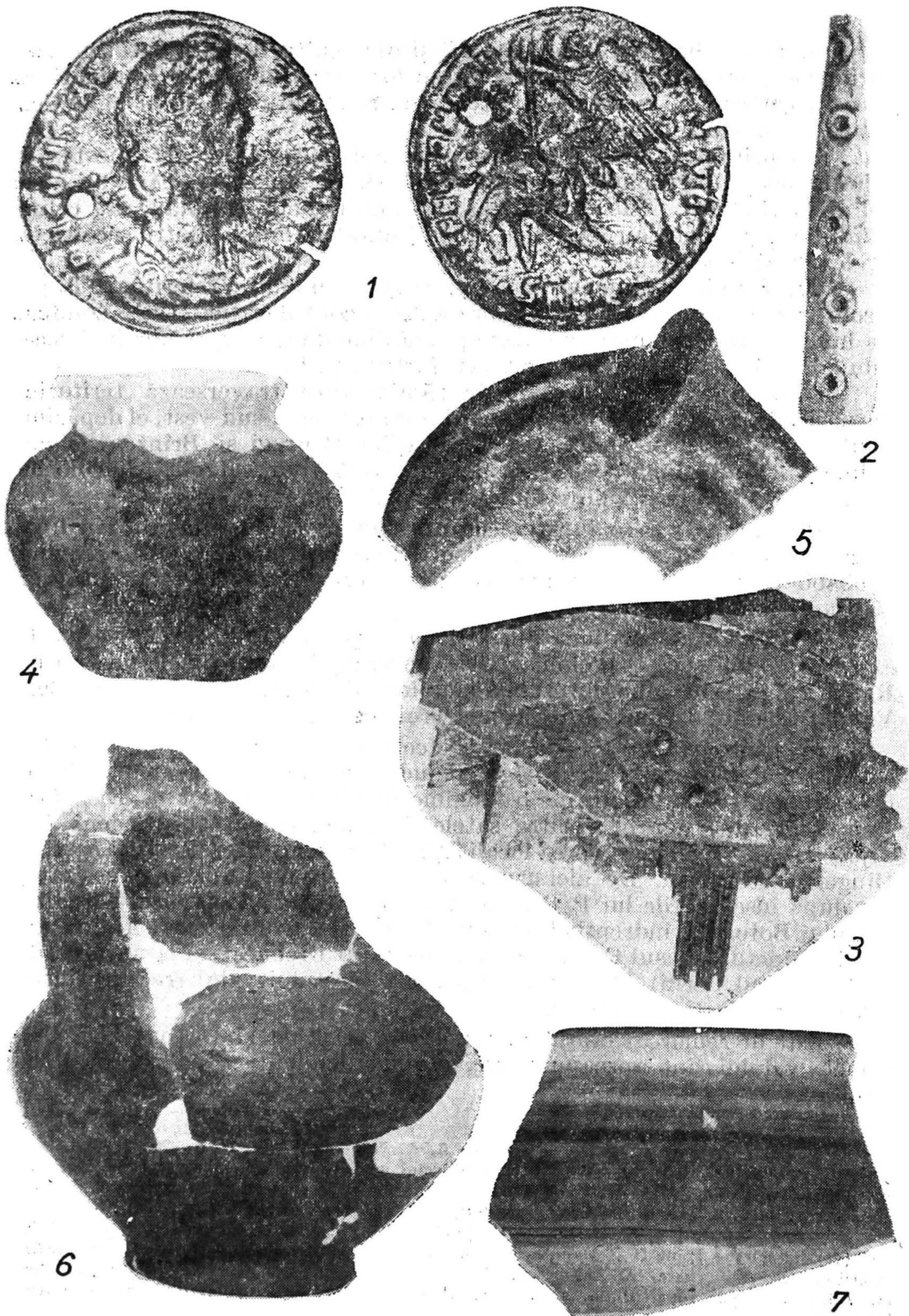

Fig. 3. Ripiceni—Izvor. 1—7 obiecte și ceramică din secolul al IV-lea e.n.; 1 monedă de bronz de la Constantius al II-lea; 2 pandantiv de os; 3 pieptene de os; 4—7 ceramică lucrată la roată: 4 văsuț din pastă de aspect zgrunțuros; 5 fragment de opaiț; 6 cană cenușie; 7 fragment de strachină cenușie de tip Sîntana de Mureș—Cerneahov.

În fine, abordînd problema sfîrşitului culturii amintite, din teritoriul menţionat, sîntem de părerea acelor cercetători care consideră că această cultură îşi încetează existenţa către sfîrşitul secolului al IV-lea, odată cu invazia hunilor în regiune.

Un prim argument în favoarea acestei ipoteze îl constituie tezaurele monetare îngropate pe teritoriul R. S. S. Moldoveneşti, cum ar fi cel de la Budei (r. Teleneşti), Lukaşevka (r. Orhei), Chişinău, sau cel de *solidi* de aur de la Chirileni (r. Ungheni) datat la limita dintre secolele al IV-lea şi al V-lea e.n. [21].

Un al doilea argument în favoarea ipotezei emise, referitoare la pericolul reprezentat de migraţia spre apus a confederaţiei etnice condusă de huni, ar fi construirea de către populaţiile de aici, spre sfîrşitul secolului al IV-lea e.n., a unor grandioase fortificaţii [22].

Este vorba de *valul mare* de pămînt care traversează teritoriul de nord al Moldovei pe direcţia nord-nord-est—sud-sud-vest, el depăşind Prutul spre est prin apropierea localităţilor Badragi şi Brînzeni (raion Edineţ, R. S. S. Moldovenească), iar spre vest ajungînd pînă dincolo de Siret spre Vereşti şi Udeşti (jud. Suceava) (fig. 4).

El pare a avea o lungime de aproximativ 140—150 km (în linie dreaptă) atingînd spre vest Podişul Sucevei, iar spre est ajungînd probabil pînă la Nistru (trecînd se pare prin apropierea localităţilor Badragi—Edniţa—Ataki).

Acest val, sesizat încă din a doua jumătate a secolului trecut de către Al. Odobescu, P. Polonic, Gr. Tocilescu, iar în ultimele decenii de Radu Vulpe este cunoscut sub denumirea de Valul Moldovei de Sus, Valul Başeului, Drumul lui Traian, Troianul sau Hotarul [23].

În urma cercetărilor de teren efectuate în ultima vreme de către colectivul Repertoriului arheologic al judeţului Botoşani, s-a putut identifica traseul valului mare pe o lungime de cîţiva zeci de km. El a fost sesizat în zona cuprinsă între satele Manoleasa-Prut şi Dîngeni (pe Jijia) trecînd prin apropierea localităţilor Zahoreni—Borolea—Hăneşti—Dingeni—Strahotin. De aici urmele valului mare nu au mai fost sesizate, dar după însemnările lui P. Polonic acest val trecea pe teritoriul actual al oraşului Botoşani, îndreptîndu-se spre Siret. El a fost de asemenea observat în punctul Imaşul Capului (la sud de satul Brehueşti şi la nord-nord-vest de satul Corni). Pe partea dreaptă a Siretului valul trecea printre satele Corăcăieşti şi Bursuceni [24].

Este de remarcat faptul că în zona de pe stînga şi dreapta Siretului urmele valului sînt aproape şterse, el fiind denumit şi azi de localnici „Hotarul".

---

[21] E. A. Rikman *op. cit.*, p. 235—237; A. A. Nudelman, *op. cit.*, p. 204 şi urm.

[22] Ammianus Marcellinus vorbeşte de obiceiul goţilor de a ridica împotriva atacurilor hunilor valuri de pămînt, ca acela construit de Atanarich între Gerasus şi Dunăre (vezi Ammianus Marcellinus, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, Bucureşti, 1970, p. 133).

[23] Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, p. 33—34, 52, 113, 144, 167—169, 294 (vezi şi hărţile Hăneşti şi Manoleasa). La punctele menţionate se află toată bibliografia referitoare la valul mare (Al. Odobescu, P. Polonic, Gr. Tocilescu, inclusiv informaţiile lui R. Vulpe din fişele repertoriului arheologic, aflate în arhiva Institutului de arheologie din Bucureşti).

[24] Cercetări Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, iulie 1978.

Este interesant de menționat că *valul mare* intersectează Prutul într-un punct (unde se află o viroagă destul de adîncă, cu malurile abrupte) denumit de localnici Valea Hotarului. Aici s-au găsit la suprafață fragmente ceramice din eneolitic (Cucuteni) epoca bronzului (cultura Noua) și îndeosebi din secolul al IV-lea e.n.

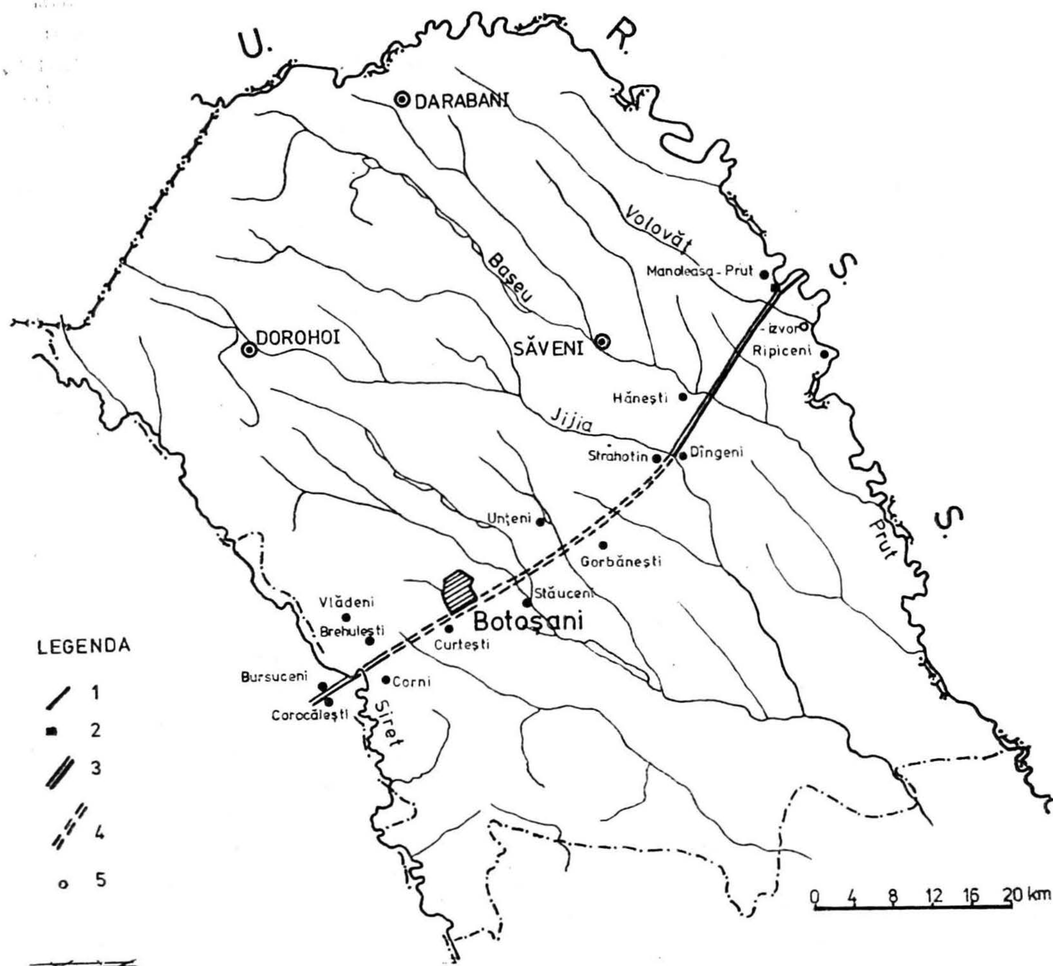

Fig. 4. Ripiceni — Izvor. Harta județului Botoșani : 1 valul mic ; 2 punctul Valea Hotarului cu ceramică din secolul al IV-lea e.n. ; 3 valul mare ; 4 traseul probabil al valului mare ; 5 așezarea de la Ripiceni — Izvor.

Nu pare exclus ca în acest loc strategic să fi existat un punct de supraveghere al celor ce păzeau fortificația. De asemenea, s-au observat pe coama valului (mai ales în zonele proaspăt arate) bucăți de pămînt ars la roșu și cărbuni proveniți de la palisadă (realizată din pari groși de lemn, înfipți într-un șanț special săpat și înșiruiți la cîțiva zeci de cm unul de altul). Astfel, pe baza investigațiilor făcute, este foarte posibil ca valul mare (format din șanț-val-palisadă) să fi avut o înălțime inițială de circa 7—8 m — înălțime socotită de la baza șanțului de apărare (adînc de cca 1,50—2 m) aflat în partea de nord a ridicăturii de pămînt.

Cel de-al doilea val, zis și *valul mic*, orientat pe direcția est-nord-est — vest-sud-vest, are o lungime de aproximativ 2,5 km. El parcurge întreg spațiul delimitat de meandrul larg al Prutului, pornind din capătul valului mare din punctul Valea Hotarului, pînă spre malul rîului în punctul denumit de localnici Racovăț sau Fundul Cotului. Sondajele recente executate în zona valului mic par a dovedi existența a încă unui val, de dimensiuni mai reduse, situat paralel cu valul mic, spre buza terasei Prutului [25]. Amintim, de asemenea că între cele două fortificații — valul mare și valul mic de pe partea dreaptă a Prutului și continuarea valului mare de pe partea stîngă a aceluiași rîu — se afla un vad de trecere (în apropierea punctului Stînca Hrițeni sau Stînca Mîndrului) denumit de localnici Vadul lui Traian.

Este necesar să relevăm că în vecinătatea *valului mare*, pe ambele părți ale sale, se găsesc movile de mărimi diferite, de cele mai multe ori grupate. Un asemenea grup de movile, încă necercetate, se întîlnește în preajma punctului Valea Hotarului.

Printre numeroasele așezări din secolul al IV-lea e.n. situate în apropierea valului mare se află și cea de la Ripiceni—Izvor. Ridicarea unui asemenea complex de fortificații necesita fără îndoială un volum imens de muncă, implicînd totodată un sistem deosebit de organizare. Astfel, pe baza acestor observații, nu trebuie să excludem ipoteza potrivit căreia la ridicarea fortificației de care vorbim să fi participat populația de agricultori și crescători de vite ai culturii Sîntana de Mureș—Cerneahov, documentată prin numeroase așezări și necropole în spațiul dintre Carpați și Nistru. Totodată, este cazul să amintim că, după sfîrșitul culturii Sîntana de Mureș—Cerneahov, moment pentru care cercetările noastre aduc noi dovezi, se conturează în zona de nord-est a Moldovei un centru de stăpînire hunică ce durează, se pare, pînă în jurul anului 430 e.n. [26]. Un indiciu în acest sens l-ar reprezenta concentrarea de descoperiri fastuoase de factură hunică — de exemplu mormîntul de la Concești [27], tezaurul de obiecte de argint de la Botoșani [28] și altele. Prezența elementelor alogene în această zonă se poate constata judecînd după complexele de la Botoșani — Dealul Cărămidăriei [29] și Nichiteni [30], pînă pe la anul 450 e.n. [31]

Pentru lămurirea acestor probleme, ca și pentru reconstituirea fidelă a fortificației în discuție, se impune efectuarea de săpături în mai multe puncte, atît în valul mare, cît și în movilele și așezările de secol IV aflate în preajma acestuia. Ele vor aduce, fără îndoială, date noi în privința datării și precizării împrejurărilor care au determinat ridicarea acestei importante fortificații.

---

[25] Sondaje efectuate în 1977 de către N. Gostar și P. Șadurschi. Informații P. Șadurschi; ambele valuri mici nu au palisadă.

[26] R. Harhoiu, *Tezaurul de la Pietroasa în lumina noilor cercetări*, în Al. Odobescu, *Opere*, IV, București, 1976, p. 1 023, 1 044 (fig. 8).

[27] Referitor la bibliografia mormîntului crăiesc de la Concești, vezi Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, p. 67—68.

[28] Pentru bibliografia privind acest tezaur, *ibidem*, p. 52.

[29] Emilia Zaharia și Nicolae Zaharia, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 201—226.

[30] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 158; N. Zaharia și Em. Zaharia, *Din trecutul județului Botoșani*, 1, 1974, p. 137, 150—152.

[31] R. Harhoiu, *Das norddonauländische Gebiet im 5 Jh. und seine Beziehungen zum spätrömischen Kaiserreich*, în *Die Völker an der Mittleren und unteren Donau (V—VI. Jh.)* — Symposion Zwettl, 1978, 1, p. 35—40.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LES RÉALITÉS DU NORD DE LA MOLDAVIE AU IVe SIÈCLE DE N.È. À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES DE RIPICENI

RÉSUMÉ

Parmi les nombreuses découvertes du nord de la Moldavie appartenant au IVe siècle de n.è. on compte aussi celles réalisées dans le grand site de Ripiceni—Izvor (com. de Ripiceni, dép. de Botoşani), connu surtout dans les ouvrages de spécialité par l'abondance des matériaux et des dépôts successifs de l'habitat paléolithique.

Dans les ensembles d'habitat (huttes à demi enfouies dans le sol et habitations de surface) attribués à la culture de Sîntana de Mureş—Tcherniakhov on a mis au jour un grand nombre de fragments céramiques, de morceaux de torchis, d'objets en os, pierre et fer, ainsi que des restes ostéologiques d'animaux. Parmi les nombreux objets découverts, on remarque particulièrement un fragment de lampe trouvé à proximité d'une hutte et une monnaie en bronze de Constance II, trouvée dans la hutte nº 5.

A en juger par le matériel publié, la lampe de Ripiceni est la seule découverte de ce genre attestée jusqu'à présent sur le territoire de la Moldavie, cependant que la monnaie représente la découverte monétaire la plus au nord réalisée jusqu'à ce jour sur ce territoire dans un ensemble certain d'habitat. Relevant l'importance de ces trouvailles, l'auteur souligne en même temps le caractère assez marqué de l'influence romaine dans la culture matérielle susmentionnée, influence qui se reflète autant dans la céramique — celle d'aspect grumeleux et celle d'importation (amphores, vases, une lampe) — que dans les monnaies et les fibules.

En ce qui concerne le problème de la fin de la culture de Sîntana de Mureş—Tcherniakhov sur le territoire situé à l'est des Carpates, l'auteur estime que celle-ci prend fin vers la fin du IVe siècle, lors de l'invasion des Huns. Un argument en faveur de cette opinion est la construction par la population locale de fortifications de grande ampleur, comme la *grande levée de terre*, dite Vallum de la Moldavie du Nord, qui traversait le territoire de la Moldavie, dépassant probablement le Prut à l'est et arrivant à l'ouest, à ce qu'il semble, jusqu'au-delà du Siret.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1.—Ripiceni—Izvor. 1—7 Céramique tournée (IVe siècle de n.è.): 1 lampe romaine; 2—6 céramique grise du type Sîntana de Mureş—Tcherniakhov; 7 fragment de Krausengefäß.

Fig. 2.—Ripiceni—Izvor. 1—9 Céramique tournée (IVe siècle de n.è.) : 1—2, 7—9 catégorie à aspect grumeleux; 4—6 catégorie de l'espèce provinciale-romaine; 4 manche d'amphore; 6 fragment de cruche; 7—8 fragments de Krausengefäße; 3 fragment de vase gris du type Sîntana de Mureş—Tcherniakhov.

Fig. 3. Ripiceni—Izvor. 1—7 Objets et céramique du IVe siècle de n.è.: 1 monnaie en bronze de Constance II; 2 pendentif en os; 3 peignes en os; 4—7 céramique tournée: 4 petit vase en pâte d'aspect grumeleux; 5 fragment de lampe; 6 broc en pâte grise; 7 fragment d'écuelle grise du type Sîntana de Mureş—Tcherniakhov.

Fig. 4. — Ripiceni—Izvor. Carte du département de Botoşani: 1 la petite levée de terre; 2 lieu-dit Valea Hotarului où la céramique du IVe siècle de n.è. a été mise au jour; 3 la grande levée de terre; 4 tracé probable de la grande levée de terre; 5 site de Ripiceni—Izvor.

ELEMENTE TIMPURII ALE CULTURII ROMANICE LA TÎRGŞORU VECHI

DE

GH. DIACONU

La răsărit şi sud de Carpaţi, în răstimpul dintre ultimele decenii ale secolului al III-lea e.n. şi pînă la finele secolului al IV-lea e.n. s-a dezvoltat cultura de tip Sîntana de Mureş [1]. După cum se ştie, majoritatea aşezărilor şi necropolelor din cuprinsul acestei culturi încetează între anii 375—381 [2]. Întreruperea bruscă a acestui orizont cultural a fost între altele pusă şi pe seama evenimentelor petrecute la Dunărea de Jos, odată cu apariţia hunilor, care i-ar fi determinat pe vizigoţi să ceară azil în imperiu [3].

Datorită cercetărilor arheologice din ultimii ani s-a putut dovedi cu claritate că, în aria vestică a culturii Sîntana de Mureş, s-au manifestat şi băştinaşii sub aspectul cultural denumit Tîrgşor-Gherăseni [4]. Tot pentru aria vestică a culturii au fost identificate o seamă de vestigii romane, proprii ţinuturilor noastre, care nu sînt caracteristice ariei răsăritene. În acest sens, amintim ritualul depunerii monedelor în unele morminte, obicei de tradiţie greco-romană, legat de Obolul lui Charon pentru trecerea Styxului [5]. Cît priveşte cultura materială, ne mulţumim a atrage luarea aminte asupra cănilor şi urcioarelor cu gura treflată şi a categoriei ceramicii provincial-romane din pastă zgrunţuroasă cu ardere oxidantă, care, după cunoştinţele noastre, nu sînt documentate în aria răsăriteană [6].

---

[1] Denumirea s-a impus în urma cercetărilor lui Kovács István la Sîntana de Mureş pe care le-a valorificat din punct de vedere ştiinţific la începutul secolului nostru în DolgCluj, 3, 1912, 2, p. 250—467. Aria răsăriteană a culturii este cunoscută sub denumirea de Cerneahov unde a făcut investigaţii V. V. Hvoico. Pentru cercetările de la Cerneahov, vezi bibliografia la V. P. Petrov în MIA, 116, 1964, p. 53—54, notele 1—3.

[2] Cercetările mai noi fac dovada că vestigiile arheologice de tip Sîntana de Mureş, la răsărit de Carpaţi, pot fi datate după încetarea orizontului cultural Poieneşti-Vîrtişcoi, aparţinînd carpilor, iar la sud de Carpaţi pînă în timpul domniilor împăraţilor Gallienus—Aurelian, cu ale căror monede este datată faza finală a culturii Chilia-Militari.

[3] Într-adevăr, în cuprinsul necropolelor şi aşezărilor de tip Sîntana de Mureş au fost descoperite monede din vremea împăraţilor Constantius al II-lea, Iulian Apostatul, ultima la Mogoşani, jud. Dîmboviţa. În nivelul de locuinţe semiîngropate în pămînt din incinta castrului de la Pietroasa, nivel pe care îl atribuim purtătorilor culturii Sîntana de Mureş, a fost descoperită o monedă de la împăratul Valens; vezi Gh. Diaconu, în Al. Odobescu, *Opere*, IV, Bucureşti, 1976, p. 1062—1063. Pentru raporturile dintre goţi şi huni din această perioadă, vezi Ammianus Marcellinus în FHDR, II, Bucureşti, 1970, p. 133—136.

[4] Gh. Diaconu, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 431—457.

[5] Idem, *Tîrgşor. Necropola complexă din secolele III—IV e.n.*, Bucureşti, 1965, p. 101.

[6] Specia ceramicii provincial-romane din pastă nisipoasă (zgrunţuroasă) arsă la roşu este caracteristică ariei vestice a culturii Sîntana de Mureş. La est de Nistru o atare ceramică nu apare, aşa după cum în aria estică a culturii nu sînt întîlnite urcioarele din pastă roşie cu gura treflată şi cu cioc de scurgere a apei.

SCIVA, tomul 29, nr. 4, Bucureşti, octombrie—decembrie 1978, p. 517—527

Cercetări recente efectuate în zona de la sud de Carpaţi sugerează chiar persistenţa unor aşezări de tip Sîntana de Mureş care potrivit opiniei descoperitorului, dăinuie şi după perioada anilor 375—381 [7].

În cuprinsul necropolei de la Tîrgşorul Vechi, jud. Prahova, în timpul cercetărilor au fost identificate o seamă de elemente romanice ca : depunerea monedelor în gura sau mîinile celor decedaţi ; căptuşirea unor morminte cu lespezi de piatră imitînd sarcofagele ; categoria ceramicii

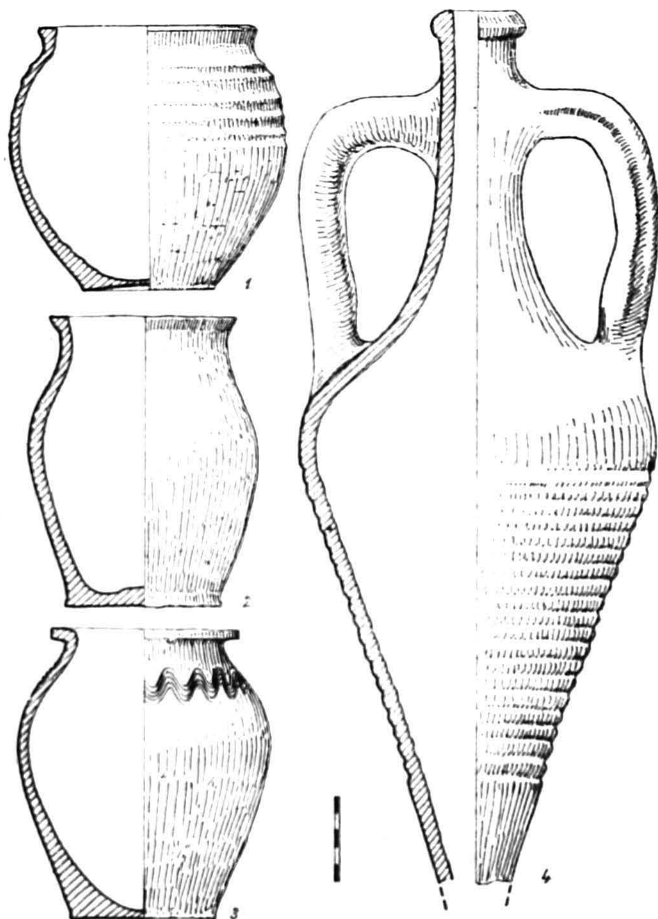

Fig. 1. 1—2,4 vase din mormîntul 374 b ; 3 oală-borcan, urnă funerară, mormîntul 333 de incinerație.

zgrunţuroase arsă la roşu-cărămiziu, precum şi o monedă în umplutura mormîntului 96, emisă în domnia împăratului Honorius [8]. Ar fi de adăugat că în perimetrul necropolei au fost descoperite şi unele vase alături de fragmente ceramice aparţinînd speciei lucrate cu mîna, care prin forme şi tehnica lor de execuţie păstrează trăsături arhaice ale Latène-ului final [9].

[7] În lumina unor sondaje practicate la Cireşanu-Mizil, V. I. Teodorescu ajunge la o atare încheiere mai ales pe considerente impuse de analiza ceramicii.

[8] Gh. Diaconu, *Tîrgşor* ..., p. 58 şi 101.

[9] Idem, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1963, p. 117—121, vezi şi *Thraco-Dacica*, Bucureşti, 1976, p. 312—313, fig. 1 şi 2.

Cercetarea sistematică a necropolei, din care pînă astăzi au fost dezvelite în jur de 400 de morminte, a îngăduit separarea în continuare a mormintelor de incineraţie aparţinînd dacilor liberi. Cu acest prilej s-a constatat înmulţirea numărului mormintelor sarmatice şi al mormintelor de incineraţie şi de înhumaţie de tip Sîntana de Mureş.

Prin noile cercetări au fost culese date necunoscute cu privire la ritualurile de înmormîntare [10]. Au apărut de asemenea forme de vase care îmbogăţesc repertoriul ceramicii „tîrgşorene" din acea vreme, obiecte şi podoabe noi [11].

În cele ce urmează ne vom opri asupra situaţiei întîlnite cu ocazia cercetării mormintelor 374 a şi b, de înhumaţie, care prin poziţia lor stratigrafică ca şi prin unele piese de inventar aduc contribuţii preţioase pentru cunoaşterea perioadei din jurul anului 400 e.n.[12].

În cursul campaniilor din anii 1976—1977 au fost cercetate mai multe morminte de incineraţie şi de înhumaţie, în cuprinsul casetei VIB, situată la vest de zidul celei de-a doua incinte a curţii voievodale de la Tîrgşor. În taluzul de nord al casetei, în caroul 4, începînd de la adîncimea de —0,50—0,60 m s-a conturat o groapă de mormînt, deranjat încă din antichitate. Din inventarul acestui mormînt, înregistrat sub nr. 374 a, a fost recuperată o jumătate dintr-o farfurie-castron, lucrată la roată, din pastă cenuşie fină cu profilul buzei în forma literei „S" şi cu inel de susţinere (fig. 2/1). Alături de vas, în poziţie deranjată au fost găsite un cubitus, alte oase lungi fragmentate şi bucăţi din coloana vertebrală, claviculă, coaste şi falange. Spre sud-sud-vest de groapa mormîntului 374 a, se contura la —0,70 m o pată de formă rectangulară cu colţurile rotunjite, cuprinzînd în umplutura sa pietriş, urme de mortar şi fragmente de cărămizi romane. Umplutura la care ne-am referit se explică prin perforarea nivelului de locuire romană datînd din primele decenii ale secolului al II-lea e.n.[13]

După golirea umpluturii la —1,25 m faţă de solul actual a apărut scheletul mormîntului 374 b pentru a cărui înhumare fusese deranjat din vechime mormîntul 374 a. Mormîntul era orientat cu capul la nord şi picioarele la sud, întins pe spate, craniul aplecat uşor spre dreapta, picioarele erau întinse, braţele de asemenea, exceptînd humerusul stîng care a fost deplasat la nord de craniu.

Mormîntul 374 b cuprindea un inventar bogat reprezentat de o farfurie-castron, lucrată la roată, pasta fină, culoarea cenuşie, fundul cu

[10] Este vorba mai ales de mormintele de incineraţie în cuprinsul cărora se conturează tipuri noi de gropi de morminte ca forme şi conţinut.

[11] Pentru întîia oară, la sud de Carpaţi, în necropola de la Tîrgşor din secolul al IV-lea e.n., apar şi elemente certe de factură carpică.

[12] Datarea unor piese de inventar în ultimele decenii ale secolului al IV-lea e.n. era cunoscută de mai multă vreme. În sensul acesta amintim de antichităţile din tezaurul de la Valea Strîmbă, datate cu monedă din vremea împăratului Gratian, vezi Zoltán Székély, Aluta, 1, 1969, p. 20—22.

[13] Este vorba de complexul termal cercetat cu un deceniu în urmă şi de castrul reperat de Magda Tzony în campania din anul 1977. În complexele amintite, ca şi în perimetrul aşezărilor şi necropolelor săpate pînă în prezent, apar numeroase cărămizi ştampilate purtînd indicativul *Leg. XI Claudia*, circa 20 de monede emise în domnia împăratului Traian, fibule şi ceramică ce asigură datarea monumentelor romane de la Tîrgşor în primele două decenii ale secolului al II-lea e.n.

inel de susţinere. Vasul era aşezat pe o platformă de pămînt cruţat, situată în stînga craniului, la +20 cm faţă de schelet. Alături, o oală-borcan, mărime mijlocie, pastă zgrunţuroasă, buza dreaptă şi uşor teşită, gîtul scurt; pe umeri cîteva nervuri realizate în timpul modelării vasului pe roată; fundul oalei îngust şi plat cu urme imprimate de sfoara cu care a

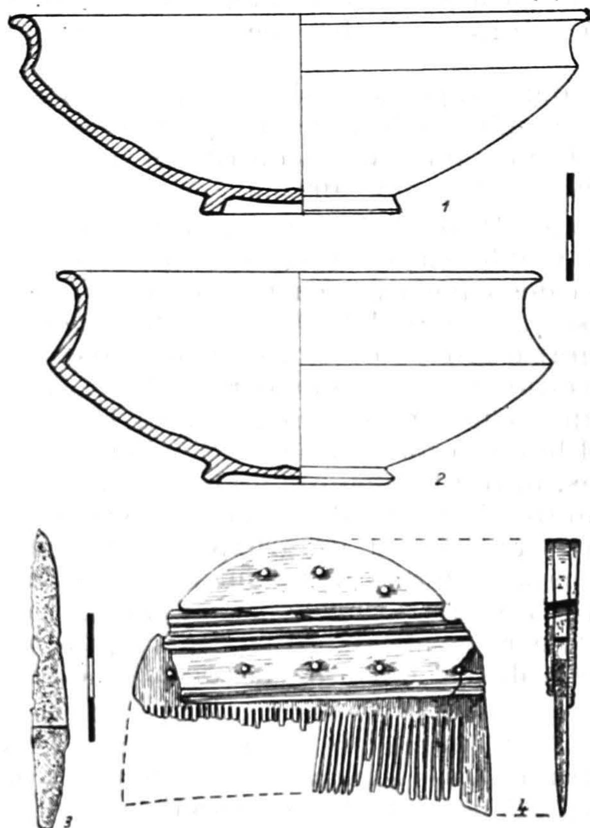

Fig. 2. 1 farfurie-castron din mormîntul 374 a; 2–4 farfurie-castron, cuţitaş de toaletă şi pieptene din mormîntul 374 b.

fost ridicat de pe roată. Pe buză, gît şi umeri, crustă compactă din materii organice, spre fundul vasului urme de arsură care probează întrebuinţarea îndelungată a oalei pe vatră (fig. 1/1).

Între craniu şi vasul descris, un pieptene cu mîner semicircular, lucrat din trei plăci, prinse cu opt nituri din bronz (fig. 2/4). La cîţiva centimetri nord de craniu a apărut un pahar din sticlă cu pereţii groşi, culoarea maronie, dezagregat din cauza umezelii şi acizilor. Judecînd după forma imprimată în pămînt, el face parte din seria paharelor conoidale, întîlnite frecvent în complexele de la finele secolului al IV-lea e.n. [14]

La vest de pahar se afla o amforă culcată cu gura pe direcţia craniului. Amfora are culoarea roşcat-cărămizie, iar gîtul este înalt şi corpul

[14] Ne referim la tipul cunoscut de la Sîntana de Mureş; vezi Kovács István, DolgCluj, 3, 1912, p. 327, fig. 108; v. şi Gh. Diaconu, *Mogoşani. Necropola din sec. IV. e.n.*, Tîrgovişte, 1970, fig. 5/10, 13.

fusiform. Două torţi, ovale în secţiune, pornesc de sub buză, după care au fost prinse pe umerii recipientului. În jumătatea inferioară amfora a fost decorată cu caneluri şi coaste pronunţate, obţinute în timpul execuţiei vasului pe roată (fig. 1/4).

În stînga picioarelor a fost aşezată din vechime o farfurie-castron, de culoare neagră, din pastă fină, lucrată la roată cu buza uşor răsfrîntă în afară, „ecuatorul" puternic carenat, fundul cu inel de susţinere (fig. 2/2).

În partea opusă, la piciorul drept, o oală-borcan, lucrată cu mîna dintr-o pastă impură. Atrage luarea aminte silueta zveltă a vasului, buza sa dreaptă şi teşită care imită pe aceea a vaselor lucrate la roată (fig. 1/2).

Între femurele decedatului a fost găsit un cuţitaş de toaletă din bronz, cu mînerul orientat pe direcţia bazinului (fig. 2/3).

Am ţinut să prezentăm cît mai amănunţit situaţia mormintelor 374 a şi b pentru a sublinia, pe de o parte, raportul stratigrafic, iar pe de altă parte, elementele care ies din comun din cuprinsul inventarului mormîntului 374 b.

Mai întîi de toate trebuie arătat că mormîntul 374 a, a cărui groapă a fost tăiată cu ocazia înhumării decedatului din mormîntul 374 b, avea în inventarul său o farfurie-castron cu profilul în forma literei „S", element important cu care se operează în cronologia ceramicii de tip Sîntana de Mureş din perioada de maximă înflorire, adică mijlocul şi cea de-a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n. [15].

Mormîntul 374 b, care stratigrafic îi urmează primului, se înscrie într-o perioadă mai tîrzie, deşi în ansamblu inventarul său este caracteristic culturii Sîntana de Mureş. Pentru apartenenţa mormîntului 374 b la necropola de tip Sîntana de la Tîrgşor pledează cuţitaşul, pieptenul şi farfuriile-castron, deşi exemplarul din pastă neagră cu „ecuatorul" carenat se apropie mai degrabă de grupul ceramic din secolul al V-lea e.n. de la Bratei [16].

Pentru o etapă mai tîrzie sînt caracteristice amfora şi paharul de formă conică, dar mai ales oala din pastă zgrunţuroasă şi cea lucrată cu mîna. Aşadar, oala din pastă zgrunţuroasă de tradiţie romană, alături de cea lucrată cu mîna cu rădăcini în Latène-ul geto-dacic, prezintă caractere deosebite faţă de ceramica culturii Sîntana de Mureş. Cele două vase poartă în schimb trăsături ce caracterizează ceramica din cultura romanică (aspectul Ipoteşti-Cîndeşti), care se va dezvolta în cursul secolelor V—VII e.n. la sud de Carpaţi, ca urmare a sintezei culturale daco-romane [17].

Prin forma lor şi a profilelor de buze, vasele la care ne referim pot fi lesne confundate cu acelea din aşezarea din secolele V—VII e.n. de la

---

[15] Tipul de strachină sau farfurie-castron, cu profilul în forma literei „S" este caracteristic numai culturii şi etapei la care ne referim. În aria dacilor liberi nu sînt documentate astfel de vase.

[16] Ligia Bârzu, *Continuitatea populaţiei autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, Bucureşti, 1973, p. 295, fig. XIV/7.

[17] Pentru cultura Ipoteşti-Cîndeşti şi bibliografia problemei pînă în anul 1964, vezi V. I. Teodorescu, SCIV, 15, 1964, 4, p. 485—503; o sinteză privind cultura respectivă şi cartarea antichităţilor descoperite pînă în anul 1970, la acelaşi autor în *Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie*, Bucureşti, 1970, II, p. 104—130, vezi şi fig. 1 de la p. 125.

Tîrgşor [18] (fig. 3/1—5). Este important de subliniat că în această aşezare au fost reperate materiale arheologice care sprijină datarea mai timpurie a culturii romanice (aspectul Ipoteşti-Cîndeşti)[19].

În cuprinsul aşezării din secolele V—VII e.n. de la Tîrgşor au fost descoperite două fibule din bronz. Prima este din seria celor miniaturale cu piciorul întors pe dedesubt şi a fost găsită în condiţii stratigrafice neconcludente [20]. Corpul fibulei este scurt, arcuit puternic, piciorul mai lung şi portagrafa depărtată, legată de corp, prin răsucirea firului de prindere de două ori. Potrivit resturilor păstrate constatăm că resortul este scurt şi oxidat puternic, fiind prins de axul care făcea legătura cu partea superioară a fibulei (fig. (3/7).

Cea de-a doua fibulă a fost găsită în cursul anului 1967, lingă pietrarul locuinţei nr. 24 care datează din secolele V—VII e.n. [21] Exemplarul a fost executat din bronz : corpul a fost realizat prin turnare, în schimb piciorul şi mecanismul de fixare al axului au fost executate în tehnica ciocănirii ; portagrafa, sistemul de prindere a axului şi resortul lipsesc încă din vechime. Pe partea superioară a corpului a fost obţinut un decor punctat, iar în regiunea de legătură dintre corp şi portagrafă se păstrează patru sîrmuliţe cu care era fixată teaca de prindere a acului (fig. 3/6).

În cursul campaniei din 1967 a fost descoperit un cercel din bronz. Din cercel se mai păstrează o bucăţică de sîrmă ovală în secţiune, lungă de 1 cm, cu capătul cubooctoedric. Mecanismul de închidere lipseşte din vechime (fig. 3/9).

---

[18] Aşezarea din secolele V—VII e.n. de la Tîrgşoru Vechi, jud. Prahova este situată la principal pe partea dreaptă a pîrîului Leaota în faţa incintei voievodale. Pe acelaşi teritoriu au fost identificate şi explorate parţial o aşezare din secolele II—III e.n., alta din secolele VIII—X e.n. şi locuinţe medievale din secolele XV—XVII. Din cuprinsul aşezării din secolele V—VII e.n. au fost cercetate 12 locuinţe-bordeie, dintre care 9 au fost explorate de V. I. Teodorescu, iar restul de Gh. Diaconu. Pe partea stîngă a pîrîului la nord de incinta voievodală N. Constantinescu a identificat în cuprinsul unei secţiuni un bordei aparţinînd aşezării din secolele V—VII e.n. întretăiat de un altul din secolele VIII—X e.n. : vezi N. Constantinescu, SCIV, 9, 1960, 1, p. 167—175. La sud de zidul celei de-a doua incinte voievodale a fost cercetat un bordei din secolele V—VII e.n., iar la nord de complexul termal din secolul al II-lea e.n. a fost golită o groapă cu materiale datînd din secolele V—VII e.n. Din acest ultim complex a fost recuperată o amforă locală care imită pe cele romano-bizantine. Materialul a fost depozitat la Muzeul de istorie din Ploieşti. Cercetările din ultimele complexe amintite au fost întreprinse de Gh. Diaconu. În afară de nota lui N. Constantinescu, menţionată mai sus, pentru antichităţile din secolele V—VII e.n. de la Tîrgşor, dar mai ales pentru ceramica publicată, vezi V. I. Teodorescu, SCIV, 15, 1964, 4, p. 491, fig. 2/2—6 ; p. 493, fig. 3/2, 4 ; idem, în *Sesiunea de comunicări* ..., p. 127, fig. 3/1—5.

[19] În legătură cu denumirea culturii şi pendularea datării între secolele V—VIII e.n., vezi V. I. Teodorescu, în *Sesiunea de comunicări* ..., p. 119, nota 36. Atragem luarea aminte că, pentru întiia oară, pornind de la observaţiile şi materialele de la Tîrgşor, V. I. Teodorescu departajează în cadrul culturii Ipoteşti-Cîndeşti faza cea mai veche a culturii pe care o denumeşte „faza Tîrgşor = faza Ipoteşti-Cîndeşti I" şi pe care o datează în ultima treime a secolului al V-lea e.n., vezi SCIV, 15, 1964, 4, p. 496.

[20] Publicată întiia oară de V. I. Teodorescu în *Sesiunea de comunicări* ..., p. 126, fig. 2/2. Exemplarul cu placa romboidală şi capul în formă de semidisc şi cu portagrafa înaltă, publicat de acelaşi cercetător în *op. cit.*, sub fig. 2/1, datează din secolele II—III e.n. şi aparţine dacilor liberi de la Tîrgşor ; vezi Gh. Diaconu, SCIV, 28, 1977, 2, p. 209—215, fig. 2/13.

[21] Dezvoltată din tipul dacic, cu cîrlig pentru fixarea în jurul axului, publicată de noi în Dacia, N.S., 15, 1971, p. 225, pl. 9/11.

Din rîndul obiectelor din sticlă se remarcă un fragment de pahar. Acesta a fost descoperit în anul 1964 în cuprinsul unei suprafeţe deschisă pentru cercetarea locuinţelor-bordeie 13 a şi 13 b [22]. Paharul a fost lucrat dintr-o sticlă de culoare galben-verzuie cu pereţii groşi, ornamentat cu volute după chipul celor de la Ghenci şi Kapuşany[23] (fig. 3/8).

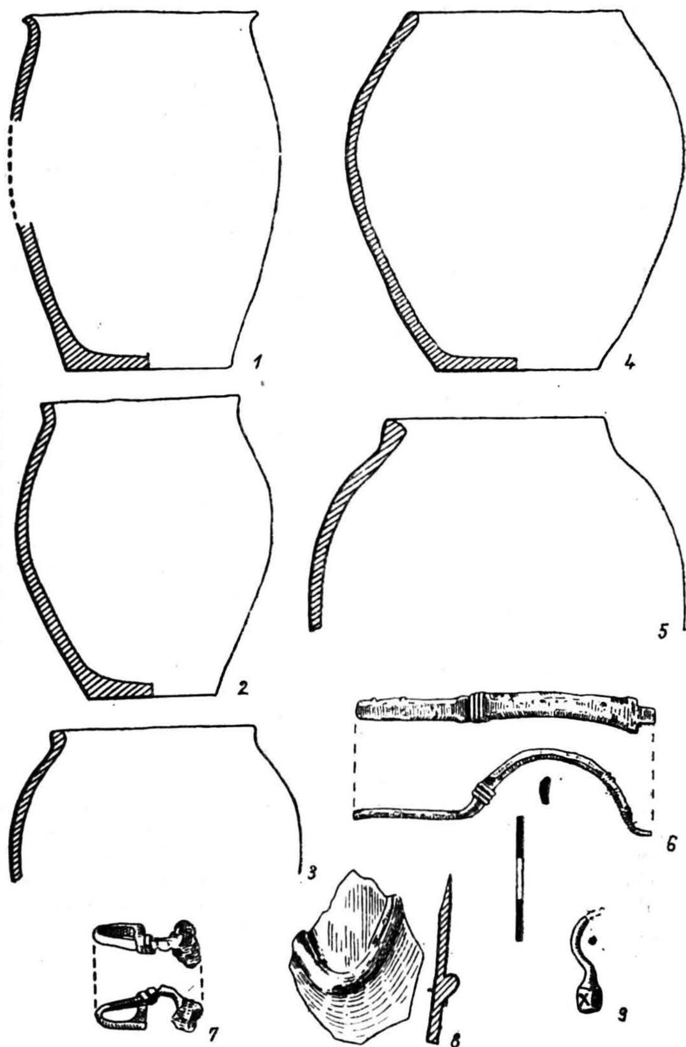

Fig. 3. 1—2 ceramică lucrată cu mîna din aşezarea de la Tîrgşor (secolele V—VII e.n.); 3—5 ceramică lucrată la roată din aceeaşi aşezare; 6—7 fibule de tip romano-bizantin; 8 fragment de pahar; 9 cercel cubooctoedric; 1—5,7 după V. I. Teodorescu în *Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie, decembrie 1964*, II, Bucureşti, 1971, p. 127, fig. 3/1—5 pentru ceramică şi p. 126, fig. 2/2 pentru fibulă.

După cum se ştie, în literatura de specialitate, cultura romanică (aspectul Ipoteşti-Cîndeşti) a fost datată în general în cuprinsul secolelor VI—VII e.n.[24]. Este de asemenea cunoscut faptul că pentru faza de început

---

[22] Cercetarea locuinţelor-bordeie 13 a şi 13 b începută de V. I. Teodorescu aproape cu un deceniu în urmă a fost reluată în campania din 1976 de către Savu Elisabeta de la Muzeul de istorie din Ploieşti, sub îndrumarea lui V. I. Teodorescu.

[23] Pentru Ghenci, vezi I. Németi, ActaMN, 4, 1967, p. 499—506, fig. 4/1 şi 5; pent Kapuşany, vezi J. Werner, SlovArch, 7, 1959, p. 427—428.

[24] În legătură cu datarea culturii, vezi mai sus nota 19.

a culturii sînt caracteristice descoperirile de la Ipotești[25]—Olt, iar pentru etapa finală antichitățile de la Cîndești-Buzău[26]. Atîta vreme cît cultura romanică (aspectul Ipotești-Cîndești) era datată numai în secolele VI—VII e.n., se năștea și o nedumerire legată de prezența slavilor timpurii în această arie culturală. Potrivit știrilor din izvoarele scrise, slavii sînt atestați în stînga Dunării în prima jumătate și la începutul secolului al VI-lea e.n.[27], adică în acea etapă a culturii Ipotești-Cîndești în care pătrund unele forme de vase de tip Praga și Jitomir, împreună cu tipsiile[28].

Cu alte cuvinte vrem să spunem că datînd începuturile culturii Ipotești-Cîndești în formele cunoscute azi în prima jumătate a secolului al VI-lea e.n. nu se poate explica prezența elementelor de cultură slavă timpurie în cadrul acestei culturi decît dacă se admite că ea s-a născut în procesul coabitării populației romanice cu slavii. Or, prin descoperirile de la Tîrgșor se poate demonstra că cultura Ipotești-Cîndești își are începuturile în secolul al V-lea e.n., deci dintr-o vreme anterioară venirii slavilor, fapt certificat de lipsa unor elemente specifice slavilor timpurii[29].

Revenind la problemele specifice Tîrgșorului, trebuie arătat că, pentru datarea mai timpurie a așezării romanice de aici și explicarea absenței slavilor în etapa de început a așezării, pot fi aduse o seamă de dovezi.

Mai întîi de toate trebuie folosită ca argument fibula miniaturală cu piciorul întors pe dedesubt, care potrivit formei sale și a tehnicii de execuție poate fi plasată în cursul secolului al V-lea e.n. și la începutul celui următor[30].

Cea de-a doua fibulă prin forma și caracteristicile sale nu depășește de asemenea prima jumătate a secolului al VI-lea e.n. Cu alte cuvinte

---

25 V. I. Teodorescu, SCIV, 15, 1964, 1, p. 185—186.

26 *Ibidem.*

27 Vezi FIIDR, II, p. 413, 440 445.

28 V. I. Teodorescu, *op. cit.*, p. 193, fig. 3/7, 8; p. 197.

29 Semnificative în sensul celor arătate sînt descoperirile lui V. D. Baran, care cercetează la Vadul lui Rașcu pe Nistru o serie de pîlcuri de așezări aparținînd slavilor. În nivelele mai vechi, din secolul al V-lea și începutul secolului al VI-lea la Vadu lui Rașcu nu apar materiale ceramice lucrate la roată. Materialul l-am examinat la Kiev, în decembrie 1977, prin bunăvoința cercetătorului amintit. Același arheolog a publicat în MIA, 116, 1964, p. 213—252, rezultatele cercetărilor sale de la Ripnev II, unde a fost explorat un nivel de locuire aparținînd purtătorilor culturii Cerneahov. Într-un al doilea nivel datat cu fibulă de tip romano-bizantin, ilustrată în *ibidem*, nr. 6/19, o cheie fig. 5/22; lacăt, fig. 5/23 și o fusaiolă, fig. 7/19 a fost descoperită și o categorie ceramică lucrată la roata rapidă, vezi *ibidem*, fig. 8/9, 12, 23; fig. 9/14, 21—23; fig. 10/3—6 și o amforă de import, fig. 10/15, care datează mai degrabă din secolele VI—VII.

Așa după cum subliniam și cu alt prilej (vezi Gh. Diaconu, *Mogoșani. Necropola din secolul al IV-lea e.n.*, Tîrgoviște, 1970, p. 40—41, nota 80), prezența amforei și a fibulei romano-bizantine poate fi explicată prin importuri din regiunea Dunării de Jos. În schimb, ceramica zgrunțuroasă din pastă ciment, asemănătoare (forme, decor) cu aceea a culturii romanice (aspectul Ipotești-Cîndești) a putut pătrunde la Ripnev II fie prin meșteri recrutați de către slavi în regiunile dunărene, fie prin mijlocirea unor meșteșugari slavi care și-au însușit la un moment dat tehnica execuției ceramicii la roata rapidă și odată cu aceasta și ceramica despre care este vorba în regiunile noastre. Din părțile Dunării de Jos slavii timpurii au transmis confraților lor din regiunile din care au coborît meșteșugul olăritului și ceramica ce ne reține atenția.

30 Potrivit formei, structurii și tehnicii de execuție, fibula la care ne referim derivată din tipul de fibulă roman cu piciorul întors pe dedesubt prezintă caractere mai tîrzii, amintind fibula executată în tehnica turnării din secolele VI—VII e.n.

vrem să subliniem că în aşezarea noastră, pentru etapa de început, nu au apărut fibule turnate cu piciorul întors pe dedesubt de tip romano-bizantin, sau fibule digitate care datează din perioade mai tîrzii [31].

Datarea mai timpurie a fazei de început a aşezării romanice (aspectul Ipoteşti-Cîndeşti) de la Tîrgşor este sprijinită şi de prezenţa cercelului cubooctoedric din bronz, care nu poate fi plasat decît în secolul al V-lea e.n. [32]. Tot din secolul al V-lea datează şi fragmentul de pahar din sticlă galben-verzuie, ornamentat cu volute asemănătoare cu acelea ale paharelor de la Ghenci, Kapuşany şi Rotopăneşti [33].

În sfîrşit, în sprijinul acestei datări pot fi folosite şi monedele emise în domnia împăraţilor Honorius şi Arcadius. Prima monedă a fost descoperită, după cum am arătat, în perimetrul necropolei de tip Sîntana de Mureş [34], iar cea de-a doua în cătunul Zalhana, aferent Tîrgşorului unde sînt semnalate pîlcuri de aşezări datînd din secolele V—VII e.n. [35].

În cazul de faţă, argumentul numismatic capătă greutate dacă ne gîndim că monedele din această perioadă sînt relativ rare în regiunea colinară munteană [36].

Am ţinut să lărgim cadrul discuţiei pe marginea situaţiei întîlnite cu ocazia cercetării mormintelor 374 a şi b, cu scopul de a sublinia constatarea potrivit căreia o seamă de forme ceramice lucrate la roată sau cu mîna din ceramica culturii romanice (aspectul Ipoteşti-Cîndeşti) îşi găsesc unele din rădăcini în cultura de tip Sîntana de Mureş [37].

În legătură cu cele exprimate ni se pare important a releva şi faptul că unele morminte de incineraţie cuprind în inventarul lor forme de vase care vor fi transmise în cultura romanică. Pentru exemplificare ne mulţumim a trage luarea aminte asupra unei oale-borcan, care a fost folosită ca urnă în mormîntul 333 de incineraţie. Aceasta a fost executată din pastă zgrunţuroasă, cu buza dreaptă, teşită şi răsfrîntă puternic spre exterior, ornamentată pe umăr cu multiplu val (fig. 1/3).

Dacă la cele expuse adăugăm că în aşezarea tîrgşoreană din secolele V—VII e.n. au fost descoperite elemente de datare timpurii, sîntem în-

---

[31] Ne referim la fibulele cu piciorul întors pe dedesubt, obţinute prin mijlocirea tiparelor din categoria acelora de la Orşova şi Sucidava. Cele mai timpurii fibule digitate pot fi datate în a doua jumătate a secolului al VI-lea e.n.

[32] Socotim inutil a înşira numeroasele descoperiri cu atare cercei. Ne mulţumim a trimite la antichităţile de la Botoşani-Dealul Cărămidăriei unde cerceii cubooctoedrici sînt asociaţi cu fibule, oglinzi şi alte materiale care datează din secolul al V-lea e.n. ; vezi Em. Zaharia şi N. Zaharia, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 217, fig. 11 şi p. 218, fig. 12 ; p. 222, fig. 14 ; p. 223, fig. 15.

[33] Vezi mai sus, nota 23. La Rotopăneşti, alături de pandantivul rectangular din aur publicat de Elena Busuioc în Dacia, N. S., 17, 1973, p. 338—339, fig. 1—2, au mai fost descoperite ; un pandantiv rotund din metal alb, un fragment de pahar ornamentat cu volute şi resturi dintr-un schelet de cal, informaţie Elena Busuioc.

[34] Gh. Diaconu, *Tîrgşor* ..., p. 58 (mormîntul nr. 96), p. 100.

[35] Moneda a fost descoperită în grădina de legume a locuitorului Ion Ciobanu şi a fost predată Cabinetului numismatic al Institutului de arheologie, unde este inserată sub nr. 1 331, vezi C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 484. De-a lungul rîului Leaota între aşezarea pe care o cercetăm şi cătunul Zalhana au fost reperate mai multe aşezări din secolul al IV-lea şi secolele V—VII e.n.

[36] C. Preda, *op. cit.*, p. 446, fig. 1.

[37] În afară de fondul local daco-romanic, cultura materială a populaţiei autohtone din secolele V—VII e.n. a fost în permanenţă alimentată cu elemente culturale provenite din imperiu.

dreptăţiţi să socotim că în pragul secolului al V-lea e.n. la sud de Carpaţi, după trecerea vizigoţilor în imperiu, populaţia autohtonă a evoluat şi s-a dezvoltat în cadrul culturii romanice (aspectul Ipoteşti-Cîndeşti), păstrîndu-şi modul de viaţă, îndeletnicirile şi obiceiurile moştenite de la daci şi romani.

La capătul celor expuse se cuvine a sublinia faptul că ceramica din pastă zgrunţuroasă, arsă oxidant, caracteristică numai ariei vestice a culturii Sîntana de Mureş, însuşită de purtătorii culturii amintite din Dacia şi regiunea Dunării de Jos, a fost păstrată în repertoriul ceramic al populaţiei autohtone în cursul secolelor V—VII e.n. [38]. De reţinut că slavii au preluat meşteşugul prelucrării vaselor la roată de-abia după momentul coborîrii lor în regiunile de la Dunărea de Jos [39]. În ce priveşte pe gepizii din Dacia intracarpatică, se constată că dacă ei au cunoscut ceramica cenuşie zgrunţuroasă, în schimb nu au cunoscut categoria ceramicii roşcat-cărămizii, care reclama procedee tehnice mai dificile şi specifice populaţiei băştinaşe [40]. În ultima vreme, Suzana Dolinescu-Ferke, pornind de la tipul de aşezare, de la modul şi chipul de amenajare a vetrelor-cuptor ca şi de la analiza ceramicii, propune înlocuirea denumirii de cultură Ipoteşti-Cîndeşti prin denumirea de *cultură romanică*. Pe bună dreptate, în argumentarea sa, cercetătoarea amintită arată că denumirea de cultură Ipoteşti-Cîndeşti este improprie, subliniind că pentru etapa în care s-a dezvoltat cultura respectivă trebuie părăsite nomenclaturile impuse de terminologia preistorică [41].

Noţiunea de *cultură romanică* documentată pe teritoriul ţării noastre ni se pare mai adecvată şi pentru motivul că în aceeaşi perioadă avem atestate culturi vecine contemporane ca cea longobardă, gepidică, slavă ş.a.

În sfîrşit, aderînd la denumirea propusă, trebuie să subliniem că în cadrul culturii romanice s-au dezvoltat mai multe aspecte culturale, colorate de prezenţa unor elemente alogene. De pildă la nord de Carpaţi *aspectul cultural Bratei-Moreşti* unde au fost sesizate elemente gepidice, iar la răsărit de Carpaţi *aspectul Costişa-Botoşana* şi la sud de Carpaţi *aspectul Ipoteşti-Cîndeşti*, unde după mijlocul şi cea de-a doua jumătate a secolului al VI-lea e.n. sînt atestate şi elemente slave în curs de asimilare.

FRÜHE ELEMENTE DER ROMANISCHEN KULTUR IN TÎRGŞORU VECHI

ZUSAMMENFASSUNG

Auf Grund der Beobachtungen zweier Körpergräber 374 a und 374 b aus dem Gräberfeld von Tîrgşor, werden einige, in der Sîntana de Mureş-Kultur unbekannte, Gefäßformen identifiziert. Gleichzeitig wer-

[38] Gh. Diaconu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 243—250.

[39] Vezi mai sus nota 29.

[40] Folosirea cuptoarelor cu reverberaţie şi arderea oxidantă a vaselor.

[41] Suzana Dolinescu-Ferke, *Aşezări din secolele III şi VI e.n. în nord-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Bucureşti, 1974, p. 126 şi urm. Dealtfel, conceptul de cultură romanică fusese formulat încă cu prilejul cercetărilor de la Bratei; vezi Ion Nestor şi Eugenia Zaharia, Materiale, 10, 1973, p. 196.

den auch Altertümer aus der Siedlung des V.—VII. Jh. von Tîrgşor vorgeführt. Bei dieser Gelegenheit wird hypotetisch vorgeschlagen, den Anfang der Siedlung schon in die erste Hälfte des V. Jh. zu datieren. Es wird auch gezeigt, daß einige Gefäßformen der Sîntana de Mureş-Kultur in die neue Kultur weiterhin faßbar sind.

Der Verfasser ist mit dem Vorschlag von Suzana Dolinescu-Ferche, nach dem die Ipoteşti-Cîndeşti-Kultur, romanische Kultur benannt werden soll einverstanden. Im Rahmen der romanischen Kultur kann man die Kulturaspekte Ipoteşti-Cîndeşti (südlich der Karpaten), und Costişa-Botoşana (östlich der Karpaten) unterscheiden, Gebiete in denen slawische Elemente im Assimilationsprozeß begriffen, festgestellt wurden. Für das innenkarpatische Dazien ist der romanischen Kultur der Aspekt Bratei-Moreşti, in dem sich auch die Gepiden bemerkbar machen, eigen.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. 1—2,3 Gefäße aus dem Grab 374 b; 3 Topf, Graburne, Brandgrab 333.

Abb. 2. 1 Tellerschüssel aus dem Grab 374 a; 2—4 Tellerschüssel, Toilettemesserchen und Kamm aus dem Grab 374 b.

Abb. 3. 1—2 handgearbeitete Keramik aus der Siedlung von Tîrgşor (5—7 Jh.); 3—5 scheibengedrehte Keramik aus derselben Siedlung; 6—7 römisch-byzantinische Fibel; 8 Becherfragment; 9 Ohrring mit polyedrischem Endknopf; 1—5,7 nach V. Teodorescu, in Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie, decembrie 1964, Band II, Bukarest 1971, S. 127, Abb. 3/1—5 für Keramik und S. 126, Abb. 2/2 für die Fibel.

DOUĂ MORMINTE DE CĂLĂREȚI NOMAZI DIN CÎMPIA TELEORMANULUI

DE

VALERIU LEAHU și GEORGE TROHANI

Săpăturile arheologice practicate în 1976 în vastul complex tumular situat pe cîmpia înaltă dintre Vedea și afluenții estici ai Teleormanului au prilejuit cercetarea — între altele — a două morminte de călăreți nomazi, cu inventar. Ambele au fost descoperite în perimetrul satului Vitănești (comuna Purani, județul Teleorman), într-un loc situat la aproximativ 800 m sud de șoseaua București—Alexandria și circa 750 m est de sediul S.M.A. Purani, pe partea stîngă (nordică) a unui drum de exploatare local. Fiecare mormînt a fost aflat în cîte un tumul — cu contur cvasicircular, relativ întins (circa 15 m diametrul maxim) dar puternic aplatizat — constituind cîte o înmormîntare secundară depusă în zona centrală a mantalei.

Mormîntul nr. 1, descoperit în tumulul I. Groapa sa, de formă rectangulară (cu latura nordică, oblică, formînd un „gîrlici") este lungă de 2,10 m, lată de 1,80 m și adîncă de 0,72 m (față de nivelul actual). Pe fund erau depuse un schelet de bărbat adult, de circa 45—50 ani, și părți din scheletul unui cal. Scheletul uman era așezat cu capul la vest și picioarele la est, în decubit dorsal [1]. Craniul, pe occipital, era spart, cu deplasament ușor al oaselor. Apofizele temporale erau aduse în față, maxila și mandibula orientate în sus. Coloana vertebrală era torsionată convex spre dreapta. Oasele cutiei toracice — pe loc, tasate. Membrele superioare, paralele la corp, intrau cu metacarpienele sub aripile iliacelor. Membrele inferioare se găseau în poziție normală, cu metatarsienele pe aceeași direcție. Starea de conservare precară.

În dreptul capului și, parțial, pe jumătatea superioară stîngă a scheletului uman se afla depus — pe un pat de pămînt amenajat — un craniu de cal, cu masivul facial îndreptat spre vest.

Tot pe stînga scheletului uman, parțial peste tibia, au fost găsite fragmente din cele patru picioare ale calului, de la nivelul articulațiilor carpo-metacarpiană și tarso-metatarsiană — fragmentele membrelor anterioare fiind orientate nord-sud, cele ale membrelor posterioare, așezate deasupra precedentelor, fiind orientate est-vest (fig. 1/1).

Lîngă tibia stîngă a scheletului uman s-au găsit și fragmente (tibie, astragal) dintr-un membru posterior de oaie.

Inventarul scheletului uman se compune din :

— vîrf de săgeată din fier, foliform (?), cu peduncul, lung de aproximativ 0,035 m (nerecuperat datorită stării proaste de conservare).

---

[1] În nici unul din morminte nu au fost descoperite resturi de lemn de la coșciuge.

S C I V A, tomul 29, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1978, p. 529—539

Era depus pe stînga cutiei toracice ;

— cuțit de fier (fig. 2/4) cu lama foliformă alungită, continuată de limba pentru prins în mîner, trasă ușor în sus, de formă triunghiulară. Secțiunea lamei triunghiulare — alungită, a capătului-limbă — dreptunghiulară ; lungimea = 0,120 m, lățimea maximă = 0,014 m, grosimea (pe spinare) = 0,003 m. Se afla sub metacarpienele stîngi ;

— amnar de fier, de tip elipsoidal-aplatizat, închis, cu capetele trase proeminent în afară, lipite unul de altul ; recuperat doar un capăt al barei, subțiat și îngustat, de secțiune pătrată, terminat prin înfășurare concentrică ; așchie de silex (fig. 2/5) cu două nervuri pe fața dorsală, cu secțiunea neregulat-trapezoidală ; lungimea = 0,041 m. Ambele obiecte erau sub aripa iliacului stîng ;

— cataramă de fier (fig. 3/5) cu veriga de formă ovală, mai subțire pe latura de bază, lățită în părți și în față ; cu spinul adus pe dedesubtul laturii de prindere, mai lat la bază, îngustat treptat către vîrf ; lungimea = 0,042 m, lățimea = 0,036 m. Depusă pe rotula dreaptă.

— două scări de șa din fier. Prima (fig. 3/2a, b), de formă cvasi-circulară, lucrată din bară relativ groasă, cu secțiunea rotundă — în partea de jos subțiată și lățită formînd talpa, în partea de sus subțiată și înălțată semioval, străpunsă de un orificiu rectangular pentru prindere ; talpa înfășurată în scoarță de copac ; diametrul maxim = 0,154 m, grosimea maximă a arcadei = 0,009 m, lățimea tălpii = 0,040 m ; era deasupra genunchiului stîng.

A doua scară de șa (fig. 3/3a, b) , asemănătoare ca formă cu prima, dar mai mică, fusese placată în zona superioară a arcadei, de ambele părți ale orificiului de prindere, numai pe o față cu grupe de trei sau patru lamele de bronz (alamă?), paralele, strîns alăturate ; diametrul maxim = 0,125 m, grosime bară-arcadă = maximum 0,009 m, lățime talpă = 0,042 m. Această a doua scară de șa era depusă puțin mai sus și mai spre stînga decît prima.

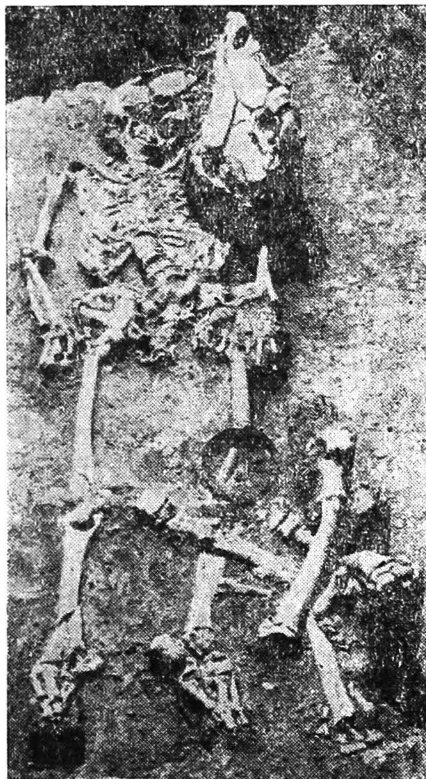
Inventarul aparținînd craniului de cal se compune din :

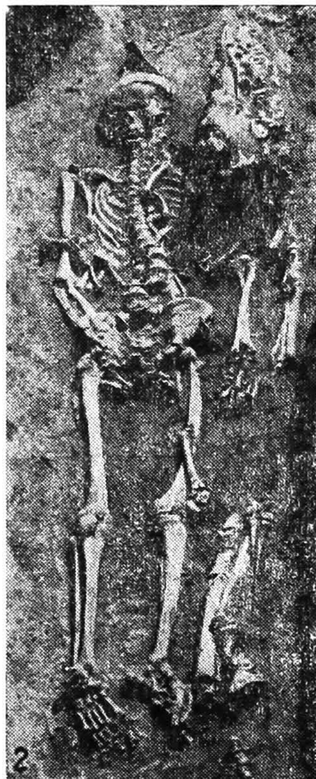
— zăbală din bară fără îndoitură (fig. 3/1), din fier, cu secțiunea pătrată, cu capete subțiate, întoarse și închise inelar, prinzînd cîte o verigă circulară mobilă, din bară cu secțiunea de asemenea pătrată ; lungime (fără verigi) = 0,149 m, grosime bară = 0,005 m ; diametrul exterior la verigi = 0,040 m, grosimea verigilor = 0,005 m ; se afla între maxilare, ieșind și coborînd deasupra facialelor craniului uman.

Mormîntul nr. 2, descoperit în tumulul II. Groapa, de formă dreptunghiulară, măsurînd 2,20 m lungime, 0,96 m lățime și 0,96 m adîncime (față de nivelul actual) conținea de asemenea un schelet uman asociat cu părți dintr-un schelet de cal. Scheletul uman, de bărbat adult, de aproximativ 55 ani a fost depus cu capul către VSV și picioarele spre ENE, în decubit dorsal. Craniul — pe occipital, coloana vertebrală — întinsă, dreaptă ; cutia toracică — pe loc, cu coaste tasate. Membrul superior stîng — întins, paralel la corp, cel drept — cu cubitus deasupra bazinului, cu radius sub bazin și metacarpienele pe colul femural drept. Membrele inferioare — în poziție normală, cu metatarsienele spre stînga (fig. 1/2). Starea de conservare de asemenea precară.

Pe un pat de pămînt amenajat, suprapunînd membrul superior stîng al scheletului uman s-au descoperit : craniu de cal cu masivul facial

Fig. 1. Mormintele descoperite la Vitănești.

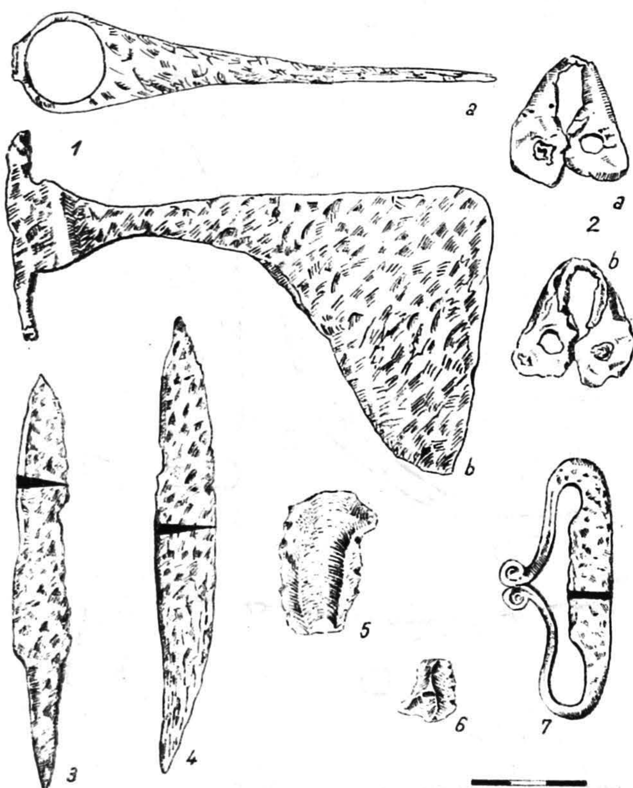

Fig. 2. Obiecte din inventarul mormintelor nr. 1 și 2.

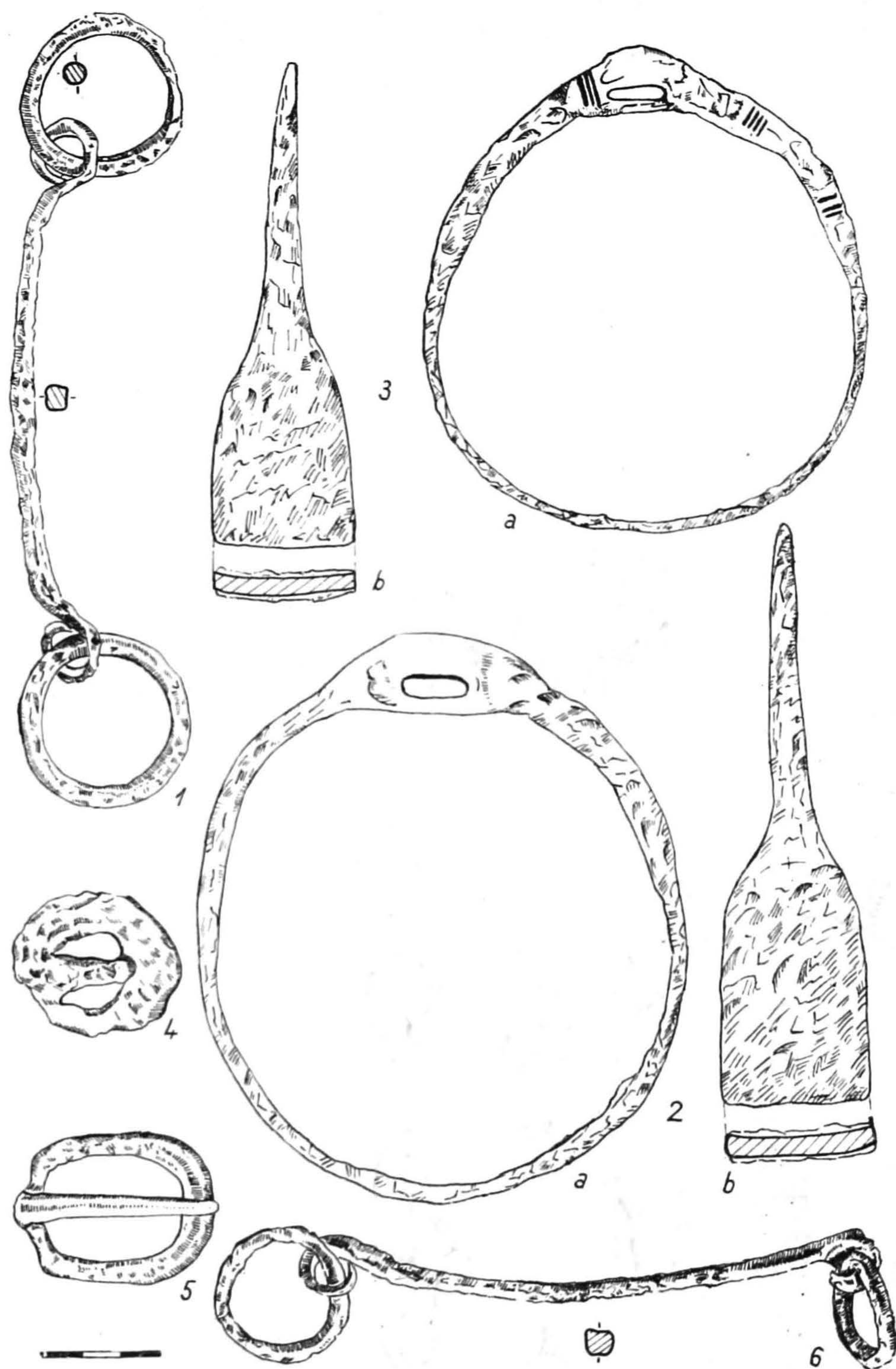

Fig. 3. Obiecte descoperite în mormintele de la Vitănești

spre VSV ; fragmente din membre anterioare de cal, de la nivelul articulației carpo-metacarpiană ; metacarpele și falangele I—III de la un membru așezate cu fața posterioară în sus ; oasele celuilalt membru — cu falanga III (copita) flectată — așezate sub baza craniului de cal, deasupra humerusului uman.

Alături de tibia stîngă a scheletului uman, în exterior, au fost depuse fragmente din ambele membre posterioare ale calului, de la nivelul articulației tarso-metatarsiană (metatarsele și falangele I—III) așezate cu fața anterioară în sus : oasele de la un membru, cu copita orientată spre vest, ale celuilalt membru, cu copita spre est. În continuarea oaselor de la membrele posterioare de cal, spre est au fost descoperite trei vertebre codale.

Pe femurul stîng al scheletului uman au fost găsite părți (cubitus și radius) dintr-un membru anterior de oaie.

Obiecte de inventar, în legătură cu scheletul uman și cu ofranda au fost descoperite :

La scheletul uman :

— topor din fier (fig. 2/1a, b), cu gaură transversală de înmănușare ; manșonul are muchia îngroșată și prelungită, brațul — subțiat dinspre manșon către tăiș — are partea din față lățită triunghiular în jos ; lungimea = 0,131 m, lățimea tăișului = 0,095 m. Toporul se afla băgat într-o teacă de lemn, nerecuperată, și era depus pe humerusul drept ;

— fragmente de pungă lucrate din țesătură de cînepă (fig. 4) ; probabil de la pungă — o tortiță întreagă (fig. 2/2a, b) și una fragmentară lucrate din foaie subțire de cupru, rectangulară, pe mijloc rulate tubular și îndoite, cu capete rotunjite și perforate circular (pentru nituri) ; la piesa întreagă înălțimea = 0,034 m, lățimea la bază = 0,031 m ; de asemenea, probabil de la pungă, un șiret din piele lung de 0,049 m ; o așchie de silex, atipică (fig. 2/6) ; o bucată de iască ; amnar de fier (fig. 2/7), de tip elipsoidal-aplatizat, închis, lucrat din bară subțire cu secțiunea rectangulară, lățită, de formă trapezoidală pe segmentul central, îngustată apoi către capetele trase proeminent în afară, terminate prin înfășurarea concentrică și lipite unul de celălalt — lungimea = 0,069 m, lățimea maximă = 0,029 m. Toate acestea depuse pe osul iliac drept ;

— cuțit din fier (fig. 2/3), cu vîrful lamei triunghiular, cu spinarea îngroșată, teșită drept, cu pragul la trecerea spre limba pentru mîner, triunghiulară ; secțiunea lamei — triunghiulară alungită, a capătului-limbă — dreptunghiulară ; lungimea = 0,109 m, lățimea maximă = 0,014 m, grosimea (pe spinare) = 0,003 m ; depus sub aripa iliacului drept ;

— cataramă din fier (fig. 3/4), cu veriga de formă ovală, mai subțire pe latura bază, mai lățită în părți și în față ; cu spinul adus pe dedesubtul laturii de bază și treptat subțiat spre vîrf ; lungimea = 0,047 m, lățimea = 0,037 m ; aflată sub femurul stîng.

La craniul de cal :

— zăbală din bară fără îndoitură (fig. 3/6), din fier, de tip identic celuia din mormîntul nr. 1, lungimea fără verigi = 0,145 m, grosimea barei = 0,005 m, diametrul exterior al verigilor = 0,033 m și grosimea verigilor = 0,005 m ; se afla alunecat din gura calului și purtat, probabil de un rozător, la vest de craniul uman.

Atribuirea etnică și încadrarea cronologică a mormintelor pot fi obținute ținînd seamă de elementele caracteristice ale ritualului funerar, de asemenea de vremea și aria în care se situează piesele de inventar.

În legătură cu amplasarea mormintelor, cu depunerea cadavrelor în gropi și cu modul de dispunere a ofrandei apar evidente: 1, caracterul tumular al ambelor înmormîntări, rezultat din instalarea lor secundară în mantalele unor tumuli funerari; 2, adîncimea relativ redusă (sub 1 m, măsurată de la nivelul actual) a gropilor în care au fost înmormîntate

Fig. 4. Resturi de țesătură din mormîntul nr. 2.

cadavrele; 3, așezarea înhumaților în decubit dorsal, cu capul la vest (m. 1) sau vest-sud-vest (m. 2), cu „privirea" orientată spre răsărit (m. 1) sau spre est-nord-est (m. 2); 4, depunerea în mormînt, ca ofrandă, a unui cap și unor picioare de cal, tăiate, așezate în lungul gropii și numai în stînga cadavrului uman; 5, situarea capului de cal pe un pat de pămînt, amenajat — în dreptul capului uman, însă cu „privirea" invers orientată (: către apus, a capului de om fiind spre răsărit); 6, depunerea între maxilarele calului a unei zăbale lucrate dintr-o singură bară de fier, dreaptă, de care

sînt prinse la capete verigi circulare ; 7, depunerea, de asemenea ca ofrandă, a unor părți din membre (anterioare sau posterioare) de oaie.

Elementele de ritual funerar consemnate mai sus — minus depunerea în groapă a unei ofrande constînd din fragmente de picioare de oaie — sînt întru totul caracteristice înmormîntărilor pecenege, pretutindeni în aria în care ele apar dispersate — din stepele de la răsărit de Volga și pînă la Dunărea de Jos [2]. Este de aceea pe deplin îndreptățit ca mormintele de călăreți nomazi descoperite la Vitănești să fie atribuite pecenegilor. Surprinderea în aceste morminte a unor ofrande constînd din părți de picioare de oaie nu poate contraveni concluziei noastre — numai pentru considerentul că un atare element este constatat în ritualul funerar al ungurilor [3] și pentru faptul că incursiuni ungare în ținuturile sud-dunărene, probabil și prin Cîmpia Română, apar atestate documentar de cîteva ori în cursul veacului al X-lea [4]. Fapt este că alte componente caracteristice ritualului separă net mormintele de care ne ocupăm, de cele ale ungurilor : în primul rînd caracterul tumular al descoperirilor de la Vitănești, deosebit de îngropările plane practicate de unguri [5]; apoi potrivit ritualului funerar al ungurilor, depunerea capului și picioarelor de cal de obicei la picioarele cadavrului uman [6]; în al treilea rînd, tot la unguri, așezarea zăbalei de asemenea la picioarele cadavrului uman (împreună cu scările de șa și cu catarama de chingă) și mai rar între maxilarele calului [7], ca la pecenegi.

Surprinderea în morminte ale pecenegilor, a unui element de ritual funerar intîlnit la populațiile ungare (în speță, depunerea unei ofrande compuse din părți ale picioarelor de oaie) poate fi explicată în spațiu carpato-danubian, prin contactele ce vor fi avut loc între populațiile în discuție, pe care cale se vor fi putut produce și unele contaminări între elemente secundare ale ritului și ritualului funerar. Pentru moment, alături de situația constatată la Vitănești, se mai poate înregistra încă una, oarecum similară — depunerea unui astragal de miel într-un mormînt atribuit de asemenea pecenegilor, cercetat la Movilița, în județul Ilfov [8].

Dealtfel, contaminarea culturii materiale și spirituale pecenege cu elemente proprii culturii altor populații pare a fi reflectată și de unele dintre piesele de inventar de la Vitănești. Referirea trebuie făcută la una dintre scările de șa, descoperite în mormîntul nr. 1, și a cărei arcadă apare placată pe o față, de o parte și alta a orificiului de prindere, cu grupe de lamele din bronz sau alamă. Piese cu formă asemănătoare sau identică

---

[2] S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 153 și 155; M. Sâmpetru și D. Șerbănescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 448—449; M. Sâmpetru, Dacia, N. S., 18, 1974, p. 251—254.

[3] M. Rusu și E. Dörner, Materiale, 8, 1962, p. 705—711 (Șiclău — mormintele 2, 3(?), 7, 8).

[4] R. Harhoiu, SCIV, 23, 1972, 3, p. 424 cu bibliografia.

[5] I. Dienes, ActaArchHung, 7, 1956, p. 245—273; M. Rusu și E. Dörner, *op. cit.*; K. Bakay, ActaArchHung, 19, 1967, 1—2, p. 105—175; Csanád Bálint, EvkSzeged, 1, 1969, p. 107—114.

[6] M. Rusu și E. Dörner, *op. cit.* (Șiclău m. 1 și 3 (?)); Csanád Bálint, *op. cit.* (grupele I, II, IV și V în timp ce grupa III se aseamănă dar nu este identică cu descoperirile de la Vitănești); idem, EvkSzeged, 1, 1970, p. 31—42; 2, 1971 (1974), p. 85—107.

[7] M. Rusu și E. Dörner, *op. cit.* (Șiclău — m. 1, 2, 3 (?), 7—12); Cs. Bálint, *op. cit.*, 2, 1971 (1974), p. 85—107 cu bibliografia; pentru zăbale în gura calului vezi I. Dienes, *op. cit.*, mormîntul 9 și 17.

[8] Gh. Diaconu și P. Diaconu, SCIV, 18, 1967, 1, p. 135—140.

se întîlnesc în mormintele pecenegilor atît pe Volga, cît şi în ţinuturile de la nordul Mării Negre, dar se pare, în funcţie de materialele publicate, că obiceiul placării arcadelor cu lamele din metal galben nu a fost cunoscut în teritoriile menţionate decît mai tîrziu, în aşezările vechi ruseşti [9]. În schimb, scări de şa placate pe una din feţele arcadei, cu grupe de lamele din alt metal decît fierul apar în morminte de călăreţi unguri, datate în secolele X—XI [10]. Nu ar fi, de aceea, exclus ca pecenegii să fi preluat de la unguri obiceiul placării scărilor de şa, în timpul contactelor dintre ambele populaţii. O situaţie oarecum similară o poate avea toporul de fier din mormîntul nr. 2. Piese de tipul acesta nu conoaştem din mormintele susceptibile a fi atribuite pecenegilor. Un topor de la Sarkel-Belaia Veja, din necropola plană, este de bronz, ornamentat şi, evident, de alt tip [11]. Piese analoage celeia de la Vităneşti apar pe teritoriul U.R.S.S., datate cu aproximaţie între veacurile al VII-lea şi al XI-lea, în raionul Tambov, în regiunile Leningradului şi Kievului, precum şi la Sarkel-Belaia Veja, dar în perioada vieţuirii slave [12], deci nu strict în aria populată de nomazii pecenegi sau în vremea acestora. Asemenea topoare se găsesc în schimb în Slovacia [13], şi mai ales în Polonia, aici fiind şi mai bine studiate [14]. Situaţia consemnată pare să îngăduie supoziţia că toporul din mormîntul nr. 2 de la Vităneşti nu este o armă specifică pecenegilor, oricum, nu celor din stepele nord şi nord-vest pontice, ci că el a fost preluat de asemenea din cultura populaţiilor cu care ei au venit în contact.

Dincolo de considerentele de mai sus, piesele de inventar susţin mai ales încadrarea cronologică a mormintelor de la Vităneşti. Cele două zăbale lucrate dintr-o singură bară dreaptă, cu capetele îndoite puternic inelar, pentru a prinde în ele verigi circulare, aparţin unui tip considerat de S. A. Pletneva drept „una dintre descoperirile caracteristice pentru mormintele atribuite pecenegilor" şi datat în secolele X—XI [15]. Pentru piesele de la Vităneşti analogiile cele mai bune se regăsesc în sud-vestul U.R.S.S. la Zelenki, în regiunea Kiev (curganul nr. 305) [16], iar pe teritoriul ţării noastre în mormintele de călăreţi nomazi descoperite la Jilava şi Tangîru [17]. Scările de şa din mormîntul nr. 1 se situează cronologic de asemenea în secolele X—XI (cînd sînt asociate cu zăbalele dintr-o singură bară, neîndoită), aşa cum o atestă analogiile foarte bune ce se găsesc la piesele de inventar descoperite la Sarkel-Belaia Veja (tumulul 8 şi 34), la Pokrovski, în raionul Rostov (tumulul D) sau la Pavlovka, în Bugeac

[9] V. V. Sedov, MIA, 92, 1960, p. 113, fig. 57/11 (Borodinsc, reg. Smolensc).

[10] K. Bakay, *op. cit.*, p. 132, fig. 6/11 şi 12 (mormîntul 33 de la Szekesfehervar Demkohegy).

[11] O. A. Artamonova, MIA, 109, 1963, p. 113, fig. 72 la p. 99 (mormîntul 45).

[12] S. S. Sorokin, MIA, 75, 1959, p. 157–158, fig. 11/1 şi 6.

[13] A. Ruttkay, SlovArch, 23, 1975, 1, p. 199—204, fig. 27 (rîndul de jos în mijloc).

[14] A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w. X, XI i XII wieku* (rez. fr.), Lodz, 1951, pl. 17/1–3, tipul V_a (la p. 139 le denumeşte tipic slave); A. N. Kirpicinikov, *Drevneruskie orujie*, Arheologija SSSR, SAI, E 1–36, 2, 1966.

[15] L. P. Ziablin, *Arheologiceskije pamiatniki coceevnikov X—XIV vv. Vostocinoi Evropi*, Moscova, 1952 (autoreferat), cf. L. S. Kuhareva, în Issledovania po arheologij SSSR, Leningrad, 1961, p. 201, nota 13; S. A. Pletneva, *op. cit.*, p. 155, 162 şi 164.

[16] *Ibidem*, p. 158, fig. 4/5.

[17] D. V. Rosetti, Germania, 18, 1934, p. 209, nota 5, fig. 3/1—2; D. Berciu, Materiale, 5, 1959, p. 152, fig. 10/1—2.

(tumulul 1, mormîntul 10)[18]. Toporul aflat în mormîntul nr. 2 de la Vitănești corespunde tipului V_a din clasificarea stabilită de Andrzej Nadolski pentru topoarele de luptă feudale-timpurii din Polonia și este datat în secolul al XI-lea. Dintre descoperirile de pe teritoriul acestei țări, analogiile cele mai bune pentru piesa din Cîmpia Dunării se regăsesc la Czarna Wielka (Bielsk), la Konskie și Marowsze Ploskie [19]. Tot în secolul al XI-lea, dar pe la mijlocul lui, după forma segmentului central, se datează amnarul din mormîntul nr. 2, pe baza unei piese identice aflată în asociere cu o monedă bizantină din veacul menționat, la Sarkel-Belaia Veja, în mormîntul 46 din necropola plană [20]. De pe teritoriul țării noastre o piesă mult asemănătoare provine din mormîntul atribuit unui călăreț peceneg descoperit la Tangîru [21]. Cele două catarame par să aibă o arie mai largă de răspîndire (nu numai în sud-vestul U.R.S.S., dar şi în Polonia, Ungaria, Bulgaria de azi [22]) și un timp mai îndelungat de folosință (de prin secolul al X-lea pînă într-al XIII-lea). Pentru piesele de la Vitănești, analogii databile în perioada veacurilor al X-lea—al XI-lea, se regăsesc printre antichitățile de tip Saltovo-Maiațk, de pildă, în așezarea fortificată de la Țimlianskaia, pe Don [23] (cu precizarea însă că aici cataramele nu au lungimea celor descrise de noi). Arie largă și timp îndelungat de circulație au și cuțitele din fier descoperite la Vitănești, din care cauză este dificil ca acestea să fie utilizate drept jaloane cronologice. O piesă similară cuțitului din mormîntul 2 a fost constatată la Probota [24]. Într-un mormînt datat în secolul al XI-lea şi aparținînd unui călăreț nomad, cu caractere antropologice mongoloide, dar care, datorită ritualului și ansamblului pieselor de inventar, este greu să fie atribuit vreuneia dintre grupele de populații nomade tiurce pătrunse pe teritoriul României. În fine, torțile din foaie de cupru, de la punga pentru cremene și amnar din mormîntul nr. 2, se întîlnesc atît în zona Volga-Don, la Sarkel [25], cît și pe teritoriul țării noastre, de pildă la Dinogetia [26] — și într-un loc și în celălalt fiind datate în secolele XI—XII.

Apare evident, din cele consemnate, că aproape toate obiectele descoperite în mormintele de la Vitănești susțin datarea acestora în perioada secolelor X—XI, timp care coincide, dealtfel, cu pătrunderea și dominarea pecenegilor în unele zone ale spațiului carpato-dunărean. Este necesară însă o fixare mai strînsă a cadrului cronologic, coroborînd datele obținute prin studiul arheologic al pieselor de inventar, cu informația istorică și cu interpretarea acesteia.

Este, astfel, posibilă în primul rînd limitarea cadrului de timp al secolului al X-lea doar la ultimele sale două decenii, ținînd seamă că —

---

[18] S. A. Pletneva, *op. cit.*, p. 157, fig. 3/2, 4, 6 și p. 158, fig. 4/9.

[19] Vezi notele 13 și 14.

[20] O. A. Artamonova, *op. cit.*, p. 113—114, fig. 60.0 piesă asemănătoare în S. A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 251, fig. 24/6 (tum. 21).

[21] D. Berciu, *op. cit.*, p. 152, fig. 10/1.

[22] M. Sâmpetru şi D. Şerbănescu, *op. cit.*, p. 447, fig. 5 şi 6/1 cu bibliografia.

[23] I. I. Leapuşkin, MIA, 62, 1958, p. 119 şi 122, fig. 15.

[24] Em. Zaharia şi N. Zaharia, Materiale, 8, 1962, p. 603—605, fig. 8/6; vezi şi M. Sâmpetru şi D. Şerbănescu, *op. cit.*, p. 450.

[25] M. I. Artamonov, MIA, 62, 1958, p. 66, fig. 45; S. S. Sorokin, MIA, 75, 1959, p. 182, fig. 26/9—10.

[26] I. Barnea, *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1967, p. 78, fig. 40/6—8.

aşa cum au arătat Petre Diaconu [27] şi Mihai Sâmpetru [28] — pătrunderea şi aşezarea mai durabilă a pecenegilor în Muntenia nu s-a putut produce decît după anul 976, poate chiar către anul 1000. De altă parte, se observă că , dintre piesele de inventar descoperite în mormintele de la Vităneşti, nici una nu se datează exclusiv în secolul al X-lea ; toate se situează şi în veacul următor, iar toporul şi amnarul din mormîntul nr. 2, se plasează, după unii autori, numai în secolul al XI-lea cu specificaţia, după cum am mai spus, că forma segmentului central de la amnar îl datează pe acesta pe la mijlocul secolului. Pe atare temeiuri mormintele prezentate pot fi încadrate în secolul al XI-lea. Ţinînd seama însă că, după mijlocul acestui veac, înfrînţi de uzi, pecenegii trec peste Dunăre şi că în 1064 (1065) o puternică năvală a uzilor în Imperiul bizantin s-a produs prin Dobrogea şi estul Munteniei [29], contribuind şi ea la destrămarea organizării, mulţimii şi forţei pecenegilor la Dunărea de Jos, în tot acest cadru se poate încerca datarea mai strînsă a mormintеor pecenege descoperite la Vităneşti şi anume mormîntul nr. 1 în prima jumătate a secolului al XI-lea, iar mormîntul nr. 2 pe la mijlocul aceluiaşi secol.

Adăugate celor nouă morminte pecenege identificate pînă acum în Cîmpia Munteniei, acestea de la Vităneşti pun problema de a şti dacă constituie o grupă aparte sau dacă, dimpotrivă, trebuie ataşate uneia din cele două grupe stabilite de Mihai Sâmpetru — în judeţul Ilfov şi în judeţul Brăila [30]. Teritorial, descoperirile prezentate aici se apropie de înmormîntările de la Jilava, Tangiru, Curcani şi Moviliţa ; cronologic însă ele se dovedesc sincrone cu cele din preajma Brăilei. Rămîne de aceea pentru viitor şi, desigur, în baza unor descoperiri noi, să se vadă dacă cele două morminte în discuţie marchează evoluţia în veacul al XI-lea a unei grupe de populaţie pecenegă în zona centrală a Cîmpiei Române ; sau dacă ele reprezintă, corespunzător în timp grupei pecenege din judeţul Brăila, o alta, de sine stătătoare. Tot descoperiri noi, viitoare, vor putea clarifica raporturile stabilite şi în cîmpia Burnazului, între populaţia autohtonă, creatoare a culturii de tip Dridu şi pecenegii intruşi. În genere se admite că pătrunderea acestora a provocat o retragere a băştinaşilor, şi anume doar a celora ce se aflau în drumul nomazilor, în păduri şi zone mai retrase, şi, implicit, în secolul al XI-lea încetarea unor locuiri de tip Dridu din Cîmpia Dunării [31]. Este posibil însă ca o atare realitate să fie limitată la etapa pătrunderii noilor veniţi, ulterior stabilindu-se raporturi mai paşnice, chiar dacă ele vor fi presupus subordonarea unor comunităţi locale. În acest cadru, ce statut va fi avut, de pildă, aşezarea de tip Dridu de la Siliştea (comuna Purani, judeţul Teleorman) aflată la numai 2,5 km de tumulii cu morminte pecenege de la Vităneşti — este tot o problemă a cărei rezolvare rămîne în sarcina unor cercetări viitoare.

---

[27] P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucureşti, 1970, p. 17.
[28] M. Sâmpetru, Dacia, N.S., 18, 1974, p. 256.
[29] C. Necşulescu, RIR, 11, 1939, 9, p. 185—206.
[30] M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 262—264.
[31] *Ibidem*, p. 256—262.

SÉPULTURES DE CHEVALIERS NOMADES DANS LA PLAINE DE TELEORMAN

RÉSUMÉ

Lors des fouilles effectuées en 1975 à l'est du village de Vităneşti (com. Purani, dép. de Teleorman) furent découvertes deux sépultures de chevaliers nomades, avec inventaire.

En relation avec l'emplacement des sépultures, la déposition des cadavres dans les fosses et le mode de disposition de l'offrande on constate : 1, le caractère tumulaire des deux sépultures, qui ressort de leur emplacement secondaire dans les remblais des tumulus funéraires ; 2, la profondeur relativement réduite (au-dessous — 1 m mesuré du niveau actuel) des fosses dans lesquelles ont été enterrés les cadavres ; 3, la déposition des inhumés en décubitus dorsal avec la tête à l'ouest (M. 1) ou ouest—sud-ouest (M. 2) ; 4, la déposition dans la sépulture, comme offrande, d'une tête et de pieds de cheval, coupés, mis au long de la fosse et seulement à gauche du cadavre humain ; 5, la déposition de la tête de cheval sur un lit de terre, aménagé en face de la tête humaine, mais avec « le regard » orienté inversement (: vers le couchant, celui de l'homme étant vers le levant) ; 6, la déposition entre les maxillaires du cheval d'une embouchure de mors faite d'une seule barre en fer, droite, à laquelle sont attachés aux bouts des anneaux circulaires ; 7, la déposition, de même comme offrande, de fragments de membres (antérieurs ou postérieurs) d'ovins.

À la base des principaux éléments de rituel funéraire et des objets d'inventaire (mors, étriers, boucles de ceinture, briquets, une hache, etc.) les deux sépultures peuvent être attribuées aux Petchénègues et datées comme appartenant à la première moitié du XIème siècle.

La présence de l'offrande de fragments de pieds d'ovins et le placage d'un étrier en fer avec des lamelles de métal jaune peuvent être expliqués comme des influences de la civilisation des Magyars sur la culture matérielle et spirituelles des Petchénègues.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Les sépultures découvertes à Vităneşti.
Fig. 2. — Objets d'inventaire des sépultures n°s 1 et 2.
Fig. 3. — Objets découverts dans les sépultures de Vităneşti.
Fig. 4. — Fragments de tissu de la sépulture n° 2.

NIVELUL PREMUŞATIN DE LA CURTEA DOMNEASCĂ DIN SUCEAVA

DE

M. D. MATEI

În cursul anului 1977, în curtea interioară a Curţii domneşti din Suceava, s-au practicat intervenţii arheologice, solicitate de nevoia asigurării datelor ştiinţifice necesare întocmirii proiectului de restaurare a complexului. Una din săpăturile efectuate cu acest prilej a fost S IV, dispusă perpendicular pe zidul de vest al beciului Curţii şi paralelă cu zidul de sud al încăperilor parterului de pe latura de nord a Curţii domneşti [1]. Neoprindu-ne asupra datelor şi observaţiilor oferite de săpătura amintită în legătură directă cu fazele construcţiilor complexului în întregul lui — acestea făcînd obiectul unui raport special — ne vom opri în paginile de faţă numai asupra unui aspect strict arheologic relevat de săpătura amintită, şi anume la existenţa unui nivel de locuire premuşatin în perimetrul Curţii domneşti [2].

Pentru a înţelege şi a situa mai bine respectivul nivel în stratigrafia generală a complexului se impune prezentarea acesteia. Înainte de a o face, aducem, însă, precizarea că, din cauza numeroaselor intervenţii ce au avut loc în respectiva suprafaţă pe parcursul mai multor veacuri, nivelul în discuţie a fost surprins numai pe o lungime de circa 5 m, în rest el fiind distrus de groapa beciului casei domneşti din secolul al XIV-lea [3] şi de o intervenţie modernă, datorată lucrărilor de demantelare a zidurilor Curţii domneşti, practicate pînă tîrziu (fig. 1).

Baza săpăturii a fost reprezentată de humusul medieval (pămîntul viu) de culoare cafenie-închisă, în care apar rare boabe de calcar. Nivelul superior al humusului medieval este marcat de un prim nivel de cultură [4], destul de consistent, gros de circa 4—8 cm, constituit de un pămînt negru, amestecat cu cărbune şi rare pietre sfărîmate. În cuprinsul stratului a fost surprins un material ceramic destul de bogat, aflat numai în stare fragmentară. În ciuda acestei situaţii, dat fiind că printre fragmentele descoperite se găsesc destul de numeroase materiale tipice, încadrarea culturală a stratului este posibilă, tot aşa cum poziţia stratigrafică a lui face posibilă şi încadrarea cronologică.

---

[1] La efectuarea cercetării a participat şi Tamara Constantiniuc, de la Muzeul din Suceava.

[2] Acelaşi nivel a mai fost surprins şi în S III/1975, secţiune paralelă cu cea la care ne referim, şi aflată tot în curtea interioară a Curţii domneşti (cf. M. D. Matei, Em. Emandi, Suceava, 4, 1977, p. 105—118).

[3] Pentru problemele de bază ridicate de această construcţie, cf. L. Chiţescu, Cercetări arheologice, I, Bucureşti, 1975, p. 245—259, iar pentru cele privitoare la cronologia construcţiilor întregului complex, vezi M. D. Matei, Em. Emandi, *op. cit.*

[4] Situaţie ce confirmă observaţiile făcute anterior în S III/1975 (*ibidem*, p. 106).

S C I V A, tomul 29, nr. 4, Bucureşti, octombrie—decembrie 1978 p. 541—554

6—c. 604

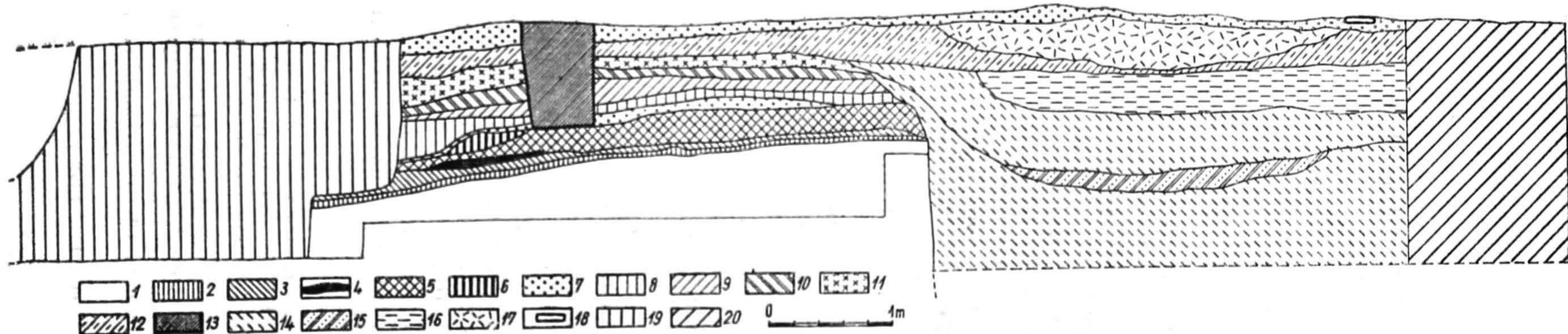

Fig. 1. Profilul peretelui de sud al secţiunii IV/1977 din curtea interioară a Curţii domneşti din Suceava. 1. humus medieval; 2. nivelul de locuire premuşatin ; 3 pămînt negru, amestecat cu galben, provenind de la lucrări de construcţie ; 4 resturi de vatră temporară ; 5 pămînt amestecat, de nivelare ; 6 pămînt negru, amestecat cu galben ; 7 pavaje de prundiş ; 8 pămînt cenuşiu, amestecat cu boabe de chirpic şi pietricele ; 9 pămînt cenuşiu-deschis ; 10 pămînt galben, amestecat cu cenuşiu şi cu boabe de chirpic ; 11 pămînt cenuşiu, amestecat cu cărbune ; 12 pămînt cenuşiu, amestecat cu mortar şi cu piatră spartă ; 13 zid din secolul XIX ; 14 pămînt de umplutură, amestecat cu arsură şi cărbune ; 15 chirpic amestecat cu pietre de mărimi diferite ; 16 pămînt galben ; 17 piatră şi cărămidă spartă ; 18 lespezi de piatră ; 19 groapă modernă ; 20 şanţ de conductă, modern.

O primă particularitate a materialului ceramic aflat în stratul amintit este deosebita sa varietate, atît sub raport tipologic, cît şi din punctul de vedere al aspectului tehnic. Din punct de vedere tehnic, reţine atenţia coexistenţa ceramicii lucrate la roata cu învîrtire rapidă (materialul majoritar) şi a aceleia lucrate la roata cu învîrtire înceată [5]. Corespunzător tehnicii în care a fost realizată, ceramica descoperită în acest prim nivel de locuire medievală din cuprinsul Curţii domneşti se prezintă destul de neomogen şi sub raportul compoziţiei pastei. Astfel, un număr relativ restrîns de fragmente ceramice (mai puţin de 15%) provine de la vase lucrate dintr-o pastă de calitate inferioară, în compoziţia căreia intră o cantitate apreciabilă de nisip cu granulaţie mare, ceea ce i-a redus considerabil plasticitatea. În plus, atît faţa exterioară (în mai mică măsură), cît mai ales faţa interioară a vaselor modelate din această pastă, prezintă neregularităţi vizibile, în unele cazuri boabele de nisip mai mari desprinzîndu-se chiar din peretele vasului. Cum era şi de aşteptat, toate fragmentele ceramice lucrate dintr-o astfel de pastă sînt modelate la roata cu învîrtire lentă, pasta în compoziţia căreia intră nisipul cu granulaţie mare — pe lîngă că reprezintă o etapă normală în procesul îndelungat de perfecţionare a producţiei ceramicii — nepretîndu-se la modelarea pe roata cu învîrtire rapidă.

În absenţa fundurilor de vase (acestea reprezentînd mai puţin de 2% din descoperirile făcute) ca şi a fragmentelor mai mari, posibilităţile de reconstituire a unor forme de vase caracteristice ceramicii lucrate la roata cu învîrtire lentă sînt extrem de restrînse. Singura precizare posibilă în momentul de faţă este aceea că toată ceramica în discuţie (ca dealtfel şi în cazul celei lucrate la roata rapidă) aparţine tipului de oală fără toartă. La această încheiere ne conduce nu numai lipsa cu desăvîrşire a fragmentelor de torţi dintre descoperirile avute în vedere, ci şi constatarea că nu am întîlnit nici fragmente de buze sau de umeri de vase, care să prezinte urme de torţi desprinse.

Un alt element care se cere remarcat este acela că din pasta de calitate inferioară par a se fi modelat numai vase de dimensiuni mijlocii sau mari, lipsind cu desăvîrşire fragmente care să poată proveni de la ulcele de mici dimensiuni.

Sub raportul profilului părţii superioare a vaselor de la care provin astfel de fragmente, este de remarcat faptul că vasele sînt bine conturate, în sensul că buza, gîtul şi umărul sînt modelate cu o precizie care vorbeşte despre o suficientă experienţă a realizatorilor acestei ceramici. Mai mult, profilul buzei este destul de complicat, ceea ce face să se nască, în chip firesc, o întrebare: este, oare, folosirea roatei cu învîrtire înceată — în cazul vaselor lucrate din pastă inferioară — o dovadă că în perioada respectivă încă se mai folosea *pentru producţia curentă* respectiva roată sau ea se întrebuinţa numai la confecţionarea unui anumit tip de vas, în funcţie de destinaţia acestuia? Pentru moment nu putem da un răspuns satisfăcător la această întrebare, dar faptul trebuie urmărit în continuare, deoarece el se referă direct la evoluţia meşteşugului olăriei în general.

---

[5] De această dată nu s-au mai descoperit fragmente ceramice lucrate cu mîna.

Marea majoritate a fragmentelor ceramice descoperite în stratul ce ne preocupă provine de la vase lucrate dintr-o pastă de calitate bună, în compoziția căreia intră numai nisip cu granulație mijlocie și mică, ceea ce a avut ca rezultat asigurarea unei plasticități sporite a pastei, permițînd, în același timp, o mai bună frămîntare a acesteia, porozitatea caracteristică pereților vaselor din categoria precedentă dispărînd aproape cu totul, ea fiind înlocuită cu un aspect compact și dens al acestora, în spărtură. Îmbunătățirea calității pastei a făcut, în același timp, ca fețele vaselor să capete un aspect mai neted, fără proeminențele determinate de boabele mari de nisip, pe care le remarcam la vasele lucrate din pasta de calitate inferioară.

Din punctul de vedere al tehnicii de execuție, este de remarcat că din pasta de calitate mai bună se lucrează vase atît la roata cu învîrtire lentă, cît și, mai ales, la roata cu învîrtire rapidă. Dar, deși utilizarea acesteia din urmă este considerată, în general, în condițiile evului mediu, drept dovadă a trecerii olăriei la condiția de meșteșug specializat [6] — avînd drept consecință principală „standardizarea" tipologică a produselor realizate în astfel de condițiuni — materialul care ne prilejuiește considerațiile de față nu ilustrează încă fenomenul amintit. Dimpotrivă, se remarcă încă o dăinuire a varietății profilelor de buze [7], putîndu-se stabili următoarele profile mai răspîndite în această etapă:

a) Buză relativ înaltă, cu un profil destul de complicat, caracterizat prin teșirea către interior a marginii superioare și ușoara albiere a acesteia pe mijloc (fig. 2/17, 18). Buza se îngroașă ușor la bază, aceasta fiind marcată de o muchie bine profilată și are pe mijlocul feței exterioare o șănțuire ușor vizibilă [8], șănțuire care apare și pe fața interioară, dar încă insuficient de adîncită pentru a trebui să fie legată obligatoriu de folosirea generalizată a capacului. (Notăm tot aici că printre materialele ce ne stau la dispoziție nu se află nici un fragment de capac. În plus, dat fiind faptul că *toate* fragmentele de buze de vase descoperite în nivelul amintit poartă obișnuita crustă neagră, de natură organică, ce apare la vasele folosite pentru fierberea hranei pe vatră, credem că la aceste vase nici nu este de presupus utilizarea capacelor.)

b) Buză înaltă, îngroșată sensibil în raport cu cea precedentă, dar aflîndu-se într-o evidentă legătură de elemente constitutive cu aceasta (fig. 2/19). Mai ales fața exterioară a buzei este realizată mai puțin reușit, atît muchia superioară, cît și pragul de la bază fiind lipsite de acuratețea ce caracteriza tipul precedent. Dacă considerăm că profilul respectiv ar constitui tipul de bază, am fi îndreptățiți să îi stabilim acestuia și o va-

---

[6] Pentru discuția mai amplă asupra semnificațiilor multiple ale prezenței ceramicii lucrate la roata rapidă în așezările medievale cf. W. Hensel, Archaeologia Polona, 7, 1964, p. 151 și urm.

[7] Caracteristic producției de ceramică din prima jumătate a secolului al XIV-lea din Moldova, fenomenul a fost evidențiat și de Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1975, p. 16.

[8] Acest profil a fost surprins și în cercetările mai vechi de la Suceava, dar, în lipsa unor posibilități de datare sigură, ele au fost considerate ca fiind de atribuit mai curînd ceramicii „mușatine" și mai puțin perioadei precedente (*ibidem*, fig. 12/1 : 13/5, tot ceramică premușatină, lucrată la roată înceată, dar și fig. 13/6, ceramică atribuită celei mușatine). În realitate, este sigur vorba despre un profil care apare în ceramica primei jumătăți a secolului al XIV-lea și continuă pînă spre finele aceluiași secol.

riantă (fig. 2/16) caracterizată prin linii mai curbe, dar mai ales prin dispariţia şănţuirii de la partea superioară [9].

c) Buză simplă, înaltă, cu partea superioară rotunjită (fig. 2/1) [10]. Prin simplitatea ei, această buză de vas pare a reprezenta tipul cel mai vechi sau cel puţin unul din profilele vechi, din care s-au dezvoltat cu timpul

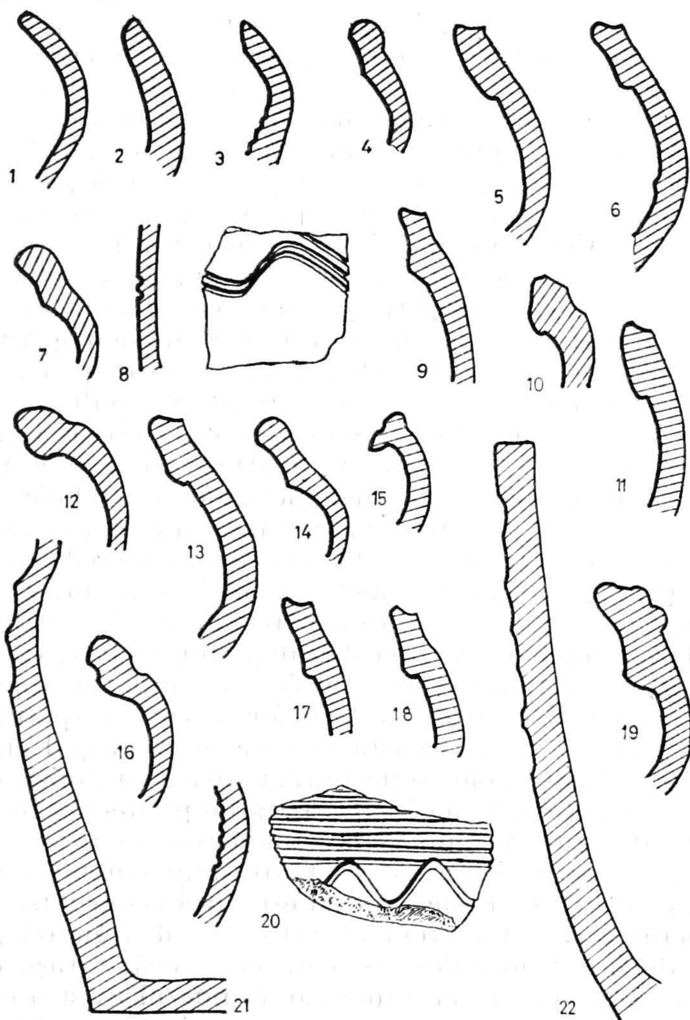

Fig. 2. Fragmente ceramice din nivelul premuşatin.

cele de tipul *a* şi *b*. Că este aşa, sau că ar putea fi aşa ne sugerează două fragmente (fig. 2/2, 3) de buze care păstrează linia, caracteristică celui precedent, dar care prezintă o uşoară îngroşare la exterior [11], fiind, însă, lipsite de şănţuirea din interior.

[9] Profilul nu este cunoscut printre descoperirile din aceeaşi vreme din Moldova. În schimb, s-ar părea că îşi află o oarecare asemănare cu profile ceramice din secolul al XIV-lea de la Iacobeni, aşezare situată în raza comunei Ceanu Mare, jud. Cluj (cf. V. Pintea, ActaMN, 4, 1967, p. 532, fig. 6/13).

[10] Profilul este larg răspîndit în Moldova (El. Busuioc, *op. cit.*, fig. 1/VII/1, 10, 16 : 21/9) şi se pare că are rădăcini în ceramica veacurilor precedente (*ibidem*, fig. 1/I/7). El este, de asemenea, întîlnit în Maramureş (R. Popa, Mircea Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea*, Baia Mare, 1966, p. 30, fig. 21/21).

[11] El Busuioc , *op. cit.*, fig. 1/VII/19; R. Popa, M. Zdroba, *op. cit.*, fig. 21/12, 17, 38.

d) Unul din cele mai rar întîlnite profile în nivelul acesta este caracterizat prin prezenţa unei „streşini" care marchează baza feţei exterioare a buzei (fig. 2/15). Profilul este puţin întîlnit în general în ceramica suceveană veche şi este de presupus că, prin forma sa puţin evoluată, poate fi considerat ca derivînd din cel precedent. Singurul semn de întrebare pe care îl ridică acest unic exemplar de care dispunem este calitatea bună a pastei, ce îl deosebeşte de ceramica din care presupunem că ar evolua, diferenţă calitativă ce presupune o acumulare substanţială de experienţă în prepararea pastei. Chiar aşa, însă, simplitatea profilului ca şi, mai ales, absenţa şănţuirii pe faţa interioară a buzei îl situează în mod sigur printre cele mai vechi profile ceramice din secolul al XIV-lea de la Suceava [12].

În afara oalei-borcan, formă ceramică pe care o documentează toate fragmentele aflate în acest prim strat medieval de cultură sesizat în cuprinsul Curţii domneşti de la Suceava, pare să fi cunoscut o răspîndire destul de largă şi o altă formă ceramică, şi anume castronul. Într-adevăr, tot aici s-au descoperit şi numeroase fragmente provenind de la această formă ceramică, pe baza respectivelor descoperiri putîndu-se deduce că, în perioada din care datează stratul în discuţie, roata cu învîrtire rapidă era departe de a se fi generalizat în producţia suceveană de ceramică. În schimb, spre deosebire de ceea ce se observă în cazul fragmentelor provenind de la oale-borcan (foarte variate sub raportul calităţii pastei) fragmentele de castroane, indiferent de tehnica în care au fost lucrate vasele de la care provin, sînt mai apropiate calitativ, ceea ce nu pare a fi lipsit de semnificaţie. Pentru moment, credem că poate fi propusă explicaţia că, în timp ce oalele se pot înscrie într-un interval cronologic mai larg, castronul este o formă care a apărut la un anumit moment în evoluţia olăriei, moment ce cunoştea deja anume progrese în tehnica de preparare a pastei. Dar tot în funcţie de acest criteriu se poate sugera şi faptul că, la Suceava, castronul este o formă care a apărut spre mijlocul secolului al XIV-lea [13], cînd pasta în care intra nisipul cu granulaţie mare nu se mai utiliza şi cînd, concomitent, roata cu învîrtire rapidă fusese însuşită, ca modalitate tehnică superioară de producţie, în condiţii bune. În sfîrşit, un alt argument important în favoarea apariţiei relativ tîrzii a castronului îl furnizează observaţia că toate fragmentele de care dispunem sînt arse la roşu, şi, chiar dacă miezul este încă cenuşiu (semn al unei arderi incomplete), acesta este reprezentat numai de o şuviţă groasă de circa 1—2 mm şi de un cenuşiu-deschis, ceea ce indică, totuşi, o ardere cu mult superioară aceleia de pe urma căreia miezul avea o culoare negricioasă.

Ca profil, sînt documentate pînă acum două tipuri de castroane şi anume :

a) Castronul cu peretele uşor curbat spre interior, curbura începînd încă din apropierea fundului (fig. 2/22). Grosimea peretelui, la baza va-

[12] Neîntîlnit pînă în prezent la Suceava, profilul este, însă, cunoscut printre descoperirile din Maramureş (R. Popa, M. Zdroba, *op. cit.*, p. 50, fig. 34/9) şi din Transilvania (V. Pintea, *op. cit.*, fig. 6/22).

[13] El. Busuioc (*op. cit.*, p. 20—21 şi fig. 20/1) semnala existenţa castronului printre formele ceramice premuşatine. În legătură cu perioada apariţiei castronului în producţia suceveană, se impune să renunţăm la opinia exprimată de noi cu mai mult timp în urmă (M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963, p. 158), opinie potrivit căreia olarii suceveni ar fi cunoscut această formă ceramică prin intermediul purtătorilor ceramicii cenuşii ornamentată cu banda de linii verticale sau cu „brăduţul".

sului, este de 1,3 cm şi descreşte uşor către partea superioară, ajungînd să fie de numai 0,8 cm la buză. Aceasta este înaltă, aproape dreaptă (ceea ce constituie o trăsătură distinctivă faţă de buzele castroanelor cunoscute mai tîrziu), are marginea uşor rotunjită şi este acoperită pe toată înălţimea de o succesiune de şanţuri, largi de circa 1 cm. Este lucrat la roata cu turaţie medie, din care cauză faţa interioară este mai puţin reuşit finisată.

b) Castron cu profilul „frînt" în zona umărului (fig. 2/21). Între fund şi umăr, peretele este înclinat către exterior şi este gros de 1,2 cm. De la nivelul umărului, peretele se înclină către interior şi începe să se subţieze, ajungînd la grosimea de 0,7 cm la limita superioară păstrată. Lipsindu-i buza, nu ştim ce profil va fi avut aceasta. În schimb, se constată că de la umăr în sus vasul era ornamentat tot cu şanţuri largi. Întrucît este lucrat la roata rapidă, vasul este bine conturat ca profil, şanţurile care îi împodobesc partea superioară sînt trasate foarte precis, iar faţa interioară prezintă obişnuitele striuri lăsate de degetele olarului.

Dacă fragmentele ceramice prezentate pînă acum aparţin cu siguranţă producţiei locale şi îşi află neîndoielnic rădăcinile în ceramica din

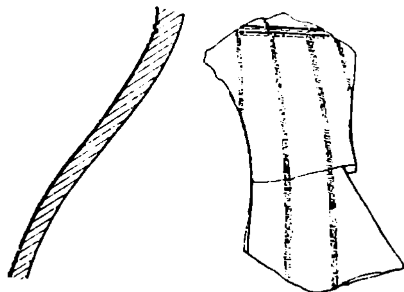

Fig. 3. Ceramică roşie, ornamentată cu linii verticale lustruite.

nordul Moldovei, nu acelaşi lucru se poate spune despre alte cîteva fragmente, aflate împreună cu cele de mai sus. Este vorba despre fragmente care provin de la un vas destul de înalt (judecînd după curbura fragmentelor descoperite, care provin din regiunea umărului) şi cu un diametru de asemenea mare. Pasta este de bună calitate, avînd ca degresant un nisip fin, iar vasul a fost lucrat la roata rapidă. Pereţii prezintă în spărtură un aspect dens şi compact, care dovedeşte că pasta a fost foarte bine frămîntată. Feţele vasului erau de un roşu-gălbui (pe o grosime de circa 2 mm), în timp ce miezul are o culoare cenuşie-deschis. Ceea ce particularizează aceste fragmente şi le situează într-o categorie cu totul deosebită de cele prezentate mai sus este, pe de o parte calitatea pastei, iar pe de alta ornamentul. Vasul pare să fi fost împodobit în acelaşi timp, cu caneluri orizontale înguste, inegal adîncite şi cu *linii verticale lustruite* dispuse la intervale destul de inegale, care variază între 0,7—1,2 cm. În unele cazuri, capetele liniilor verticale lustruite se suprapun canelurilor orizontale (fig. 3).

Prin toate aceste particularităţi, fragmentele în discuţie nu pot fi atribuite ceramicii locale, iar puţinătatea lor (numai 3 fragmente) în raport cu masa materialului din stratul care ne reţine atenţia pare a confirma opinia că este vorba de o pătrundere izolată în mediul local. În ceea ce ne priveşte, socotim foarte îndreptăţită legarea acestei ceramici de aceea

numită în mod curent „ceramica Hoardei de Aur” și descoperită în cantități tot mai mari, pe măsură ce ne îndepărtăm spre est, ea fiind larg răspîndită în teritoriul dintre Prut și Nistru [14], controlat efectiv, după cum se știe, de mongoli, pînă la mijlocul secolului al XIV-lea. Cum specialiștii care s-au ocupat îndelung de studiul amintitei ceramici consideră că circulația și mai ales producerea ei a încetat în jurul anului 1360, apariția fragmentelor respective în primul nivel de locuire din zona aceasta a Sucevei ni se pare de cel mai mare interes științific, iar sub raport cronologic foarte normală.

Revenind la prezentarea stratigrafiei locului, precizăm că stratul din care provin fragmentele ceramice descrise mai sus este suprapus de un altul, de grosime inegală, variind între 6—20 cm. Stratul acesta este reprezentat de un pămînt negru amestecat cu galben și nu poate fi pus în legătură decît cu activitatea de săpare a beciului casei domnești construită aici spre finele secolului al XIV-lea. Într-adevăr, stratul respectiv nu numai că se deosebește ca structură de cel precedent, dar și dispare în apropierea beciului casei domnești, el *nefiind tăiat de groapa beciului*, ci mergînd numai pînă aproape de aceasta, în timp ce stratul precedent este *tăiat* de beci. Revine, deci, a spune că prezența stratului de pămînt negru amestecat cu galben situat nemijlocit peste cel anterior, de care ne-am ocupat, face sigură (și confirmă prin urmare observația stratigrafică) săparea gropii beciului casei domnești de la nivelul celui mai vechi strat medieval de cultură de aici.

Cercetările arheologice întreprinse la Cetatea de Vest (Șcheia) [15] de la Suceava, ca și cele de pe platoul din fața Cetății de scaun [16] din marginea de răsărit a orașului, au arătat că nivelului de construcție a celor două complexe ii aparțin *vetrele constructorilor*, vetre de caracter temporar. Situația aceasta este ilustrată și la Curtea domnească din oraș, unde (vezi profilul), peste stratul de pămînt constituit artificial cu prilejul săpării gropii beciului, s-a descoperit restul unei vetre de caracter temporar, aparținînd, neîndoielnic, constructorilor. (Din păcate, în suprafața arsă nu s-au păstrat materiale arheologice, care să fi ajutat la datarea și mai exactă a vetrei.)

La rîndul lor, atît stratul de pămînt negru amestecat cu galben, cît și vatra temporară sînt suprapuse de un strat, destul de gros în raport cu cele precedente (în unele locuri depășește 0,20 m), de pămînt negru-cenușiu, în compunerea căruia intră un relativ bogat material arheologic. Dată fiind, însă, compoziția acestui strat (în toată grosimea lui apar și fragmente mici de spărtură de piatră), se pare că sîntem, mai curînd, în prezența unui strat de nivelare a terenului, creat după ridicarea casei domnești și care va fi funcționat pînă la începutul secolului al XV-lea. Partea superioară a stratului acestuia este bogată în material arheologic, și tot la nivelul lui superior s-a descoperit și o monedă de argint aparți-

---

[14] Cf. L. L. Polevoi, Materiali i issledovania po arheologhii i etnografii Moldavskoi SSR, Chișinău, 1964, p. 182 și urm.

[15] Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960, p. 66—69 și fig. 8/1.

[16] SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 278, 281; SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 757.

nînd tipului cu două flori de crin, element specific, după cum se ştie, emisiunilor tîrzii ale domniei voievodului Petru I, fiul Muşatei [17].

Ceramica descoperită în acest strat este tipică aşa numitei ceramici „muşatine", în toate componentele ei tipologice. Astfel, s-au aflat fragmente (precizăm că nici de data aceasta nu s-a reuşit întregirea vreunui vas) provenind de la oale-borcan a căror principală caracteristică de profil o constituie buza relativ înaltă, uşor teşită către interior şi marcată la bază prin binecunoscuta muchie, realizată prin lipirea pe buza dreaptă a unui colac, ce se desprinde uşor la loviri. Cunoscută printr-un număr mare de descoperiri, care provin din locuri diferite din Moldova [18], această ceramică este lucrată numai la roată, dintr-o pastă de calitate bună, în amestecul căreia intră nisip cu granulaţie mică, fără să se poată vorbi, însă, şi de folosirea numai a unui lut ales cu grijă. Culoarea fragmentelor este invariabil aceeaşi, roşcată, exteriorul vaselor prezentînd obişnuita crustă neagră, de natură organică, formată în timpul folosirii vaselor la fiertul hranei, pe vatră (pe faţa interioară, crusta are lăţimea de numai circa 1,5—2 cm). Un fapt de importanţă deosebită este evidenta tendinţă de „standardizare" tipologică a profilelor acestei ceramici, în mod practic putîndu-se vorbi despre dispariţia varietăţii de profile ceramice, care fusese caracteristică perioadei precedente, tot aşa cum se poate vorbi şi despre sensibila uniformizare a calităţii pastei, în condiţiile îmbunătăţirii ei incontestabile.

Ornamentul acestei ceramici este şi el tot cel cunoscut din descoperiri precedente, şi anume linia orizontală, trasată mai mult sau mai puţin regulat.

Împreună cu această ceramică, şi fără să poată fi separată de aceasta pe cale stratigrafică (faptul fiind, însă, cu totul firesc şi explicabil), apare şi ceramica cenuşie, de factură zgrunţuroasă, specifică atît ultimului deceniu al secolului al XIV-lea, cît şi începutului secolului următor, dacă nu chiar primelor două decenii ale secolului al XV-lea. Buza puţin înaltă, îngroşată şi prevăzută cu un şanţ, mai mult sau mai puţin adîncit, pe faţa interioară, constituie principalele elemente ce definesc respectiva ceramică. În plus, pasta densă, bogată în nisip şi zgrunţuroasă, ca şi culoarea cenuşie contribuie la situarea în timp şi la încadrarea culturală a ceramicii arătate [19].

Într-un studiu precedent, rezervat tot unor probleme ridicate de cercetările arheologice de la Curtea domnească din Suceava [20], atrăgeam atenţia asupra faptului că, la începutul secolului al XV-lea, în jurul unor construcţii de lemn de aici s-a amenajat un pavaj de prundiş, datarea acestuia în timpul domniei lui Alexandru cel Bun fiind asigurată. Cercetările mai noi, care ne prilejuiesc prezentele consideraţii, dovedesc că

[17] Pe lingă identificarea monedelor descoperite în 1977 la Curtea domnească din Suceava, numismatul Oct. Iliescu a avut amabilitatea să ne prezinte şi o imagine a succesiunilor monetare de la finele secolului al XIV-lea şi de la începutul celui următor, în Moldova, ceea ce ne-a slujit la mai buna fixare în timp a unor date stratigrafice din cuprinsul complexului amintit. Pentru toate acestea, îi exprimăm şi aici mulţumirile noastre.

[18] Pentru o caracterizare mai completă a acestei ceramici vezi El. Busuioc, *op. cit.*, p. 26–31.

[19] Vezi şi M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, p. 131—160.

[20] M. D. Matei, Em. Emandi, Suceava, 4, 1977, p. 105—118.

pavajul de prundiș nu se limita la a mărgini construcția amintită, ci se întindea pe o suprafață mult mai mare, mergînd pînă la peretele de est al casei domnești, ridicate în timpul voievodului Petru I, fiul Mușatei. Într-adevăr, pe întreaga porțiune în care nivelul de la finele secolului al XIV-lea și începutul celui următor a fost surprins în săpătura noastră, acesta este suprapus de pavajul de prundiș, mărturie sigură a încheierii unei importante etape în constituirea ansamblului Curții domnești din Suceava. Lipsit cu totul de materiale arheologice (lucru destul de firesc) și prezentîndu-se acum cu destule denivelări, pavajul de prundiș constituie un reper cronologic esențial în stratigrafia zonei Curții domnești din Suceava, și s-ar putea chiar spune că tot el reprezintă și termenul final al perioadei în care se pot face încadrări cronologice precise în stratigrafia locului. După această dată, atît nivelările succesive practicate în curtea interioară, apărută odată cu ridicarea corpului de clădiri (prevăzut cu beciuri) de pe latura de est și cu construirea zidului de incintă, cît mai ales caracterul local al acestor nivelări nu mai permit decît datarea *în mare* a straturilor următoare în secolul al XV-lea, cu precizarea că este vorba de perioada de pînă la anul 1485. Aceasta și este, dealtfel, explicația faptului că nu mai socotim necesară prezentarea în continuare a succesiunii straturilor ulterioare pavajului de prundiș, fără să mai vorbim de faptul că procedînd altfel ne-am îndepărta prea mult de scopul, stabilit prin titlu, al rîndurilor de față.

Cercetările mai vechi, atît de la Curtea domnească, cît și din zona înconjurătoare nu oferiseră pînă de curînd decît foarte puține și lipsite de semnificație date, care să contribuie într-o măsură mulțumitoare la definirea stadiului în care se afla producția locală într-un domeniu atît de important ca olăria, în perioada ce a premers stabilirii domniei la Suceava și, implicit, amenajării primelor construcții legate nemijlocit de această prezență aici. Sînt, de aceea, cu atît mai importante, credem, datele și observațiile aduse în discuție în rîndurile de față, și oricît ar părea încă de neîndestulătoare documentarea, apreciem că cel puțin formularea cîtorva considerații se impune.

În primul rînd, și observația este de cea mai mare importanță pentru istoria Sucevei ca așezare, se cere subliniat faptul că acum există temeiuri materiale pentru a se afirma existența unor zone în care locuirea era suficient de intensă în prima jumătate a secolului al XIV-lea pentru a da naștere unui strat de cultură compact și consistent. Legat direct de aceasta este un alt fapt, care are însă implicații într-un domeniu particular, cum este acela al apariției și dezvoltării producției de caracter specializat în domeniul olăriei. Or, din acest punct de vedere, credem că materialele și observațiile din rîndurile precedente obligă la reconsiderarea unor opinii exprimate anterior de semnatarul acestor rînduri sau de alți cercetători.

Atît timp cît cercetările întreprinse în cuprinsul orașului nu reușiseră să identifice un nivel de locuire mai vechi decît momentul în care Petru I, fiul Mușatei, se stabilise aici, nu au existat reperele necesare datării mai timpurii a unor descoperiri, și din această cauză o prudență științifică elementară părea să limiteze la mijlocul secolului al XIV-lea momentul începînd cu care se poate vorbi de răspîndirea mai largă a roții

rapide în producţia de ceramică în Suceava [21]. În acelaşi timp, însă, aşa cum am încercat recent a sugera, se acumulaseră date şi observaţii care impuneau cu tot mai multă fermitate opinia că *încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea* Suceava se constituise într-o unitate economico-socială prezentînd trăsături de aşezare urbană — fie şi incipientă — situată într-un mediu demografic deosebit de favorabil [22]. Dar în aceste condiţii se impunea cu necesitate verificarea justeţei opiniilor exprimate anterior cu privire la momentul apariţiei în producţia locală de ceramică a trăsăturilor specifice meşteşugului. Aceasta pentru că devenise neconcordantă datarea celor mai vechi produse de caracter specializat cu etapa istorică, în care se putea afla Suceava primei jumătăţi a secolului al XIV-lea.

Descoperirea nivelului premuşatin din cuprinsul Curţii domneşti pune însă capăt acestei stări de lucruri, dovedindu-se că roata rapidă era larg răspîndită în Suceava premuşatină, caracteristicile tehnico-stilistice ale ceramicii de întrebuinţare curentă fiind acelea ale producţiei meşteşugăreşti. În legătură cu această producţie ne atrage atenţia faptul că, în vremea arătată, se înregistrează două fenomene, care nu numai că nu infirmă cele de mai sus, dar vin chiar să ajute la o mai bună apreciere a stadiului în care se afla meşteşugul respectiv. În primul rînd, este de amintit faptul că, în vremea avută în vedere, roata rapidă nu devenise mijlocul *exclusiv* de producţie, o anumită cantitate de ceramică fiind încă produsă la o roată mai puţin perfecţionată. În al doilea rînd, din analiza profilelor ceramice se desprinde constatarea că în prima jumătate a secolului al XIV-lea ne aflăm încă în faţa unei reale varietăţi a acestora, fără să mai vorbim de diferenţele de calitate în domeniul pastei din care sînt lucrate vasele. Toate acestea nu fac, după părerea noastră, decît să sugereze că etapa pe care o definesc realităţile date în constituirea unui meşteşug urban este numai una intermediară, care premerge aceleia de deplină cristalizare a lui, căreia să îi fie caracteristică şi dispariţia varietăţii profilelor, sau, altfel vorbind, „standardizarea" producţiei sub toate raporturile : tehnic, tipologic etc. Această etapă se va produce numai în perioada muşatină, dar şi atunci cu rezultate oarecum neaşteptate.

După cum s-a putut lesne observa, profilele prezentate mai înainte îşi află — multe dintre ele — analogii sau cel puţin apropieri cu descoperiri de pe o arie destul de largă, în care se includ Transilvania, Maramureşul, Slovacia [23], sudul Poloniei [24]. Această împrejurare evidenţiază pregnant apartenenţa zonei Sucevei la o arie caracterizată prin schimburi culturale vii şi statornice, mai ales analogiile cu descoperiri din Maramureş căpătînd semnificaţii aparte.

Faptul că producţia de ceramică din Suceava primei jumătăţi a secolului al XIV-lea nu se deosebeşte încă pregnant de ceea ce se realiza şi

---

[21] M. D. Matei, *op. cit.*, p. 34 şi urm. ; cf. şi El. Busuioc, *op. cit.*, p. 22.

[22] M. D. Matei, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 71—87.

[23] V. Nekuda, K. Reichertová, *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*, Brno, 1968, fig. 43 (sec. XIII şi XIV) ; 56/5 ; 61/1,7 ; 98/1—3,5 ; 99/3 ; pl. XLVI/6,7.

[24] Jerzy Kruppé, *Studia nad ceramika XIV wieku ze'starego miasta w Warszawie*, Wroclaw, Warszawa, Kraków, 1961, fig. 2/5—7 ; 4/7, 8, 24 ; 17/13 ; 18/3 ; 21/1 şi mai ales 25/59, 61, 66, 67, 74, 75.

în mediul rural, poate fi considerat drept o dovadă că nici structura internă a așezării nu căpătase atributele orașului deplin format, dar în același timp oferă și imaginea unei structuri etnice unitare și stabile a populației românești de aici.

După cum se știe, în momentul de față lipsesc încă datele care să facă posibilă o fixare foarte exactă în timp a momentului stabilirii în Suceava a centrului politic, militar și administrativ (dacă despre acesta din urmă se poate vorbi deja în perioada respectivă) al țării în timpul domniei lui Petru I al Mușatei. Ceea ce însoțește însă această trecere de la Siret la Suceava a familiei voievodale și a suitei domnești pare a fi provocat modificări în toate domeniile de activitate. Fără să revenim asupra consecințelor pe care le-a avut asupra dezvoltării ulterioare a orașului însuși alegerea lui drept „capitală" a țării (am făcut-o îndestul cu alte prilejuri)[25], vom nota numai faptul că în domeniul meșteșugului olăriei perioada mușatină s-a caracterizat printr-o evidentă uniformizare a producției, și aceasta în două etape : la început, producția pare a fi înregistrat un ușor recul, pe fondul continuării producției de tradiție locală, după care se produce o creștere rapidă pe toate planurile a meșteșugului respectiv, ca urmare a adoptării de către meșteșugarii locali a unor tehnici, procedee și forme de vase aduse aici de o nouă componentă a populației orașului. Este vorba despre o populație germană, stabilită la Suceava într-un număr, se pare, destul de mare, odată cu deceniul al nouălea al secolului al XIV-lea, și căreia i-am atribuit, încă cu mult timp în urmă, ceramica cenușie, ornamentată cu banda de linii verticale sau cu „brădutul" [26].

Departe de a constitui un simplu „accident", reculul de care aminteam mai sus are, după părerea noastră, o explicație ce trebuie căutată tot în modificările produse în sinul populației orașului, cu prilejul sau în perioada imediat următoare stabilirii aici a domniei. Într-adevăr, după cum este de presupus, pînă în acel moment așezarea avea un număr relativ restrins de locuitori — în comparație cu ceea ce avea să fie Suceava perioadei următoare — și, ceea ce este mai important, această populație veche și stabilă a așezării reușise, după cum pare a dovedi materialul arheologic invocat mai înainte, să pună bazele unei producții care se dezvolta fără salturi. În condițiile create de mutarea „capitalei" țării la Suceava, această unitate a populației a dispărut, vechilor orășeni adăugîndu-li-se noi grupuri de populație, între care oamenii de proveniență rurală vor fi reprezentat nu puțin [27]. Cum, însă, noii veniți — indiferent de locurile de origine — nu puteau fi posesorii unor experiențe unitare în dome-

[25] M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, p. 49 și urm.
[26] *Ibidem*, p. 131—160; cf. și El. Busuioc, *op. cit.*, p. 33 și urm.
[27] Pînă acum, descoperirea unei ceramici de factură rurală la Cetatea de vest (Șcheia) a fost explicată prin participarea la lucrările de construcție a fortificației a unor țărani, în cadrul obligației „lucrului la cetate" (Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Scheia*, p. 78). În ceea ce ne privește, considerăm că prezența în Suceava mușatină a unor locuitori de origine rurală nu mai poate fi restrinsă la astfel de activități, populația de proveniență rurală constituind principalul izvor demografic al creșterii orașelor medievale, la noi ca și în alte părți (cf. pentru unele sugestii C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 69 și urm.).

niul producţiei meşteşugăreşti, nu numai că va fi fost nevoie de o anumită perioadă de timp pentru ca aceştia să se poată încadra organic în orizontul cultural al oraşului, dar în urma acestui aflux de populaţie a luat naştere cultura materială a Sucevei perioadei „muşatine”, cultură ce poartă amprenta unui fenomen de sinteză. În plus, credem că în lumina acestei interpretări îşi poate afla una din explicaţii şi fenomenul cultural, asupra căruia ne-am oprit cu alt prilej [28], al dispariţiei, *tocmai la finele secolului al XIV-lea*, a deosebirilor zonale de pînă atunci, fenomen la producerea căruia oraşele au contribuit decisiv (Suceava fiind, desigur, doar unul dintre artizani).

Gîndul nostru n-ar fi însă complet dacă nu am adăuga, în încheiere, şi o altă eventualitate: dacă între descoperirile făcute în nivelul premuşatin de la Curtea domnească din Suceava şi cele atribuite perioadei imediat următoare, dar provenind de pe o arie mult mai întinsă — de fapt din cuprinsul întregului oraş al perioadei muşatine — există anume deosebiri calitative şi tipologice, n-ar trebui exclusă eventualitatea ca nivelul premuşatin amintit (dată fiind consistenţa lui) să se afle în legătură cu un complex de locuire, aflat undeva în jur, dar încă neidentificat, aparţinînd unui conducător feudal al locului, îndepărtat de aici de către domnie [29]. Şi în aceste condiţii nu ar apărea şi mai explicabile strînsele analogii dintre ceramica descrisă mai sus şi descoperiri similare din Maramureş?

---

[28] M. D. Matei, Bulletin AIESEE, 9, 1971, 1—2, p. 117.

[29] Impresia că în preajma locului cercetat s-ar fi putut afla un complex de locuire anterior Curţii domneşti se intemeiază, în primul rînd, pe constatarea că aici s-a descoperit un nivel consistent şi compact de locuire, nivel care, după cum se cunoaşte din numeroase alte situaţii similare, apare numai în cazul în care, pe o anumită suprafaţă, locuirea este intensă, chiar fără să fie obligatoriu şi de lungă durată.

Cît despre existenţa la Suceava a unei formaţiuni politice de tip feudal, acum nu ni se mai pare exclusă *eventualitatea* ca această formaţiune (de a cărei prezenţă efectivă nu ne îndoim) să fie tocmai acea controversată „ţară a valahilor” menţionată în cunoscuta cronică rimată a lui Ottokar de Stiria (Ottokars *Österreichische Reimchronik*, ed. J. Seemüller, în Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken, V, 2, Hannover, 1893, p. 1152—1154). Într-adevăr, în ciuda faptului că numeroase încercări au propus localizarea acestei „ţări” atît în interiorul arcului carpatic, cît şi în afara lui, cea mai recentă încercare localizînd-o în Făgăraş (A. Armbruster, Studii, 25, 1972, 3, p. 463 şi urm.), considerăm că discuţiile de pînă acum nu au înlăturat nicidecum argumentele ce pot fi invocate în sprijinul localizării în nordul Moldovei a acestei formaţiuni politice a românilor, cu siguranţă mai veche decît anii 1307—1308, cînd se petrec evenimentele ce-i prilejuiesc menţionarea. Dacă pînă acum discuţiile se purtau numai pe temeiul izvorului amintit, ele trebuie să ţină seama în viitor de noua realitate pe care o reprezintă existenţa unei aşezări puternic fortificate la Suceava, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, *pentru moment singura cunoscută* în această parte a ţării în vremea arătată. Dealtfel, aceste noi împrejurări ne obligă pe noi înşine să renunţăm la poziţia foarte rezervată faţă de localizarea în nordul Moldovei a „ţării” despre care vorbeşte Ottokar de Stiria, poziţie pe care o adoptasem cu alt prilej (M. D. Matei, *Studii de istorie orăşenească medievală, Moldova, secolele XIV—XVI*, Suceava, 1970, p. 33). În sfîrşit, dacă cercetări viitoare vor confirma existenţa la Suceava a unei autorităţi politice feudale bine constituite în prima jumătate a secolului al XIV-lea, n-ar fi, poate, excesiv să ne gîndim şi la eventualitatea unei legături directe între aceasta şi românii menţionaţi de Jan Długosz (*Historiae Polonicae libri XII*, I, Lipsiae, 1711, col. 989—990) ca participanţi la expediţia regelui Vladislav Lokietek împotriva marcgrafului de Brandenburg, în 1326. Pentru posibilele importante consecinţe ale acestui ultim eveniment, cf. opinia, prea puţin luată în considerare, a lui R. Gassauer (BSNR, 27—28, 1933—1934, 81—82, partea I, p. 84—88).

HORIZON PRÉMUSHATIN AU PALAIS PRINCIER DE SUCEAVA

RÉSUMÉ

La reprise des fouilles archéologiques à Suceava en 1977 devait fournir la preuve de l'existence dans la cour du palais d'un horizon habité, antérieur à la construction de l'ensemble princier qui remonte aux deux dernières décennies du XIVe siècle. Cet horizon a livré une céramique plutôt disparate, tant en ce qui concerne la pâte, que sous le rapport des profils de la portion supérieure des récipients respectifs. Retenons aussi — malgré leur pourcentage réduit — les restes d'une poterie confectionnée au tour lent.

En partant de cette céramique (qui comporte également quelques fragments — très rares du reste — avec des analogies dans l'aire culturelle et la période de la Horde d'Or), il est à présumer que durant la première moitié du XIVe siècle Suceava présentait les traits caractéristiques d'une ville en pleine formation, ville disposant même d'un ensemble de fortifications composées d'une palissade et d'un fossé.

L'un des problèmes qui polarisent depuis longtemps déjà l'intérêt de la recherche historique roumaine est celui de la présence à l'est des Carpates des formations étatiques de type féodal, précédant la fondation de l'Etat féodal de Moldavie. Les rares sources étrangères à ce sujet ne se font guère remarquer par leur précision, ce qui explique la réserve avec laquelle on a accueilli jusqu'à maintenant les tentatives de localiser ces formations étatiques. Or, c'est justement ce que se propose la présente étude, en prenant pour point d'appui deux sources étrangères , à savoir la Chronique rimée d'Ottocar de Stirie et l'*Historiae Polonicae libri XII* de Jan Długosz, ouvrages qui ont suscité maintes interprétations différentes. Comme de juste, cette hypothèse une fois acceptée, Suceava serait le centre économique, politique et administratif de la formation politique respective, dont la superficie et le pouvoir resteraient à être précisés par des recherches ultérieures. De toute façon, on peut tenir pour sûr à l'heure actuelle que durant la première moitié du XIVe siècle, à Suceava se constituait une agglomération de type urbain, qui était en train de consolider sa propre production artisanale, échangeant des produits avec des zones assez éloignées. Il s'ensuit que l'on peut fixer les débuts mêmes de la vie urbaine en Moldavie au commencement du XIVe siècle, date attestée par des témoignages documentaires qui vont s'enrichir sans cesse.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Profil de la paroi méridionale de la tranchée IV/1977 de la cour intérieure du palais de Suceava. 1 Humus médiéval ; 2 horizon de l'habitat prémushatin ; 3 mélange de terre noire et de glaise, provenant des trauvaux de construction ; 4 fragments d'un foyer temporaire ; 5 mélange de terre dû au nivellement ; 6 mélange de terre noire et de glaise ; 7 pavages de gravier ; 8 terre grise comportant un mélange de granules de pisé et de petits cailloux ; 9 terre gris clair ; 10 mélange de glaise, terre grise et granules de pisé ; 11 mélange de terre grise et de charbons ; 12 mélange de terre grise, mortier et cailloux concassés ; 13 mur du XIXe siècle ; 14 terre de remplage, avec un mélange de petits fragments calcinés et de charbons ; 15 mélange de pisé et de cailloux de différentes tailles ; 16 terre glaise ; 17 pierres et éclats de briques ; 18 dalles de pierre ; 19 fosse d'époque moderne ; 20 tranchée pour un conduit d'époque moderne.

Fig. 2. — Tessons céramiques de l'horizon prémushatin.

Fig. 3. — Poterie rouge ornée de traits lustrés, disposés sur la verticale.

INSCRIPŢIILE DACIEI ÎN *L'ANNÉE ÉPIGRAPHIQUE* (1974)

DE

I. I. RUSSU

În vederea unei informări cît mai ample (dacă nu totdeauna absolut complete, exhaustive) a epigrafiştilor şi istoriografilor cu privire la progresele anuale în documentarea epigrafică asupra lumii greco-romane din vremea imperiului, asupra achiziţiilor şi numeroaselor îmbunătăţiri de valoare, Şcoala pariziană creată de René Cagnat a realizat cu nouă decenii în urmă o „revistă" ce înregistrează cu eventuale întregiri-rectificări şi bibliografie textele sau lucrările de caracter epigrafic în limba latină sau greco-latine, ca şi cele greceşti privind istoria şi cultura romană. Este celebra şi respectabila *L'Année Épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité romaine*, fondată în 1888 de René Cagnat (Paris). Acestui prestigios magistru i s-au alăturat, în munca grea de colectare şi coordonare a unui imens material documentar şi bibliografic, elevul lui cel mai devotat Maurice Besnier, urmat în 1933 de Alfred Merlin pînă în 1964, după a cărui dispariţie (în 1965, cînd AnnÉp devine o publicaţie separată, nu anexă la nr. 2 al fiecărui volum anual din vechea „Revue Archéologique" pariziană) succesiunea a fost preluată de un puternic quadrumvirat : Jean Gagé, Marcel Leglay, H.—G. Pflaum, P. Wuilleumier, din 1974 ultimul înlocuit de A. Chastagnol — tot autorităţi consacrate în ogorul epigrafiei şi al antichităţilor greco-romane în general. În marele centru parizian de documentare şi informare ştiinţifică pe plan mondial există ca în puţine alte locuri putinţa de a fi la curent cu toate publicaţiile privind toate provinciile Imperiului roman şi chiar pentru zone învecinate ori legate de el. Revista lui Cagnat (imprimată în forme grafice optimale) prezintă textele epigrafice regrupate (uneori selectate) şi reproduse cu comentarii şi rectificări de lectură, avîndu-se în vedere întreaga bibliografie şi producţia ştiinţifică a anului respectiv, studiul materialelor şi problemelor în ansamblul lumii greco-romane. Ca un instrument de lucru foarte bine organizat, sistematic, cu *indices* exhaustivi, cu materialul repartizat după criteriul geografic al provinciilor imperiului, AnnÉp a facilitat considerabil munca de cercetare ştiinţifică a istoricilor privind antichitatea romană, muncă ce nu s-ar fi putut desfăşura cu aceeaşi uşurinţă şi eficienţă fără existenţa „revistei" — buletin parizian, conceput şi realizat în mod fericit de marele erudit şi umanist francez R. Cagnat, continuat de strălucita lui şcoală de epigrafie.

Valoarea şi utilitatea, serviciile nepreţuite şi de neînlocuit pe care nonagenarul „Année Épigraphique" parizian le-a adus cercetătorilor antichităţii romane (resp. greco-romane), de pe toate meridianele lumii, sînt bine cunoscute nu numai epigrafiştilor „de meserie", ci tuturor istoriografilor societăţii şi culturii greco-romane ; inutil deci a le repeta insistînd

S C I V A, tomul 29, nr. 4, Bucureşti, octombrie—decembrie 1978, p. 555—562

aici asupra lor. Bine este însă și necesar a se avea mereu prezente numeroasele cîștiguri științifice și facilitările de care au beneficiat nenumărații „consultanți" ai repertoriilor și bibliografiei oferite de AnnÉp, găsind aici comod textele din cele mai variate publicații apărute în trei continente din jurul Mediteranei, rectificările pertinente și comentarii epigrafice-istorice de optimă calitate. Astfel, gratitudinea tuturor „beneficiarilor" publicației acum nonagenare este totală, firească față de școala epigrafică pariziană a lui R. Cagnat, față de eminenții lui continuatori.

Dacă nu este exagerat ori neavenit a releva mereu valoarea și necesitatea de a se avea un asemenea „repertoriu" anual al epigrafiei lumii romane, nu e mai puțin adevărat că este necesar a se consemna totodată unele neajunsuri ivite în ultima vreme, goluri și erori ce pot fi remediate, privind materialul epigrafic al unor zone romane, în primul rînd al Daciei; căci apare absolut evident, inutil deci a fi scos în relief și subliniat, că valoarea oricărei informații documentare depinde peste tot și totdeauna de exactitatea și precizia ei, de corespondența ei integrală cu realitatea; nepotrivirea cu faptele nu poate decît să aducă deformări, adică denaturarea faptelor, erori mai mici sau mari, ce nu servesc, ci deservesc progresul cercetării științifice. Riscul de a se ivi, în „revista" epigrafică pariziană, unele stilciri ale datelor și faptelor, ale indicațiilor riguros exacte era implicat oarecum în însăși natura și varietatea surselor de informație din publicațiile apărute în toate idiomurile vorbite și scrise ale zecilor de popoare ce s-au organizat ori stabilit în teritoriile foste în antichitate provincii ale vastului Imperiu roman: neolatine, germanice, slave, semite, ellenice, fino-ugrice ș.a.; nu numai idiomurile variate și profund discordante ale acestor ginți moderne, dar și realitățile locale (topografie, toponimie, antroponimie etc.) puteau să prezinte unele dificultăți în munca de excerptare și coordonare a colectivului redacțional de epigrafiști francezi. De aceea, R. Cagnat și după el mai ales A. Merlin nu s-au mulțumit cu simpla „despuiere" a publicațiilor cu material epigrafic venite la Paris din țări europene, africane și asiatice, ci au căutat să aibă c o l a b o r a r e a directă, ajutorul nemijlocit din partea cercetătorilor specialiști și a „descoperitorilor" de materiale din teritoriile respective: aceștia (în chip firesc, chiar necesar) cunosc de regulă mai bine materialul documentar epigrafic și problemele istorice locale decît pot să cunoască cei din afară, oricîtă erudiție, doctrină și lărgime de orizont ar avea, chiar din marile metropole savante ale lumii. Colaborarea cu epigrafiștii „indigeni" a adus cîștiguri substanțiale în calitatea și precizia datelor prezentate de AnnÉp, în special în cele două decenii după al doilea război mondial. Mai în urmă însă grupul de redactori se pare că a renunțat la colaborări din statele moderne foste provincii romane, pentru unele zone epigrafice, posibil din lipsă de relații, ori din cauza formalităților sau chiar dintr-o încredere cam exagerată în forțele proprii, mulțumindu-se cu excerptarea din publicații primite uneori la întîmplare, cu întîrziere ori după ... noroc, considerînd de prisos consultarea „localnicilor".

Asemenea procedeu unilateral a generat unele confuzii de amănunt, redări eronate de nume proprii (localități, autori etc.), prin anii 1970, mai ales din teritoriul Daciei (dar și din alte zone unde s-au publicat lucrări eterogene și eteroglote). Redarea aproximativă sau direct incorectă a toponimiei actuale și antroponimiei din unele foste provincii

romane nu este o raritate în volumele din ultimul deceniu ale prestigioasei reviste pariziene. Adevărat că erorile de scriere ori transcriere și imprimare pot fi remediate majoritatea de mulți cititori; mai grave apar însă unele diformări de fond, ale însuși conținutului antic al pieselor epigrafice, prezentate uneori tocmai invers decît sînt ele în realitate. Un singur caz din Dacia este suficient spre ilustrarea prejudiciilor pe care pot să le aducă în munca de informare obiectivă izolarea și lipsa de colaborare: inscripția-grafit din Romula-Malva (Reșca, jud. Olt) cu un text de excep-

Fig. 1. Cărămidă cu inscripţie greacă menţionînd pe Arrios Antoninos şi Helvios Pertenax consulari ai Daciei. Romula-Malva (Muzeul Caracal).

țională valoare documentară (descoperit în 1971), de o „noutate" uimitoare, cu totul ieșită din comun, „adresa" guvernatorului Arrius Antoninus „consularul dacilor și al dalmatilor" către „Helvius Pertenax consularul ..." și succesorul său la guvernatoratul Daciei, pe la a. 177; un text cu scriere greacă zgîriată pe o cărămidă înainte de ardere, document publicat și comentat în 1973 de istoricul-arheolog-epigrafist bucureștean D. Tudor (RESEE, 11, 1973, p. 415—422; *Pontica*, Constanța, 7, 1974, p. 39—45; reluat de I. Piso, RRH, 15, 1976, p. 465—481); valoarea și semnificația lui pentru istoria Daciei și a imperiului este inestimabilă, după cum autenticitatea arheologic-epigrafică a textului este mai presus de orice discuție sau „suspiciune" (Muz. Caracal; fig. 1). Ce a „stabilit" redactorul pentru zona „danubiană" a împărăției romane la AnnÉp (1973, 466)? Probabil din cauză că „C. Arrius Antoninus, *consularis trium Daciarum* dans les années 175—177, apparaîtrait ici pour la première fois muté dans le poste équivalent de Dalmatie, transfert inconnu jus-

qu'à ce jour (et qui fait douter de l'authenticité du document, d'autant que le formulaire adopté est insolite) ...", proclamă sus și tare : „pour nous, il s'agit d'un faux" (!), adică un admirabil ... *fals*; dar autorul parizian al unei atare sentințe nu-și onorează cititorul cu nici o precizare : nu-l ajută să înțeleagă de cînd ar fi datat „falsul" (?), din antichitate (comis adică de vreun grafician-literat greco-roman din colțul de sud-est al Olteniei romane), ori în perioada bizantină, sau în 1971 de gospodarul oltean care a găsit cărămida scrisă în albia Tesluiului, sau în ultimă instanță de arheologul-epigrafist bucureștean D. Tudor ?Nu se vede cui poate servi asemenea aserțiune incompetentă și necontrolată („il s'agit d'un faux") care încerca să arunce un blam asupra arheologiei și epigrafiei din România. În orice caz, AnnÉp și școala epigrafică pariziană nu-și ridică nivelul și prestigiul prin asemenea judecăți pretinse „hipercritice".

Volumul pentru 1974 al lui „Année Épigraphique", apărut în 1978 (p. 4 ; sau 1977, p. 255) se pare că a fost total lipsit de vreo colaborare cu ajutor din România pentru materialul epigrafic și bibliografia Daciei romane, prezentat majoritatea la noroc și bună întîmplare; faptul se resimte destul de nefavorabil asupra preciziei și acurateței cu care sînt redate textele epigrafice și bibliografia lor. La p. 140—146, nr. 539—566 este cuprins materialul provinciei carpatice, la care este util și necesar a se face unele precizări și rectificări, în ordinea numerică, astfel :

Nr. 539, ca și nr. 543, 553—557, 561, 564—565, „Studii și cercetări de istorie veche, 26, 1975" se intitulează începînd din a. 1974, vol. 25 „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie".

541 „les mines d'or abandonnées par la population de la Dacie romaine à l'époque des guerres marcomaniques de Marc Aurèle" este o teză cam veche (de peste un veac), bazată pe o simplă idee-ipoteză a lui Th. Mommsen (CIL, III, 1873, p. 921) dedusă din faptul că dintre tablele cerate descoperite în galeriile de mină la Alburnus Maior (Roșia Montană, jud. Alba) cea mai tîrzie datează din anul 167 ; de fapt, dacă ne-am lua după asemenea criterii (adică datarea tablelor cerate cunoscute pînă acum) ar însemna că înainte de anii 130 (cînd sînt primele table cerate) nu era practicat mineritul în zonă; se știe însă precis că era organizat încă de împăratul Ulpius Traianus, cum o dovedește între altele celebrul epitaf al procuratorului împărătesc pentru acest departament („*D M, M(arco) Ulpio aug. lib(erto) Hermiae proc(uratori) aurariarum cuius reliquiae ex indulgentia aug(usti) n(ostri) Romam latae sunt* (etc.)", CIL, III, 1312). Felul cum au fost „ascunse" în galeriile de mină și descoperite tăblițele cerate „daco-romane" va trebui studiat mai atent și competent. Este foarte posibilă și chiar firească o evacuare parțială sau fugă temporară a unei părți dintre mineri și a populației locale în vremea tulburărilor „marcomanice" ; dar revenirea ei fără zăbavă la locurile de muncă, reluarea activității și producției cu mai multă intensitate și eficiență este firească, atestată documentar la sfîrșitul veacului al II-lea și la începutul celui următor (cf. observațiile noastre din IDR, I, 1975, p. 175).

542 altarul votiv fragmentar (originar din stațiunea balneo-climaterică daco-romană Germisara — Geoagiu, jud. Hunedoara; descoperit în biserica românească a satului Almașul Mic de Munte, același județ) a fost publicat de noi mai întîi în Apulum (Alba Iulia), 5, 1965, p. 552—

553 (text reprodus eronat cu comentarii aberante în AnnÉp, 1965, 40, care trebuia citat în AnnÉp, 1974) şi rectificat în Dacia, N.S., 16, 1972, p. 295—298.

543 textul altarului votiv dintre „*Daciae (sive Moesiae) incertae*" CIL, III, 14496, 1, lectură rectificată în SCIV, 23, 1972, 1, p. 121—123, fusese reprodus în formă ceva mai amplă şi corectă în AnnÉp, 1972, 496 : textul epigrafic roman complet, comentar adecvat ce nu este repetat, ci ignorat în 1974, 543.

545 altarul onorar pentru împăratul Marcus Aurelius Commodus Antoninus (numele martelat, *damnatio memoriae*), din castrul auxiliar de lîngă Orăştioara de Sus (jud. Hunedoara), ActaMN, 6, 1969, p. 493, fusese reprodus după aceeaşi publicaţie napocensă în AnnÉp, 1972, 485, cu un comentar ceva mai amplu.

546 ActaMN, 6, p. 493—495, nr. 2, textul lespezii funerare a lui „*Iulius Secundus explorator domo Agrip.*" a fost reprodus după aceeaşi publicaţie în AnnÉp, 1972, 486, cu lectură mai bună decît cea dată în versiunea din 1974, în rîndul ultim este de fapt lacună în care litera lipsă trebuie transcrisă [*h(eres)*], nu *h(eres)*; comentariul epigrafic-istoric era mult mai amplu şi circumstanţiat în 1972 decît apare în 1974.

547 inscripţia din Orăştioara (castru) *P(edes) CIII* (ActaMN, 6, p. 496) a fost reprodusă în AnnÉp, 1972, 488 „le texte évoque une reconstruction de mur du camp sur une distance de 103 pieds = un peu moins de 31 m", comentariu ce lipseşte la 1974, ca şi vreo referire la 1972.

548 „Orătioara" este evident Orăştioara, iar materialul tegular cu literele *N G E* fusese redat după aceeaşi revistă (ActaMN, 6) în AnnÉp, 1972, 487.

551 „M. Gudea" nu este *praenomen* M. sau vreun m(onsieur), ci N. Gudea, cum apare menţionat corect la nr. 552.

552 din materialul tegular al Miciei, reprodus după revista Muzeul Naţional, 1, 1974, p. 247—258, două piese nu sînt reproduse tocmai corect ca text : „*Ala Hispanorum campagonum*" este o întregire modernă a epigrafiştilor (după numele cu două elemente geografice-etnice *Hispani* şi *Campagones*), căci pe fragmentele de ţigle găsite în săpătură apare numai *ALAE CAMPAGONVM* (fig. 2), fără „*Hispani*" (remarcabil cazul genitiv *alae*); „*cohors II H(ispanorum)*" e inexistentă la Micia, fiind produsul unei false lecturi (propuse în 1967 de C. Daicoviciu) a unora din numeroasele ştampile cu scriere inversată (sinistrogradă) *COH II FL COM*, ale cohortei II Flavia Commagenorum (fig. 3); *cohors II Hispanorum* a staţionat la începutul veacului al II-lea în Dacia de sud-vest la Vîrşeţ, apoi în Dacia Porolissensis la Bologa (jud. Cluj).

564 inscripţia fragmentară din castrul auxiliar Boroşneu Mare (jud. Covasna), descoperită în săpătură de Székely Zoltán [nu „S. ZOLTAN" cum este numit inversat în AnnÉp, 1974, 564—565, Zoltán fiind prenume, nu gentiliciu], SCIVA, 26, 1975, 2, p. 344—345, cu nou atestata unitate auxiliară a Daciei Superior *ALA I LAT*[*obic (orum)*], necesită două rectificări de amănunt : *a*) afirmaţia „cette unité est connue par une inscription de Cologne, CIL, XIII, 8316" este eronată, căci „*Ala I Lat.*" nu există nicăieri în inscripţii (în CIL, XIII, 8314 = ILS, 9163 e de fapt menţionată o cohortă cu atare etnicon „*Hemilius Lasci(v)us ci(ves) Cannan-(efat-) mil(es) c(o)ho(rtis) I Latabi(corum?)*; *b*) lectura numelui uni-

Fig. 2. Țiglă cu stampila *ALAE CAMPAGONVM* din Micia-Vețel (jud. Hunedoara ; Muzeul Deva).

Fig. 3. Cărămizi cu stampila *COH II FL COMM* din Micia-Vețel.

tăţii auxiliare din inscripţia onorară descoperită în castrul Boroşneu nu apare cu totul sigură *ALA I LAT* [. . .], fiind de preferat *ALA I BAT*-[*avor*-], (fig. 4), binecunoscută în garnizoana provinciei Dacia Superior (staţionînd la Războieni-Cetate, jud. Alba), la care aparţinea în timpul împăratului Aelius Hadrianus (117—138) valea Oltului transilvan (sud-estul Transilvaniei), anexată pe la mijlocul veacului al II-lea la Dacia Inferior (cf. mai în urmă : IDR, I, 1975, p. 20).

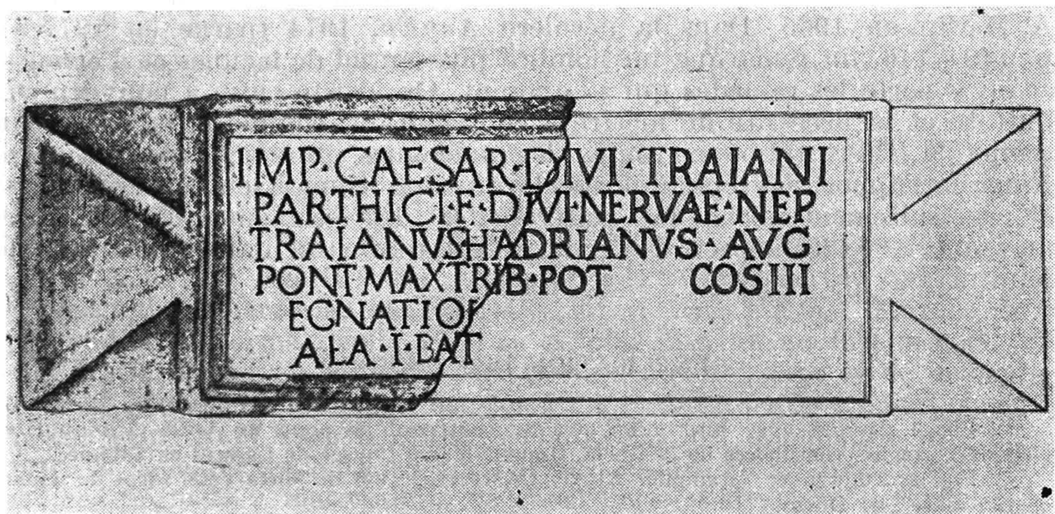

Fig. 4. Inscripţia onorifică pentru împăratul Traianus Hadrianus din castrul auxiliar Boroşneu Mare (jud. Covasna ; Muzeul Sf. Gheorghe).

Micile discordanţe şi lacune, dar mai ales repetarea tacită (fără nici o referinţă) a unor piese epigrafice la abia doi ani distanţă în L'Année Épigraphique (1972—1974) constituie simptome ale deficienţei în organizarea muncii, lipsa unei continuităţi din partea responsabilului pentru provincia carpato-danubiană, al cărei material reprodus în AnnÉp, 1974 nu poate fi consultat cu folos (cel puţin pentru zona ei intracarpatică) decît — cum s-a relevat — comparînd totul cu materialul din AnnÉp, 1972. Lipsa unui control al înregistrărilor precedente şi a omologării vechilor menţiuni (1972) cu noile „achiziţii" şi înregistrări (1974) a dus la o simplă repetare de lucruri şi materiale, în acest caz majoritatea şi cele mai importante fiind puse în circuitul internaţional cu doi ani anterior ; se obţine o „îmbogăţire" inutilă şi fictivă a pieselor epigrafice ale Daciei romane, lucru care nu poate să formeze un obiectiv al cercetării şi o condiţie a progresului general în munca ştiinţifică.

LES INSCRIPTIONS DE LA DACIE DANS L'*ANNÉE ÉPIGRAPHIQUE* (1974)

RÉSUMÉ

En relevant tout d'abord la valeur et l'utilité exceptionnelles de l'*Année Épigraphique* (fondée en 1888 par R. Cagnat, continuée par M. Besnier et A. Merlin, depuis 1965 par un collectif de quatre éminents

épigraphistes et historiens français de l'École Parisienne) pour l'étude des inscriptions et de l'antiquité gréco-romaine en général, on constate avec un sentiment désagréable que dans les derniers volumes le chapitre contenant du matériel épigraphique de la Dacie romaine présente des lacunes, des inadvertances et de menues erreurs. La cause principale de cette situation regrettable c'est l'absence de collaboration des rédacteurs parisiens avec les épigraphistes de Roumanie, coopération utile et efficace jadis, mais à laquelle on a renoncé complètement après la disparition de A. Merlin, en 1965. Dans la dernière *AnnÉp*, 1974 (parue en 1977/8), p. 140—146, on remarque un nombre plus grand de lacunes et d'erreurs, et on y porte les remèdes qui s'imposent. On insiste enfin à nouveau sur l'utilité et la nécessité de mettre à contribution (comme le faisait à son temps M. Merlin), pour toutes les anciennes provinces de l'Empire Romain, l'apport des épigraphistes locaux, qui connaissent naturellement et nécessairement mieux les matériaux et les problèmes de l'histoire ancienne, avec les aspects de la culture gréco-romaine dans le territoire de leurs pays.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Brique avec inscription grecque contenant les noms de Arrios Antoninos et Helvios Pertenax, consulaires de la Dacie. Romula-Malva (musée de Caracal en Olténie).

Fig. 2. Tuile avec estampille ALAE CAMPAGONVM de Micia-Veţel (dép. de Hunedoara ; musée de Deva).

Fig. 3. Briques avec estampille COH II FL COMM de Micia-Veţel.

Fig. 4. Inscription en l'honneur de l'empereur Trajanus Hadrianus, érigée par l'ALA I BAT-(?) dans le camp auxiliaire de Boroşneu Mare (dép. de Covasna ; musée de Sf. Gheorghe).

DESCOPERIRI MITHRIACE LA POJEJENA (JUD. CARAȘ SEVERIN)

DE

NICOLAE GUDEA și OVIDIU BOZU

În prima jumătate a lunii aprilie 1976 s-a desfășurat la Pojejena, în castrul roman, cea de-a treia campanie de cercetări arheologice [1]. Printre alte lucrări a fost dezvelit și turnul din colțul de nord-est al castrului. Turnul are plan trapezoidal cu dimensiunile 3,90 (3,70) × 3 m. El s-a conservat relativ bine. Excepție face latura scurtă, spre interior și marginile din interior ale celorlalte laturi, care au fost distruse de o pătrundere in formă ovală. Pietrele zidului însă nu au fost scoase, așa cum s-a întimplat cu cea mai mare parte a incintei, fapt ce ne îndreptățește să credem că turnul a fost ținta unor căutători de comori. Aceștia nu au avut drept scop folosirea pietrei, ce a fost rearuncată în groapă după ce probabil nu s-a găsit comoara așteptată. În groapa săpată de ei ordinea normală a materialului de construcție și stratigrafia turnului au fost deranjate. Între dărîmături au apărut mai multe fragmente de marmură, dintre care pe 18 au putut fi recunoscute reprezentări legate de cultul zeului Mithras.

Comunicăm aici primele observații în legătură cu această descoperire și semnificația ei. Lista materialelor este următoarea.

1. *Placă votivă* din marmură de culoare alburie; fragment cu dimensiunile 11,2 × 7,5 × 1 cm. Reprezintă partea superioară și centrală a piesei, cu două registre despărțite de un chenar boltit, cu lățimea de 4 mm. Chenarul lateral exterior are lățimea de 5 mm. În registrul superior se disting de la stînga spre dreapta : 1 corbul, purtătorul mesajului către zeu ; 2 un personaj șezînd, cu miinile întinse înainte ; zeul Mithras șezînd pe o piatră și ținînd în mîini un arc. Restul registrului lipsește, fiind rupt. În registrul inferior, în poziție centrală apare Mithras. Se păstrează numai partea superioară a corpului cu bustul. Fața zeului este întoarsă puțin spre dreapta, astfel că apare chiar îndreptată către privitor. Elementele feței nu se disting bine. Pe cap zeul poartă o bonetă frigiană. În stînga sus se distinge capătul fluturînd al mantiei. Mîna stîngă este îndoită, dar întinsă înainte, palma apucînd botul taurului. Cu mîna dreaptă înfige cuțitul in gîtul taurului. Capătul mînerului de la pumnal se distinge puțin. În spatele zeului, deasupra faldurilor mantiei, se distinge bustul unui personaj, foarte schematic redat, care îl reprezintă pe Sol (soarele). Sub faldurile mantiei, în stînga, se distinge partea de sus a bonetei frigiene a lui Cautes, unul din acoliții lui Mithras. În fața zeului, în dreapta se

[1] N. Gudea, *Date noi despre castrul roman de la Pojejena*, Banatica, 3, 1975, p. 333–343.

SCIVA, tomul 29, nr. 4, București, octombrie-decembrie 1978, p. 563–571

văd părţi din ceea ce trebuia să fie Cautopates, celălalt acolit al zeului. Lucrarea este de bună calitate, dar schematic executată. Muzeul judeţean din Reşiţa. Inv. P 76. R 1 (fig. 1/1).

2. *Placă votivă* din marmură albă; fragment alcătuit din cinci fragmente lipite în laboratorul Muzeului de istorie a Transilvaniei. Reprezintă partea superioară a piesei. Lăţimea totată a piesei a fost 20,2 cm; lungi-

Fig. 1. Pojejena. 1 Placă votivă, fragmentul nr. 1; 2 placă votivă, fragmentul nr. 2 cu inscripţia *DEO INVICTO*.

mea diferă la cele două capete; la marginea stîngă este 10 cm, iar la marginea dreaptă, 17,5 cm. Grosimea plăcii este 12 mm. Se păstrează trei registre despărţite prin chenare. Între registrul superior şi cel următor, un chenar orizontal, cu lăţimea de 7 mm; între registrul al doilea şi cel de-al treilea, un chenar în boltă cu lăţimea de 8 mm. În partea superioară piesa avea un chenar exterior, lat de 12 mm, iar lateral se păstrează un chenar lat de 10 mm.

Registrul superior are cîmpul de 10 × 3,5 cm. Marginile interioare ale chenarului au fost vopsite în roşu cu miniu de plumb. Colţul din stînga sus al registrului este rupt. Pe registru se disting, de la stînga spre dreapta : 1, o parte dintr-un personaj (Mithras ?) ; 2, un personaj în genunchi, spre stînga, cu mîinile împreunate şi întinse înainte ca pentru rugă ; 3, un cap de taur cu coarne ; 4, un pat reprezentat de o succesiune de elemente de formă dreptunghiulară ; 5, la capătul lui spre stînga, un personaj şezînd călare peste „pat" cu o mînă pe capătul patului (dreapta), iar cu stînga întinsă înainte peste picioarele altui personaj întins pe spate, cu mîinile sub cap, cu faţa întoarsă spre privitor ; 6, în colţul drept, un bust coafat, cu mîinile împreunate pe pîntece.

Registrul al doilea are lăţimea de 19 cm ; la capete are înălţimea de 6 cm, la mijloc de 1,5 cm. Marginile spre interior ale chenarului au fost vopsite cu miniu roşu. În partea stîngă în colţ apare Sol (soarele) călare ; urmează apoi corbul, purtătorul mesajului către zeu, aplecat spre cîmpul registrului principal, peste chenar ; în colţul din dreapta Selene (luna) în picioare, nudă, cu faţa spre privitor ; la mijloc se află cinci pătrate în relief, aşezate în linie.

Registrul principal păstrează numai partea sa superioară spre dreapta ; sub chenarul în boltă, în poziţie centrală, apare Mithras. Se păstrează numai partea superioară din bust cu braţul stîng. Zeul poartă boneta frigiană şi stă cu faţa spre privitor ; elementele feţei se disting foarte slab. În partea stîngă se văd faldurile mantiei fluturînde ; în partea dreaptă se vede mîna stîngă, cu a cărei palmă prinde botul taurului. În dreapta scenei se distinge bine Cautopates ; se păstrează partea de sus a corpului de la mijloc. Acolitul poartă bonetă frigiană, peste umeri atîrnă o mantie. Elementele feţei se disting greu. Cu mîna stîngă ţine o faclă cu flacăra în sus ; lumina faclei este vopsită roşu. Chenarul interior a fost şi el vopsit cu roşu.

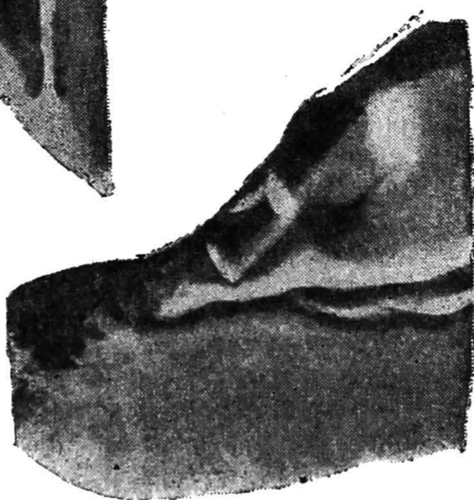
Pe chenarul superior şi pe cel lateral din dreapta au fost incizate litere ; sus *DEO INVICTO*, cu litere înalte de 9 mm ; lateral, mai multe litere înalte de 7 mm, dar şi 8—9 mm din care distingem doar ... *A P A* ... *EX [voto]* ?. Interiorul literelor a fost vopsit cu miniu de plumb, roşu. Lucrarea este de bună calitate. Muzeul judeţean din Reşiţa. Inv. P 76. R2 —6 (fig. 1/2).

3. *B a s o r e l i e f* din marmură albă ; fragment cu dimensiunile 16,5 × 6,5 × 2 cm ; reprezintă marginea din dreapta a piesei, cu un chenar lateral, cu lăţimea de 15 mm, vopsit în partea interioară pe o lăţime de 3—4 mm cu vopsea roşie de miniu de plumb.

Se păstrează o parte din corpul lui Cautopates, acolitul lui Mithras. Capul, piciorul drept de sprijin şi laba piciorului stîng lipsesc. Era îmbrăcat cu o tunică lungă pînă deasupra genunchilor ; cutele ei erau vopsite în roşu ; la brîu atîrna un pumnal a cărui teacă era vopsită în roşu. De la gît, trecînd peste umărul stîng, se distinge mantia vopsită şi ea în roşu. În mîna stîngă ţinea o faclă, al cărei capăt stă în palma mîinii stîngi ; mijlocul ei se sprijinea pe umărul stîng ; capătul este rupt. Facla era în întregime vopsită în roşu. De faclă era prins, atîrnînd deasupra umărului stîng ieşind peste chenar un vas cu toartă (?) sau un coşuleţ (?) vopsit cu culoare verde sau albastră. Calitatea lucrării este foarte bună. Muzeul judeţean din Reşiţa. P 76. R 7 (fig. 2/1).

2

Fig. 2. Pojejena. 1. Fragmentul nr. 3 de basorelief; **2. placă votivă, fragmentul nr. 4; 3 placă votivă, fragmentul nr. 5.**

4. *Placă votivă* din marmură albă cu mică; fragment cu dimensiunile de 11 ×(6 + 11) ×1,8 cm; reprezintă o parte din marginea laterală spre stînga și de jos a piesei. Se disting: gamba piciorului drept al lui Mithras, care apasă piciorul și coapsa taurului; sub acestea se observă coada șerpuindă a șarpelui. În partea inferioară se află un chenar lat de 4–5 cm, anepigraf. Execuție de bună calitate. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 8 (fig. 2/2).

5. *Placă votivă* din marmură albă; fragment cu dimensiunile de 14 × 14,2 × 2,2 cm. Se păstrează colțul inferior din stînga al piesei, cu o parte din marginea laterală și de jos. Chenarul are lățimea de 10 mm lateral și 20 mm în partea de jos. Partea interioară a chenarului era vopsită cu miniu roșu. Se păstrează fragmente din două registre; registrul principal și registrul inferior.

Din registrul principal se disting de la stînga spre dreapta: Cautes stînd cu picioarele încrucișate; stîngul este adus în fața piciorului drept; capul acolitului lipsește; era îmbrăcat cu o tunică lungă pînă la genunchi, ale cărei falduri se disting bine; pe piept se disting părți din mantie. Mîna dreaptă atîrnă pe lîngă corp și ține o faclă (?) cu flacăra în jos. Spre dreapta se vede piciorul zeului, care apasă asupra coapsei și piciorului taurului; sub acestea se distinge scorpionul (?) și o parte din coada șarpelui.

În registrul inferior se păstrează doar două scene: în prima scenă, un personaj în picioare, cu brațul drept ridicat, iar brațul stîng întins înainte în jos; în fața lui, îngenunchiat, se află un al doilea personaj cu mîinile întinse spre primul ca și cum ar vrea să-i prindă mîna stîngă; urmează două personaje (Sol și Mithras) minuscul reprezentate într-un mausoleu, așezați unul în fața altuia șezînd. Partea interioară a chenarului și probabil și scenele au fost vopsite cu roșu. Calitatea execuției este bună. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 9 (fig. 2/3).

6. *Placă votivă* din marmură albă; fragment cu dimensiunile 11,5 × 7,5 × 2 cm; reprezintă colțul din stînga sus al piesei. Se păstrează chenarul lat de 14 mm în partea superioară și 16 mm lateral.

Chiar în colț sus apare Sol(soarele), foarte schematic reprezentat, elementele feței nu se disting. Spre dreapta apar faldurile mantiei zeului (Mithras); se pare că piesa avea numai registrul principal obișnuit. Jos, sub imaginea lui Sol, pare a se distinge partea de sus a bonetei frigiene a lui Cautes (?). Execuția piesei este de bună calitate. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 13–14 (fig. 3/1).

7. *Placă votivă* din marmură albă cu mică; fragment cu dimensiunile 6,8 × 4 × 1,5 cm. Reprezintă o margine a piesei, fără a se putea stabili care dintre ele. Chenarul are lățimea de 15 mm. În cîmp se disting părți din scene pe care nu le putem determina. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 15 (fig. 3/2).

8. *Placă votivă* de marmură albă; fragment cu dimensiunile de 6,5 × 4 × 1,5 cm; reprezintă o parte din marginea piesei, fără a se putea determina poziția. Fragmentul de scenă din cîmpul piesei nu se poate preciza. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 16 (fig. 3/3).

9. *Placă votivă* din marmură de culoare cenușie deschisă; se păstrează două fragmente: primul cu dimensiunile 10,2 × 5,5 × 1 cm (fig. 3/4) al doilea cu dimensiunile 7,5 × 4 × 1 cm (fig. 3/5).

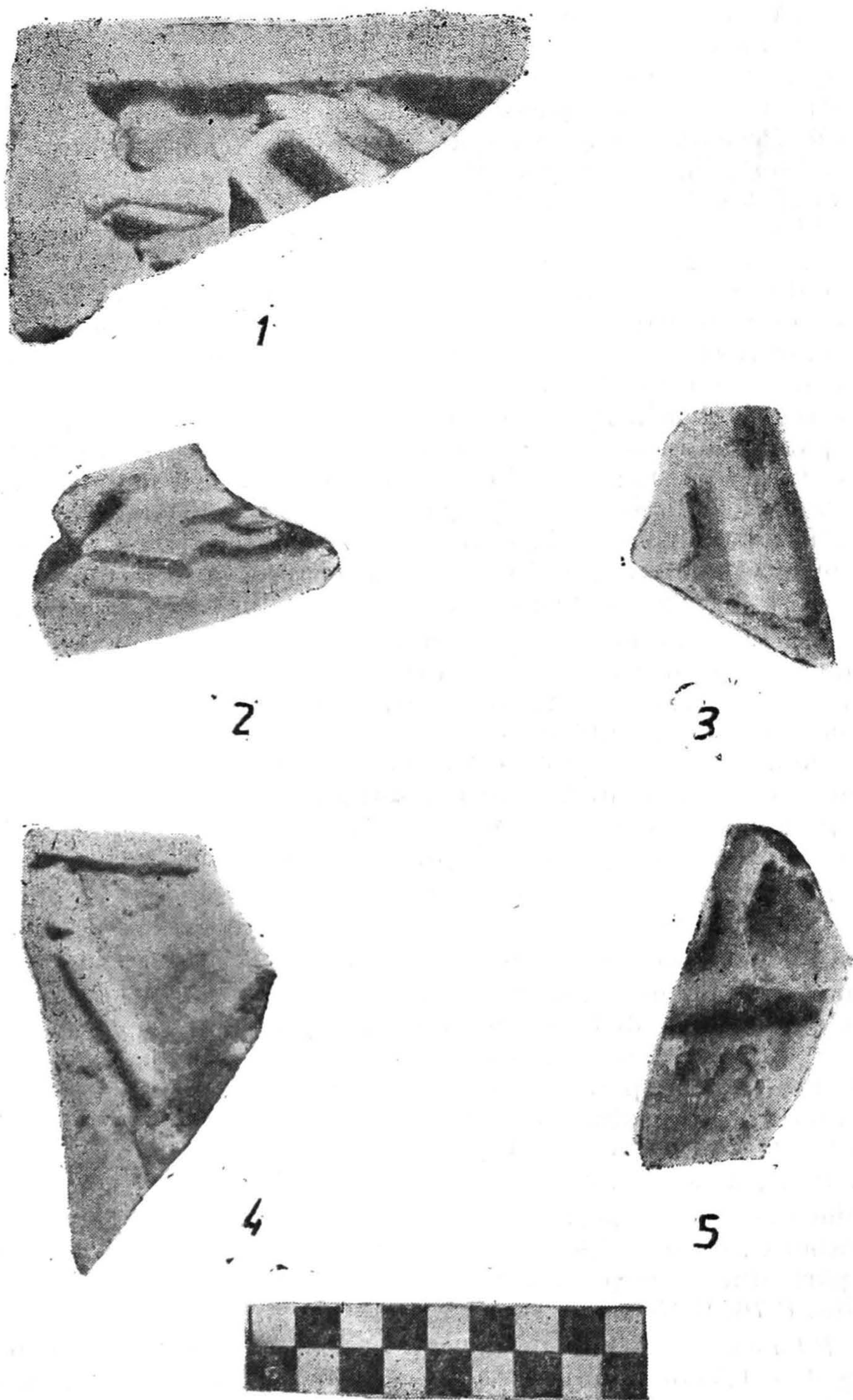

Fig. 3. Pojejena. 1 Placă votivă, fragmentul nr. 6; 2 placă votivă, fragmentul nr. 7; 3 placă votivă, fragmentul nr. 8; 4,5 două fragmente ale plăcii votive nr. 9.

Pe primul fragment se distinge în partea superioară un chenar lat de 8 mm. Numim partea superioară poziţia în care prezentăm noi piesa, fără a avea certitudinea că este cea adevărată. În cîmp se distinge o faclă aplecată spre stînga. Ea pare ţinută de un personaj din care parcă se distinge ceva (?). În partea stîngă a faclei se văd părţi dintr-o scenă ce ar putea reprezenta mîna stîngă a zeului prinzînd botul taurului (?). În acest caz am avea de a face cu partea dreaptă a unui relief mithriac obişnuit, adică acolo unde de obicei stă Cautopates.

Al doilea fragment reprezintă sigur o parte din registrul inferior. În cîmp pare a se distinge şarpele (?). Sigur se află un chenar lat de 30 mm pe care se păstrează părţi dintr-o inscripţie cu litere scrise pe două rînduri. Înălţimea literelor este de 7 mm ...]*NUS* .../*E*. *(centuria) ST* [...]. Muzeul judeţean din Reşiţa. P 76. R 9—10.

10. *Statuetă* din marmură albă; fragment cu dimensiunile de 4,5 × 3,5 × 3,5 cm.

Reprezintă capul zeului Mithras cu bonetă frigiană; vîrful bonetei este rupt. Faţa zeului este ovală, încadrată de o coafură. Elementele feţei se disting bine: ochii nu sînt destul de vizibili, nasul e drept, gura, cu buzele bine definite. Realizare de bună calitate. Muzeul judeţean din Reşiţa. P 76. R 12 (fig. 4/1).

11. *Statuetă* sau grup statuar de marmură albă; fragment cu dimensiunile de 7,5 × 7 × 3,5 cm. Reprezintă o scenă mithriacă.

Se păstrează o parte din corpul lui Mithras, bustul, fără cap; se distinge doar mîna dreaptă, cu care ţine pumnalul. Din pumnal se vede butonul mînerului şi o parte din lamă, care nu e înfiptă în gîtul taurului. Palma mîinii stîngi cu care ţine pumnalul este bine redată. Pe mînă se disting cutele tunicii. În faţă se văd o parte din antebraţ şi degetele mîinii stîngi, cu care ţine botul taurului, capul taurului se distinge clar: ochii, coarnele şi cutele gîtului îndoit. Lucrare de bună calitate. Muzeul judeţean din Reşiţa. P 76. R 11 (fig. 4/2).

Fragmentele mai sus descrise reprezintă în mod sigur 8—9 monumente votive (dacă nu mai multe) închinate lui Mithras. Este probabil ca fragmentele 10—11 să facă parte din aceeaşi piesă. La această părere contribuie tipul reprezentării, felul şi forma execuţiei şi chiar materialul din care a fost executată piesa.

Calitatea execuţiei pieselor, deci a reprezentărilor, fără a excela, poate fi apreciată ca bună. Schematizarea reprezentărilor este o trăsătură generală a pieselor votive mithriace [2]. Judecînd după data probabilă a construirii în piatră a castrului de la Pojejena, piesele datează cel mai devreme din a doua jumătate a secolului al II-lea [3].

Concentrarea acestor piese într-un castru nu poate fi explicată. S-ar putea presupune existenţa unui mic sanctuar în turnul respectiv. Practica construirii acestor sanctuare se opune însă. Unele piese mai au mortar imprimat pe faţa inferioară, semn al încastrării lor într-un zid. Se poate în acelaşi timp presupune că aceste piese au fost ulterior aruncate în turn

[2] F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, Bruxelles, I—III, 1894—1896; M. J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, Haga, I—II, 1956—1960.

[3] N. Gudea, *op. cit.*, p. 340.

Fig. 4. Pojejena. 1 Capul zeului Mithras, fragmentul de statuetă nr. 10; 2 fragmentul de statuetă sau grup statuar nr. 11.

de creştini (!). Pentru prima dată avem descoperiri în număr atît de mare provenind dintr-un castru de la nord de Dunăre. Cele două mari repertorii ale religiei mithriace nu menţionează un fapt similar [4]. Dacă pieselor descoperite de noi le adăugăm alte două descoperiri mai vechi de piese mithriace [5], se întăreşte ipoteza existenţei unui sanctuar la Pojejena. În orice caz prezenţa numeroaselor piese ale cultului mithriac la Pojejena vine în sprijinul ipotezei potrivit căreia Mithras se bucura de mare popularitate în rîndul soldaţilor [6].

Nu am găsit piese analoage sau foarte apropiate de cele descoperite de noi. Mai ales nu apar detalii asemănătoare cu scenele din registrul superior al piesei nr. 1. Pe de altă parte, reprezentarea lui Cautopates (piesa nr. 3) este total inedită.

Scopul lucrării noastre a fost acela de a pune la dispoziţia specialiştilor în istoria vieţii spirituale a antichităţii un material nou, găsit în condiţii de săpături sistematice.

NEW MITHRAIC FINDS AT POJEJENA

ABSTRACT

The authors present and analyse eleven fragments of votive plaques dedicated to Mithras. They were discovered in the NE corner tower of the Roman camp at Pojejena (Caraş-Severin county) during the excavation carried out in the spring of 1976. The fragments probably represent 8—9 reliefs and statuettes. On account of the great number of Mithraic monuments discovered at Pojejena, the authors presume the existence of a mithraeum, may be in the camp itself.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Pojejena. 1 Votive plaque, fragment; 2 votive plaque, fragment with the inscription DEO INVICTO.

Fig. 2. Pojejena. 1 Fragment of bas relief; 2 votive plaque, fragment; 3 votive plaque, fragment.

Fig. 3. Pojejena. 1 Votive plaque, fragment; 2 votive plaque, fragment; 3 votive plaque, fragment; 4,5 two fragments of votive plaque.

Fig. 4. Pojejena. 1 The head of the god Mithras, fragment of statuette; fragment of statuette or statuary group.

---

[4] Vezi supra nota 2.

[5] J. Hampel, ArchErt, 1896, p. 374; D. Isac, I. Stratan, Banatica, 2, 1973, p. 120, fig. 3.

[6] M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 372.

„CAVALERI TRACI" DESCOPERIȚI LA SĂLAȘU DE SUS, JUDEȚUL HUNEDOARA

DE

ADRIAN ANDREI RUSU și VICTOR ESKENASY

Cercetările arheologice întreprinse în vara anului 1977 la curtea medievală din Sălașu de Sus (jud. Hunedoara) ne-au prilejuit cunoașterea altor cîteva puncte de interes istoric aflate în perimetrul comunei. Între ele se detașează prin bogăția materialelor zona denumită „Șasa", aflată în hotarul de nord-vest al comunei, o terasă naturală delimitată spre vest de culmea unui deal.

Din „Șasa" ne-au fost semnalate numeroase fragmente de ceramică romană, între care o urnă funerară, precum și trei reliefuri ale „Cavalerului trac"[1], descoperite întîmplător în urma unor lucrări agricole. Semnalăm în rîndurile ce urmează principalele caracteristici ale pieselor păstrate astăzi în com. Sălașul de Sus.

1. Placă dreptunghiulară de marmură de Bucova. Dimensiuni: h = 50—50,5 cm, l = 51,5 cm, gros. = 3,5—4,5 cm. În partea superioară prezintă o spărtură adîncă de 8 cm. Descoperită în noiembrie 1975. Reprezentările sînt incluse într-un chenar lat de 2,5 cm în partea de sus, 7,5 cm jos, iar lateral 1,5 cm. Figura centrală o constituie cavalerul trac, îmbrăcat într-un veșmînt scurt, pînă deasupra genunchilor; pe umeri cu o mantie ce flutură. Ține în mînă o lance scurtă, pînă la nivelul pieptului, gata de lovire. Capul cu trăsăturile feței și părul nu i se disting clar. Calul, în galop spre dreapta, este disproporționat în comparație cu zeitatea tracă. Sub pîntecele calului se disting două animale alergînd alături, doi cîini, sau eventual una dintre figuri reprezentînd vînatul. În stînga călărețului se conturează o figură umană, acolitul, în tunică scurtă pînă deasupra genunchilor, pe cap, se pare, cu un acoperămînt ascuțit. Cu mîna dreaptă, ținută de-a curmezișul corpului, acolitul prinde coada calului. Piciorul drept este întins, stîngul ușor fandat. Un al treilea personaj se află situat în dreapta zeului, lîngă botul calului, cu mîna dreaptă ținînd frîul, în timp ce stînga este ușor îndoită pe veșmînt. După forma acestuia este reprezentarea unei femei, în cazul de față probabil o simplă orantă [2], alteori ea redînd figura zeiței Cybele [3]. Deasupra femeii, mai mult se intuiește reprezentarea unui arbore, prezent și el în iconografia zeului trac asociat cu un șarpe (fig. 1 a și b).

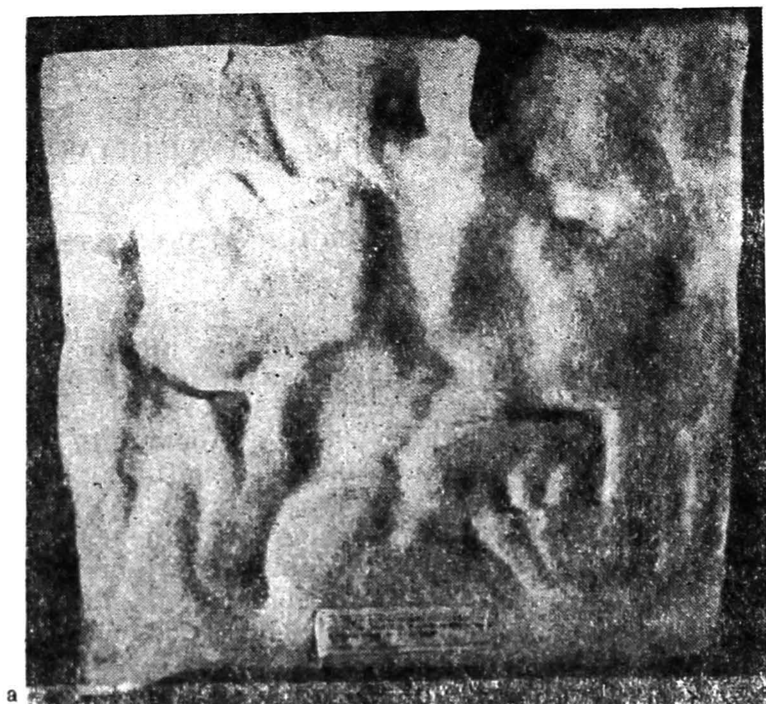
---

[1] Piesele au fost descoperite de Tiberiu Bal (2) și Ioan Faur (1). Ulterior au fost recuperate prin grija primarului comunei Sălașu de Sus și depozitate în clădirea Consiliului comunal. Aducem mulțumirile cuvenite primarului Petru Itul pentru amabilitatea cu care ne-a furnizat date despre punctele arheologice de pe întreg perimetrul comunei și pentru sprijinul în organizarea șantierului.

[2] Gawril I. Kazarow, DissPann, s. 2, 1938, 14, p. 6.

[3] C. Scorpan, *Cavalerul trac*, Constanța, 1967, p. 69 cu bibliografia sumară mai veche.

S C I V A, tomul 29, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1978, p. 573—578

a

b

Fig. 1. Sălaşu de Sus. Relief al cavalerului trac. a foto; b desen.

Relieful este lucrat simplu și fără mari pretenții artistice. Fundalul este inegal cioplit în grosime, lipsește preocuparea pentru redarea clară a amănuntelor sau pentru o finisare superioară. La atenuarea contururilor a contribuit eroziunea îndelungată a pietrei, care s-a păstrat foarte aproape de suprafața solului.

2. Placă de marmură de Bucova, spartă din vechime pe toate laturile cu excepția unei mici porțiuni din dreapta, unde se mai observă chenarul. În timpul descoperirii, în punctul „Șasa", în toamna anului 1976, a fost spartă în două fragmente. Dimensiunile reliefului, păstrat : $h =$ între 14—28 cm, $l = 36$ cm, gros. $= 3{,}5$ cm. Chenarul măsoară în partea păstrată 2 cm grosime. În forma inițială dimensiunile se apropiau mult de cele are reliefului 1. Cavalerul trac, în centrul piesei, este orientat spre dreapta. Și aici este în postura de războinic, dar se pare, în varianta a doua, reprezentat ca întorcîndu-se de la vînătoare. Nu i se distinge clar veșmîntul, care pare încrețit pe piept. Capul nu se mai păstrează. Lancea are vîrful pînă la nivelul pieptului, ținută ridicată în mîna dreaptă. Calul mai bine proporționat are piciorul drept ridicat pentru a păși. Capul este afectat de brutalitatea cu care piesa a fost extrasă la descoperire. În stînga zeului se află plasat slujitorul său, ale cărui trăsături se disting greu din cauza eroziunii pietrei. Mîna stîngă pare a fi ridicată, în timp ce cu dreapta ține coada calului. În partea opusă se distinge un personaj feminin care prinde cu mîna dreaptă frîul calului. Deasupra calului se deslușește o mică porțiune din trunchiul figurat al unui copac (fig. 2a și b).

Tehnica de execuție este asemănătoare cu a primului relief. Și în acest caz eroziunea pietrei este foarte marcată.

3. „Cavaler trac". Descoperire semnalată în 1971, tot din punctul „Șasa"[4]. Nu se cunosc caracteristicile piesei. În descoperire se prezenta foarte deteriorat. Astăzi, se pare, pierdută în sat.

★

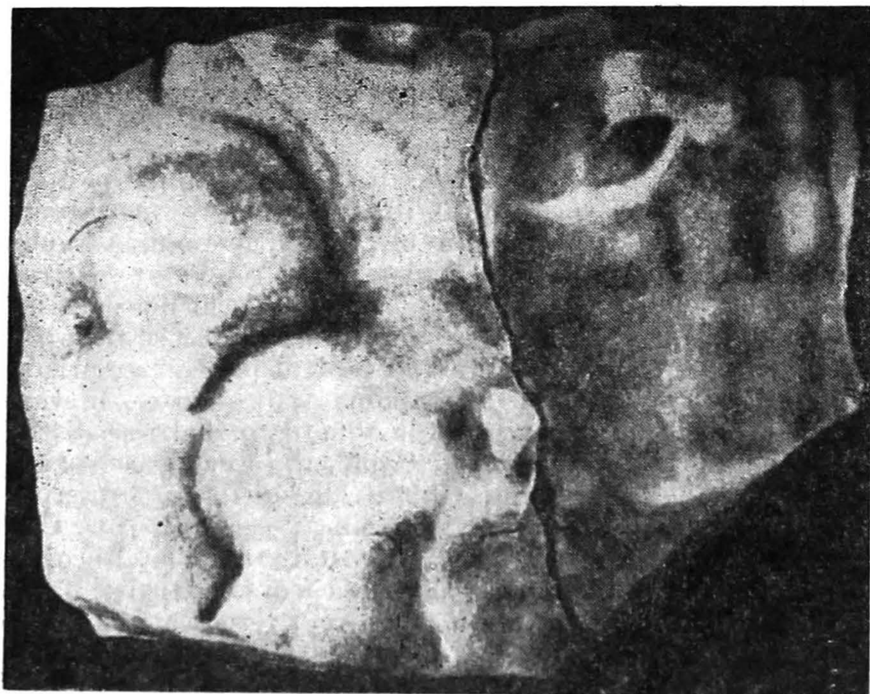
Părți componente ale unor monumente funerare, sprijinite sau încastrate în peretele locuințelor adoratorilor zeității, piesele reprezentînd cavalerul trac, descoperite la Sălașu de Sus, se încadrează în relativ numeroasele semnalări de acest gen din Dacia romană.

O primă observație ar ține de numărul mare al descoperirilor de la Sălașu de Sus. Repartiția celor 35 de piese cunoscute pînă în prezent pe teritoriul Daciei, plasează așezarea de la Sălașu de Sus printre cele mai însemnate, după Potaissa, cu 6 reprezentări, Drobeta și Sucidava, cu cîte 5 piese și Romula, Ulpia Traiana și Apulum cu cîte patru descoperiri[5]. Oricum, în rîndul localităților rurale deține cu siguranță primul loc.

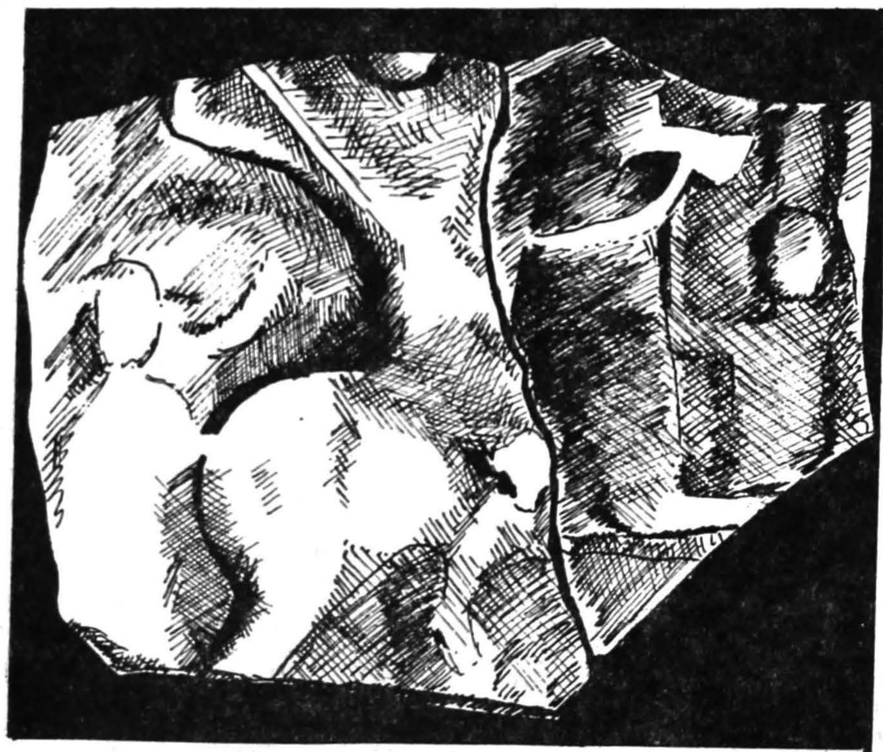
---

[4] Descoperirea este semnalată de S. Pocanschi în lucrarea sa de grad *Monografia satului Sălașul de Sus (județul Hunedoara)*, multigrafiată, 1971, p. 7. Mulțumim arheologului Ioan Andrițoiu de la Muzeul județean Deva, care a sprijinit cercetările de la Sălașul de Sus, pentru informațiile care au confirmat descoperirea piesei ca și faptul că ea nu se află în inventarul muzeului.

[5] I. I. Rusu, ActaMN, 4, 1967, p. 95—101 ; se mai adaugă piesele publicate ulterior de la Micia (O. Floca, ActaMN, 5, 1968, p. 116—117), Bolduț, com. Vilșoara-Agîrbiciu (ArchÉrt. 29, 1909, p. 347 ; ActaMN, 5, 1968, p. 470), Pojejena (N. Gudea, SCIV, 22, 1971, 2,p. 345—349, reluat în Banatica, 1, 1971, p. 107—109), Drobeta (C. C. Petolescu, Drobeta, 1, 1974, p. 249—252) și Potaissa (R. Rațiu, I. I. Russu, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 599—602); Cf. și C. C. Petolescu, CAB, 2, 1976, p. 292. Pentru Dobrogea, vezi C. Scorpan, *op. cit.*; idem, Danubius, 2—3, 1969, p. 71—79 ; idem. Pontica, 4, 1971, p. 297—301 și 5, 1972, p. 520—523 ; idem, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 443—444 ; idem, Pontica, 9, 1976, p. 195—196. A. Opaiț, Peuce, 6, 1977, p. 187—190.

a

b

Fig. 2. Sălașu de Sus. Relief al cavalerului trac. a foto ; b desen.

În al doilea rînd merită semnalate dimensiunile mari ale pieselor descrise de la Sălaşu de Sus, de regulă reprezentările cavalerului trac nedepăşind înălţimi între 10 şi 30 cm [6].

Tipologic reliefurile se încadrează în grupa mare a acelora care reprezintă zeul în postura de luptător şi în interiorul căreia în literatura de specialitate se disting mai multe tipuri şi subgrupe [7]. Relieful 1 ar face parte după Kazarov din varianta *Bc*, reprezentînd zeul la vînătoare, însoţit de acolit şi figura feminină [8]. Cel de-al doilea relief, din grupa reprezentînd zeul întorcîndu-se de la vînătoare şi alăturat cele două personaje, s-ar încadra în tipul *C* la Kazarov [9], sau mai potrivit, după tipologia Georgijeva, în grupa a II-a din tipul *C*, subgrupa 5 [10].

Cele mai apropiate analogii ale cavalerilor traci de la Sălaşu de Sus pot fi găsite în vecinătate, la Ulpia Traiana. Dintre cele patru reprezentări găsite acolo [11], trei sînt tipuri întru totul asemănătoare (16, 18, 19). Două (16, 18) sînt executate tot din marmură. Cu siguranţă toate reliefurile au aparţinut unei serii comune, produse ale unui atelier din capitala Daciei [12].

Piesele de la Sălaş constituie un nou argument pentru prezenţa unui grup etnic de colonizare trac, aflat în capitala provinciei şi în zona Haţegului [13].

Descoperirile fortuite efectuate la Sălaşu de Sus, alături de cele ale „cavalerilor traci", aşa cum ar fi relieful dedicat lui Hercule [14], un fragment dintr-un altar (?) cu parte a unei inscripţii citită *SILVANUS* [15], dovedesc existenţa unei bogate necropole alăturate unei aşezări rurale romane [16]. Urmele acestui complex, puţin semnalate în literatura de specialitate [17], provin de la o importantă aşezare rurală, concentrată probabil în jurul unei *villa rustica*, de felul celor cunoscute în numeroase puncte din Ţara Haţegului [18].

Valoarea descoperirilor scoase la lumină pînă acum întîmplător la Sălaşu de Sus impune pentru anii următori cercetări arheologice sistematice.

---

[6] Ernest Will, *Le relief cultuel greco-romain. Contribution à l'histoire de l'art de l'empire romain*, Paris, 1955, p. 24.

[7] C. C. Petolescu, *op. cit.*, p. 292.

[8] G. I. Kazarow, *op. cit.*, p. 8 şi o încadrare în tipul IIb mai puţin convingătoare la C. Scorpan, *op. cit.*, p. 8.

[9] G. I. Kazarow, *loc. cit.*

[10] Ivanicka Georgijeva, Eirene, 4, 1965, p. 114.

[11] I. I. Rusu, *op. cit.*, p. 8.

[12] Un astfel de atelier a fost de curînd semnalat: Dorin Alicu, Constantin Pop, Victor Căţănaş, ActaMN, 13, 1976, p. 125—140.

[13] I. I. Russu, *op. cit.*; V. Eskenasy, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 603—609; pentru semnificaţia cavalerului trac, vezi R. Raţiu, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 601—602.

[14] Mircea Dan Lazăr, Sargeţia, 10, 1973, p. 409—412.

[15] S. Pocanschi, *op. cit.*; piesa găsită de Ştefan Tirca pare să se fi pierdut.

[16] *Ibidem.* Semnalări confirmate de periegheza efectuată de noi în august 1977 în punctul „Şasa", unde lucrările agricole distrug permanent vechile construcţii romane.

[17] Cea mai veche menţionare pare să fie din 1848, în lucrarea rămasă în manuscris a lui Fodor András, la Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, Mss. 754/I, f. 4or, 745/II f. 45r; O. Floca, SCN, 3, 1960, p. 89—134; M. D. Lazăr, *op. cit.*

[18] I. Winkler şi colab., Sargeţia, 5, 1968; O. Floca, M. Valea, ActaMN, 2, 1965; R. Popa, ActaMN, 9, 1972; I. Mitrofan, Sargeţia, 11—12, 1974—1975, p. 291—297.

"THRACIAN HEROES" DISCOVERED AT SĂLAŞU DE SUS, HUNEDOARA COUNTY

ABSTRACT

The authors present three reliefs of "Thracian Heroes" fortuitously discovered at Sălaşu de Sus, Hunedoara County. There are two marble reliefs relatively well preserved and a third one which is lost. They belong to a large rural Roman settlement *(villa rustica?)* located not far from the capital of Dacia, Ulpia Traiana Sarmizegetusa. The pieces have great dimensions — about 50 cm height — and might be assigned according to Kazarow's typology, one to the *Bc* class, first group, while the other to the *C* type, the second group — fifth subgroup, after Georgijeva. It seems that they come from Ulpia Traiana where the closest analogies are to be found.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. — Sălaşu de Sus. Relief of Thracian Hero, a Photo, b Design.
Fig. 2. — Sălaşu de Sus. Relief of Thracian Hero, a Photo, b Design.

NOI DESCOPERIRI DE TOPOARE DE ARAMĂ ȘI BRONZ

DE

ȘTEFAN CUCOȘ

În anul 1958, muzeul din Piatra Neamț a intrat în posesia unui depozit de topoare de aramă și bronz descoperit la Borlești, jud. Neamț. Găsit întîmplător într-un vas, în apropierea unei așezări aparținînd culturii Costișa [1], depozitul de topoare nu a putut fi recuperat integral atunci. Descoperirea pieselor pierdute în 1958, a unui topor pe același loc și a unui exemplar similar la Buhuși, jud. Bacău, constituie obiectul notei de față.

1. *Topor de aramă* (fig. 1/1). Adus recent în colecțiile muzeului din Piatra Neamț [2], toporul face parte din depozitul de la Borlești [3]. Este un topor cu gaură transversală pentru coadă, lama zveltă, lată în partea ascuțită și tăișul ușor convex cu mici știrbituri de întrebuințare. În partea

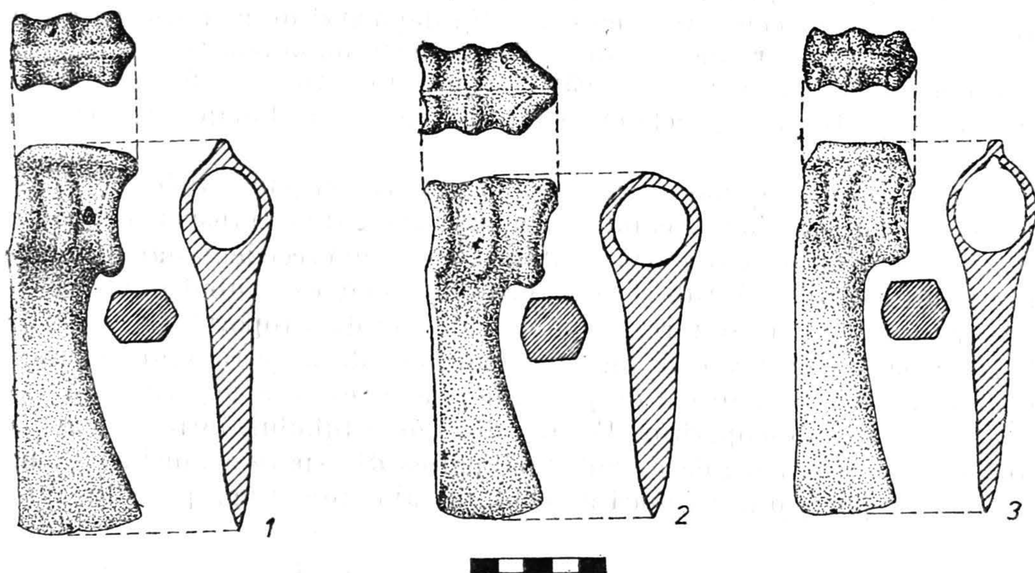

Fig. 1. — Topoare de aramă (1 — 2) și bronz (3) cu nervuri în relief pe manșon: 1 — 2 Borlești; 3 Buhuși.

superioară sub manșon, lama are forma hexagonală cu fețele laterale alungite. Pe tubul toporului se află trei nervuri în relief din care cele exterioare îngroașă marginile manșonului. Acestea se termină pe muchia toporului

---

[1] D. Popescu, SCIV, 20, 1969, 3, p. 475.

[2] Piesa a fost recuperată de la Trifan Leonard care o deținea de la D. Diaconița, descoperitorul depozitului, ambii locuitori din satul Borlești, jud. Neamț.

[3] M. Zamoșteanu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 453.

SCIVA, tomul 29, nr. 4, București, octombrie—decembrie, 1978, p. 579—582.

într-o creastă prismatică, orizontală pe tub şi uşor prelungită la capete. Pe ambele părţi tubul prezintă perforaţii neregulate între nervuri şi chiar o ruptură a acestora pe una din feţe. În interiorul găurii pentru coadă, pe direcţia prelungirii prismatice a muchiei, se află o alveolă de formă ovală, rămasă probabil de la dopul de turnare. Aceasta este dispusă opus în interiorul tubului faţă de exemplarele similare cunoscute, la care alveola dopului de turnare se află în partea de jos a găurii, spre lamă [4].

Turnat îngrijit, probabil într-o formă bivalvă, toporul a fost finisat ulterior prin ciocănire şi mai păstrează urmele de la turnare doar la partea superioară a lamei, sub manşon. Piesa a avut o patină de culoare verzuie, dar în mare parte a fost înlăturată de către descoperitor.

Dimensiunile :[5] î = 13,4 cm ; lm = 3,4 cm ; dg = 2,55/2,4 cm ; gl = = 1,9 cm ; ll=2,5 cm ; lt=4,3 cm ; gc = 0,7 cm ; îc = 0,7 cm ; gn = 0,5 cm ; gr. = 0,319 kg. Inv. nr. 4 549.

Toporul a fost recuperat împreună cu o sîrmă de aur lungă de cca 15 cm şi groasă de 0,1 cm, cu secţiunea rotundă, precum şi o mică placă de aur [6]. Pe sîrma îndoită au fost prinse topoarele, iar cel descris mai sus este piesa menţionată ca pierdută în anul 1958 împreună cu o sîrmă din aramă [7].

Prin creasta prismatică, dar scurtă, toporul constituie un tip ceva mai evoluat decît celelalte exemplare din depozitul de la Borleşti în care a fost găsită o singură piesă similară [8]. Tipologic piesa noastră are analogii cu toporul de la Găiceana — Bacău [9], făcînd tranziţia între forma seriei de topoare de la Borleşti şi cele cu ceafa prelungă de la Poiana, Tg. Ocna şi Odobeşti [10].

2. *Topor de aramă* (fig. 1/2), descoperit în anul 1976 pe dealul Runcu — Borleşti, jud. Neamţ [11]. Toporul are gaură transversală pentru coadă, lama masivă, mai scurtă decît la exemplarul precedent, dar cu aceeaşi formă hexagonală sub tub şi lată spre tăişul convex. Tubul prezintă trei nervuri în relief care se termină pe muchia simplă a toporului în cusătura de la turnare. Nervura care îngroaşă marginea de jos a tubului prelungea muchia în spate sub formă de plisc mic, dar aceasta a fost ruptă şi ciocănită de către descoperitor. Pe una din feţele tubului, între nervuri, se află o perforaţie neregulată. Sub prelungirea din spate a muchiei se mai păstrează o parte dintr-o mică alveolă, plasată spre stînga pliscului rupt,

---

[4] Al. Vulpe, ArhMold, 2—3, 1964, p. 127 şi urm. ; idem, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I, PBF, IX, 2, München, 1970, p. 46—47 ; M. Zamoşteanu, *op. cit.*, p. 455.

[5] Folosim următoarele prescurtări : î = înălţimea ; lm = lungimea manşonului ; dg = diametrul găurii ; gl = grosimea lamei sub manşon ; ll = lăţimea lamei sub manşon ; lt = lăţimea tăişului ; gc = grosimea crestei prismatice ; îc = înălţimea crestei ; gn = grosimea nervurilor ; gr = greutatea.

[6] Informaţie de la Aurel Buzilă şi Virgil Mihăilescu-Bîrliba.

[7] M. Zamoşteanu, *op. cit.*, p. 454.

[8] *Ibidem*, p. 457, fig. 2/1.

[9] M. Florescu şi V. Căpitanu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 446 şi urm., fig. 2.

[10] Al. Vulpe, ArhMold, 2—3, 1964, p. 136—137 ; idem, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I, PBF, IX, 2, München, 1970, p. 46.

[11] Toporul a fost descoperit în urma acţiunii de nivelare a terenului C.A.P. Borleşti, pe dealul Runcu, în apropierea satului Ursiţi. Cules din faţa buldozerului de către locuitorul Iliuţă I. Vasile, a fost recuperat de noi în timpul lucrărilor arheologice din punctul Dealul Mare-Borleşti în anul 1976.

rămasă de la dopul de turnare. Toporul are o patină de culoare verde-albăstruie răzuită uşor pe unele porţiuni ale lamei.

Dimensiunile : î = 12,7 cm ; lm = 4,8 cm ; dg = 2,65/2,55 cm ; ll = 2,5 cm ; gl = 2,4 cm ; lt = 4 cm ; gn = 0,6/0,8 cm ; gr = 0,360 kg. Inv. nr. 4 570.

Prin caracteristicile sale, toporul are o formă mai primitivă şi mai masivă decît cel descris anterior, găsindu-şi apropieri tipologice cu piesele de la Parava [12] şi cu cele mai multe din depozitul de la Borleşti [13].

3. *Topor de bronz* (fig. 1/3), descoperit întîmplător în anul 1973, în punctul Bodeşti, oraşul Buhuşi, jud. Bacău [14]. Toporul are trei nervuri pe tub, lama zveltă, hexagonală la partea superioară şi tăişul uşor convex, ascuţit de către descoperitor. Nervurile de pe manşon se termină la partea superioară, pe muchia toporului, într-o creastă prismatică, ciocănită la capete. Pe una din feţele tubului se află o mică perforaţie datorată oxidării, iar în dreptul acesteia muchia este mai subţire datorită găurii de la dopul de turnare. Situată pe direcţia crestei prismatice şi spre partea din faţă, gaura de la dopul de turnare apare ca o alveolă largă şi neregulată. Toporul păstrează parţial o patină de culoare brună-verzuie.

Dimensiunile : î = 13,6 cm ; lm = 4,1 cm ; dg = 2,4 cm ; gl = 2,2 mc ; ll = 2,6 cm ; lt = 3,7 cm ; gc = 0,6 cm ; îc = 0,7 cm ; gn = 0,8 cm ; gr = 0,360 kg.

Toporul este similar ca tip cu cel de la Borleşti descris la început şi prezintă aceleaşi analogii. Descoperit în apropierea aşezării de la Costişa şi în aceeaşi zonă cu depozitul de la Borleşti [15], avînd şi dimensiunile foarte apropiate cu ale celor din urmă, dă posibilitatea încadrării în acelaşi context cultural şi în aceleaşi variante cu creastă prismatică scurtă.

Cele două topoare găsite la Borleşti (fig. 1/1—2), întregesc depozitul menţionat, iar prin sondajul efectuat în apropiere [16], atît vasul cît şi topoarele aparţin mediului cultural Costişa [17]. După Al. Vulpe acest tip de topoare cu nervuri în relief pe manşon şi gaură transversală aparţin tipului Monteoru, varianta a III-a [18], corespunzătoare fazelor IC_2—IA ale culturii Monteoru. Deci, topoarele prezentate de noi, avînd în vedere aria lor de descoperire şi analogiile menţionate, se încadrează într-un aspect cultural Costişa, de la sfîrşitul bronzului mijlociu, corespunzător fazelor IC_2—IA ale culturii Monteoru.

---

[12] Al. Vulpe, ArhMold, 2—3, 1964, p. 127—129, fig. 1 ; idem, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I, PBF, IX, 2, München, 1970, p. 46.

[13] M. Zamoşteanu, *op. cit.*, fig. 2/2—5.

[14] Piesa se află în colecţiile muzeului din Bacău secţia Buhuşi şi a fost recuperată de colegul Dan Monah.

[15] Distanţa între Buhuşi, Costişa şi Borleşti este foarte mică, de numai cîţiva kilometri, ceea ce ar fi permis nu numai o circulaţie uşoară a acestor topoare dintr-un loc în altul, dar chiar şi turnarea lor în acelaşi loc.

[16] Vezi nota 1.

[17] Deşi cu rezerve, vasul în care a fost găsit depozitul de topoare de la Borleşti era atribuit culturii Costişa : cf. M. Zamoşteanu, *op. cit.*, p. 458.

[18] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 46.

NOUVELLES DÉCOUVERTES DE HACHES EN CUIVRE ET EN BRONZE

RÉSUMÉ

Dans le présent article sont présentées trois haches en cuivre, et en bronze, à trou d'assemblage transversal et à trois nervures en relief sur le manchon (fig. 1/1–3).

Deux pièces complètent le dépôt de haches de *Borleşti*, (*dép. de Neamţ*). La dernière hache (fig. 1/3) a été découverte à proximité, à *Bodeşti — ville de Buhuşi*.

Typologiquement, les haches ont des analogies à *Parava* et *Găiceana — Bacău*, appartenant au type *Monteoru, IIIe variante* et sont encadrées chronologiquement à la fin de l'époque du bronze moyen dans la culture *Monteoru, les phases* IC_2 *— IA*.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. — Haches en cuivre (1–2) et en bronze (3) à nervures en relief sur le manchon : 1–2 Borleşti ; 3 Buhuşi.

MARIJA GIMBUTAS, *The Gods and Goddesses of Old Europe, 7000—3500 B.C. Miths, Legends and Cult images*, 303 p. + 252 fotografii, 171 desene şi 8 hărţi ; Thames şi Hudson, Londra, 1974

Acest foarte bine ilustrat volum cuprinde o introducere amplă (p. 1—16) în care este inclusă şi o notă despre datele radiocarbon şi dendrocronologice, însoţită de o tabelă cronologică, urmate de o serie de capitole: 1. Fondul cultural (p. 17—36); 2. Schematismul (p. 37—43); 3. Costumul ritual (p. 44—56); 4. Masca (p. 57—66); 5. Capele şi rolul figurinelor (p. 67—88); 6. Reprezentări (,,images") cosmogonice şi cosmologice (p. 89—111); 7. Doamna Apelor; zeiţa-pasăre şi şarpe (p. 112—151); 8. Marea zeiţă a vieţii, morţii şi regenerării (p. 152—200); 9. Zeiţa însărcinată a vegetaţiei (p. 201—215); 10. Zeul-An (p. 216—235). Un scurt paragraf conţine concluziile (p. 236—239), după care urmează abrevierile folosite (p. 240—242), detalii asupra aşezărilor conţinînd date radiocarbon (p. 243—256), bibliografia (p. 257—268), catalogul desenelor (p. 269—298) şi indexul (p. 299—303). Indicarea titlurilor subcapitolelor, necesară pentru înţelegerea concepţiei autoarei, va fi făcută mai jos, deşi este evident că nu vom putea intra în toate cazurile în amănunte.

Deşi volumul dovedeşte o destul de bună cunoaştere a materialelor — în speţă sculpturile şi ceramica, la care se adaugă şi alte cîteva descoperiri importante din neo-eneolitic, cu părere de rău trebuie să spunem că, spre deosebire de monografia despre rezultatele săpăturilor de la Anzabegovo, în Macedonia, această lucrare nu poate fi apreciată favorabil. Cauza principală constă în faptul că în fiecare problemă autoarea începe prin a face una sau mai multe afirmaţii ce nu se sprijină pe date reale furnizate de materialele respective, ci pe mituri şi legende antice sau etnografice, pentru ca apoi aceste afirmaţii să fie folosite la rîndul lor drept argumente pentru alte afirmaţii şi pentru concluzii. Nu e deci de mirare că în felul acesta se poate vorbi despre ,,imagini cosmogonice şi cosmologice" pe baza interpretării citorva dintre motivele decorative ale ceramicii — încercări care dealtfel au mai fost făcute şi de alţi cercetători, dar pe o scară mult mai redusă — şi că se construieşte o întreagă mitologie neo-eneolitică cu un panteon de zei destul de populat. Dar, pentru a nu ni se putea reproşa că facem şi noi afirmaţii neargumentate, vom începe această trecere în revistă chiar cu prima afirmaţie a autoarei, după ce vom preciza însă că în ceea ce priveşte cronologia se folosesc datele C 14 ,,recalibrate", iar prin termenul ,,Old Europe" se înţelege în linii mari SE Europei, inclusiv Ungaria, sudul Italiei şi o parte din Ucraina, pînă la Nipru (adică atît cît a cuprins aria de răspîndire, în această parte, a culturii Cucuteni-Tripolie). După autoare, tradiţia sculpturii şi picturii în vechea Europă a fost transmisă din era paleolitică; în artă şi în reprezentările mitice (*mithycal imagery*) nu se poate trage o linie de separare între paleolitic şi neolitic, mare parte din simbolismul primilor agricultori fiind preluat de la vînători şi pescari. Se trece însă cu vederea că între sculptura paleolitică şi cea neolitică din Europa este un hiatus de cîteva milenii, ca şi faptul că tocmai în regiunile unde a înflorit arta sculpturală neolitică nu au fost descoperite statuete paleolitice, în timp ce primele statuete antropomorfe neolitice de lut au apărut cu cca două milenii mai devreme în Asia Anterioară decît în sud-estul Europei. O discuţie asupra părerilor contrare ar fi fost absolut necesară, pentru ca cititorul să poată cunoaşte argumentele (dacă bineînţeles există) pe care se sprijină afirmaţia, dar această discuţie lipseşte. Pe de altă parte, după cum se ştie, în timp ce arta paleolitică este prin excelenţă naturalistă, decorul neolitic este în primul rînd geometric.

Afirmaţia că ,,dezvoltarea neoliticului şi chalcoliticului european nu mai poate fi privită după axioma *Ex Oriente lux*" este veche, dar nici unul dintre cei care o contestă nu pot nega (pe bază de argumente, bineînţeles) că trecerea la neolitic s-a făcut în Asia Anterioară cu cca două milenii mai devreme decît în sud-estul Europei, după cum nu se poate nega că principalele tipuri de statuete antropomorfe ale neoliticului european sînt aceleaşi cu cele din Asia Anterioară, indicînd existenţa aceloraşi divinităţi şi a aceloraşi practici de cult.

Nu se poate contesta că în neoliticul vechi a existat o anumită unitate culturală în sud-estul Europei, deoarece este într-adevăr vorba de un mare număr de elemente comune — dintre care unul este constituit chiar de

interpretare la care nimeni nu s-a gîndit pînă acum și căreia nu credem că i se vor găsi partizani ... Vasul antropomorf de la Vădastra este socotit și el un sanctuar, probabil fiindcă autoarea nu a examinat nici o dată spatele acestei piese, pentru a vedea că totuși este vorba de un recipient. Dacă interpretarea descoperirilor de la Căscioarele (sanctuarul din nivelul Spanțov și modelul de sanctuar din nivelul Gumelnița A 2) este exactă (deși nu credem că se pot stabili paralele cu Creta și cu Grecia miceniană), nu se poate admite interpretarea torților de capac, probabil dintr-o așezare gumelnițeană nu de la Izvoare, drept modele de sanctuare, deoarece este vorba de simple modele de locuințe. Dealtfel și modelul de la Ruse și altele din Ucraina sînt considerate drept reprezentări de sanctuare, ceea ce nu este neapărat necesar, putînd fi vorba exclusiv de modele votive de locuințe. Cu atît mai puțin veridică este interpretarea modelelor de la Popuduia drept temple, cită vreme în ele sînt reprezentate diferite vase-miniaturi și chiar o statuetă de femeie sfărîmînd griul pe o rîșniță de piatră, scene casnice care nu au legături cu sanctuarele și cu cultul.

În legătură cu eventualele sacrificii umane, se amintește o descoperire din Podolia în care au fost găsite oasele unui tînăr de cca 20 de ani împreună cu oase de animale, lîngă o groapă de ofrande conținînd 18 vase și alte obiecte etc. Dar autoarea nu amintește de gropile similare de la Traian, publicate și interpretate corect de Hortensia Dumitrescu. Se trece apoi la descrierea altarului de la Trușești — considerat ca reprezentînd o fațadă de sanctuar —, iar o anumită statuetă de un tip mai special din aceeași așezare, cu caneluri pe marginile picioarelor, este interpretată drept imaginea zeiței-pasăre. Dacă acele caneluri ar putea indica penele, torsul este uman, iar capul și miinile s-au pierdut, așa încît nici această interpretare nu poate fi socotită certă.

Restul aceluiași capitol se ocupă cu descoperirile din interiorul sanctuarelor și cu diferitele obiecte legate de practicile de cult (bucranii, mese de cult, vase antropo- și zoomorfe, ofrande votive, inclusiv statuete, fusaiole și alte obiecte cu „inscripții"). Unele dintre „scenele" (motivele) de pe statuetele culturii Vinča — meandrul și unghiurile paralele (*chevrones*) n-ar fi semne de scriere, ci ideogramele zeiței șarpe și pasăre ...; în schimb altele — cum sînt cele de pe piesa de la Gradeșnica, constituie unele dintre cele mai vechi exemple de scriere, interpretare formulată mai demult și de prof. Vl. Gheorghiev.

În capitolul 6, despre reprezentările cosmogonice și cosmologice (cu subcapitolele intitulate: cele patru colțuri ale lumii, luna și taurul; șarpele; oul primordial; peștele), în cel următor (7), care tratează despre Stăpîna apelor-zeița pasăre și șarpe (cu subcapitolele: invocarea ploii, ursul și ideogramele zeiței pasăre; meandrul, simbol al apelor cosmice; originea zeiței-pasăre și imaginea ei de-a lungul neoliticului; „Doamna pasăre" și „Doamna Șarpe" a erei chalcolitice; zeița șarpe și pasăre ca doică (nurse); zeița pasăre și zeița șarpe în Creta minoică și în Grecia veche), în capitolul 8 intitulat Marea zeiță a vieții, morții și regenerării (cu subcapitolele: zeița androgină și corpolentă cu brațele încrucișate, din neolitic; zeița crisalidă cu brațe încrucișate din perioada chalcolitică, izvorul magic al vieții în zeiță; gura, miinile și picioarele ei; epifaniile — cu paragrafele: cîinele, un dublu al zeiței luna; căprioara, dublul zeiței regenerării; broasca și broasca țestoasă; zeița în formă de foetus uman; ariciul; zeița în forma unui uter sau foetus de animal; albina și fluturele; zeița, transformării și regenerării născută taur; ursul; zeița ca mamă și doică; recapitularea diferitelor aspecte ale marii zeițe preistorice și în sfîrșit, în capitolul ultim (9), intitulat zeița însărcinată a vegetației (cu subcapitolele: gropița (sămînța) și rombul (ogorul); zeiță însărcinată pe tron; porcul, animalul sacru al zeiței vegetației; aluzii la Demetra, Kora și Persefona în mitologia grecească; zeul-an; phallusul; zeul itifalic mascat; aluzii la Dionysos; zeul preocupat (gînditor); copilul divin) și în scurtul capitol de concluzii este construită o întreagă mitologie preistorică, toată avînd la bază interpretări subiective și afirmații pe cît de categorice pe atît de nedocumentate. Pentru a le putea rezuma și discuta, recenzia noastră ar trebui să aibă o întindere de multe zeci de pagini, ceea ce evident nu este posibil, dar tocmai de aceea am citat și titlurile subcapitolelor etc. care dau o imagine sugestivă despre subiectele tratate și interpretările autoarei, așa încît ne vom mulțumi să cităm numai cîteva dintre afirmațiile și concluziile sale.

Ideogramele-simboluri se împart în două grupe care ajută la înțelegerea cosmogoniei și cosmologiei: prima, legată de apă sau ploaie, de șarpe și pasăre (linii paralele, V-uri, zigzaguri, romburi, meandre și spirale); a doua, asociată cu luna, ciclul vieții vegetale, rotația anotimpurilor, nașterea și creșterea, esențială pentru perpetuarea vieții (crucea, crucea în cerc și derivații mai complexe cu legături simbolice cu cele 4 colțuri ale lunii, semiluna, cornul, omida, oul și peștele). Ca să ne referim numai la unul din aceste simboluri — spirala — precizăm că nu se spune nici un moment de ce ea este „derivatul abstract al șarpelui" (p. 93), tot așa după cum nimeni

nu a putut dovedi că ea ar fi un simbol vegetal sau dimpotrivă simbolul masculin care ajută la procreare, interpretări date de alţi autori şi tot atît de neconvingătoare. Meandrul însuşi este reprezentarea şarpelui, reptilă căreia i s-ar fi atribuit în toate culturile discutate ,,o putere care poate mişca întregul cosmos". ,,Decorul cucutenian şi est-balcanic de pe ceramica pictată este o glorificare simbolică a dinamismului naturii a cărei expresie grafică este organizată în jurul şarpelui, vehicul al imortalităţii".

,,Şarpele universal se încolăceşte în jurul oului universal ca o scurgere continuă de apă ...conceptul naşterii universului din substanţa elementară care este apa, merge sigur înapoi pînă în era neo-eneolitică" (p. 100). ,,Picturile abstracte cucuteniene revelează formarea lumii şi începutul vieţii dintr-un ou în mijlocul căruia se află un germene; oul este învelit în apă, reprezentată de linii paralele" ...

Zeiţa pasăre şi şarpe este universală, ochii ei fiind reprezentaţi pe vasele cucuteniene (p. 112), această divinitate apărînd şi ca una singură şi ca două divinităţi separate.

Referirile la mitologiile vechi — egipteană, babiloniană, hindusă, greacă, ca şi la cele ale populaţiilor etnografice sînt frecvente, fapt explicabil, fiindcă numai aşa se putea construi această artificială mitologie preistorică.

Tot aşa de semnificative ca textul însuşi sînt legendele unora dintre figuri, dintre care vom cita cîteva.

Decorul interior — pur geometric — al unei străchini cucuteniene din Ucraina (fig. 67) este considerat ,,reprezentare picturală compozită a ochillor zeiţei pasăre sau şarpe şi a torentelor de apă". Alt decor şi mai simplu, de la Şipeniţ (fig. 68) ar fi ,,compoziţii abstracte ale ochilor zeiţei pasăre şi ale ciocului (sau numai ciocul) în asociere cu oul cosmic". Decorul unui vas precucutenian (pl. 88) este socotit ca ,,redînd sîni aşezaţi în benzi, torente de apă", deşi e vorba de un simplu vas cu proeminenţe, caneluri şi linii piezişe! Pe o farfurie de la Kozilovce (fig. 112), decorul este considerat ,,ou multiplu secţionat cu semilune şi ,,torente de ploaie", iar decorul unor vase de la Şipeniţ este intitulat ,,Sonatele devenirii"; ouă secţionate şi sfărîmate, semilune, luni pline de şerpi" (fig. 113).

O piesă prismatică de la Kökenydomb (pl. 108—109), decorată cu motive meandrice distribuite în mai multe registre, este socotită: ,,Altar reprezentînd mai multe sfere ale universului. Probabil redă un mit cosmogonic (divinitatea pasăre a apei — şarpe cu coarne)", deşi bineînţeles în chip normal nici unul dintre elementele decorului nu îndreptăţeşte o asemenea interpretare.

Exemplele se pot înmulţi — dar nu ni se pare necesar. Trebuie de altfel semnalate şi unele greşeli de neînţeles. Astfel, una dintre obişnuitele statuete schematizate de la Vinča, cu gaură pentru cap şi cu braţele ridicate pieziş (fig. 79), este socotită ,,suport cu două capete cu gaură la mijloc" — cele ,,două capete" nefiind în realitate decît cele două braţe!

Interpretare tot aşa de fantezistă este aceea care socoteşte că statuetele cu gît lung cilindric ar fi ,,cu capul în formă de phallus", precum şi multe altele, dintre care semnalăm numai cîteva. Astfel, o figurină puternic steatopigă de la Donja Branjevina, cu interiorul corpului gol — şi care din această pricină s-ar fi putut să fie un vas antropomorf, dar partea superioară lipseşte — este descrisă drept ,,figurină cu un ou (cavitate) în coapse şi cu un şarpe încolăcindu-se în jurul lui" (fig. 62), şarpele nefiind altceva decît decorul spiralic atît de obişnuit pe coapsele şi fesele multor statuete.

Ciudat este însă faptul că în alt loc (p. 237) se spune că ,,nu sînt dovezi că în neolitic omenirea înţelegea concepţia biologică"; dar atunci ce căuta ,,oul" în coapsele statuetelor?

Cunoscutul cap de taur de os de la Bilcze Zlote (pl. 178), avînd pe el un decor punctat, clar antropomorf, este descris drept ,,zeiţa taur cu coarne în formă de albină redată pe un cap de taur de os"; decorul incizat redă însă perfect conturul corpului omenesc stilizat, cu braţele ridicate în sus, cu corpul în formă de triunghiuri suprapuse (aşa cum sînt şi reprezentările antropomorfe pictate pe vasele cucuteniene), avînd şi triunghiul sexual, aşa încît numai o fantezie fără limite poate vedea aici o albină! Cunoscutul capac în formă de cap uman de la Vidra (reprodus de două ori, pl. 177 şi fig. 138 şi atribuit o dată aşezării de la Vidra şi a doua oară celei de la Căscioarele!) este considerat ,,Capac ceramic în formă de arici cu faţa de zeiţă" — părul stilizat fiind considerat ... un arici!

E timpul însă să trecem la concluzii — şi la cele ale autoarei şi la ale noastre.

Corpolenţa Marii Zeiţe şi asocierea ei cu animale sălbatice implică o origine paleolitică, autoarea negînd existenţa steatopigiei, întrucît şoldurile şi coapsele exagerate ale celor mai multe statuete neo- eneolitice nu indică deloc un caracter somatic; în felul acesta chiar tipicele statuete Cucuteni A sînt considerate ,,Zeiţa şarpe sau pasăre". Trebuie precizat dealtfel că, din multitudinea de statuete cărora li se dă această denumire, numai 2—3 piese de la Anzabegovo ar putea fi considerate piese hibride, cu corp uman şi cap de pasăre, dar oricît am dori nu putem vedea nici un fel de apropiere posibilă între

statuetele cucuteniene și reprezentarea unei păsări (și cu atît mai puțin a unui șarpe) și nici între statuetele celorlalte culturi și aceste ființe. Numai capul cu „cioc de pasăre" al multora dintre statuete nu credem că poate indica voința modelatorilor de a reda un cap de pasăre, fiind vorba de o simplă reprezentare simplificată și mult mai ușor de realizat. Ce să mai vorbim despre zeița-șarpe, care n-a putut fi creată de autoare decît pentru că unele statuete sînt decorate cu spirale sau meandre, iar aceste motive ar reprezenta șarpele? Faptul că există foarte puține figurine de șarpe nu dovedește nicidecum existența în credințele neoliticilor a unei zeițe șarpe, care uneori este și zeița-pasăre în același timp, afirmîndu-se că „în contrast cu indo-europenii, pentru care pămîntul a fost Marea Mamă, „vechii europeni" și-au creat imaginile materne din divinitățile apei și ale aerului, zeița pasăre și șarpe fiind o imagine predominantă în panteonul Vechii Europe" (p. 142–144). Mai apoi se spune că „apele de sus și de jos pe care zeița le controlează erau reprezentate prin labirinte meandrice și șerpi spirale" (p. 145). Există totuși și Marea zeiță responsabilă de regenerarea vieții și asociată cu cornul lunii, care implică o transformare misterioasă, aceasta din urmă fiind exprimată în epifania zeiței în formă de omidă, crisalidă și fluture — prin acest simbolism proclamîndu-se „credința în frumusețea vieții tinere" (p. 237). Ea este în același timp însă și „zeiță androgină", pe motiv că multe dintre statuetele neolitice feminine au un gît lung care împreună cu capul reprezintă, pentru autoare, după cum am văzut, un phallus (p. 152 etc.).

Aproape toate divinitățile neolitice ar fi „imagini compozite cu acumulări de trăsături din vremurile pre-agricole și din cele agricole. Păsărea de apă, cerbul, ursul, peștele, șarpele, broasca, broasca țestoasă și noțiunea hibridizării om-animal erau moșteniri din paleolitic" (p. 237). „Imaginea mitică a Vechii Europe și practicile religioase au fost continuate în Creta Minoică", elementele pierdute și cele adăugate de-a lungul mileniilor reflectîndu-se în mitologia greacă" (p. 238). Și, în sfîrșit, se încheie, afirmîndu-se că „vestigiile miturilor și conceptelor artistice ale Vechii Europe ... au fost transmise lumii moderne apusene și au devenit o parte din moștenirea ei culturală".

Nu încape nici o îndoială că în neolitic au existat mituri cosmogonice și cosmologice, ca și altele în legătură cu momentele importante ale vieții omenești și în special în legătură cu nașterea vieții animale și vegetale, momente care erau desigur toate însoțite de dansuri, sacrificii și alte manifestări, la care imaginile sculptate ale divinității (sau ale divinităților) aveau și ele un rol important. Este totodată aproape sigur că aceste mituri și mai ales acelea legate de naștere și moarte erau mai complexe decît simpla reprezentare a unei zeițe-mame atoatecreatoare, după cum este sigur că unele dintre mituri, modificate într-o măsură mai mică sau mai mare s-au transmis mileniilor următoare — iar altele desigur s-au pierdut, fiind înlocuite cu noi mituri; dar cine ar putea spune — fără să recurgă la imaginație și fără să încerce să deducă din puținele date pe care le avem la dispoziție mai mult decît este permis din punct de vedere științific — care sînt, în mitologia minoico-miceniană și în mitologia greacă, elementele moștenite din neolitic? Părerea noastră este că un cercetător științific, oricît de bine ar cunoaște mitologiile vechi și etnografia și oricît de tentant ar fi să le transpună pe acestea în neolitic, ar trebui, în lipsa dovezilor în sprijinul unei asemenea interpretări, să se abțină de la astfel de încercări. Sau, în cel mai bun caz, să le prezinte ca *ipoteze posibile* (nici măcar probabile), pentru explicarea unor fapte și pentru reconstituirea unor date, pe care nu le cunoaștem. Cartea Marijei Gimbutas păcătuiește însă tocmai prin faptul că, în loc să prezinte părerile sale ca ipoteze posibile pentru interpretarea faptelor materiale pe care ni le pun la dispoziție descoperirile arheologice, este o succesiune de sute de afirmații (dintre care n-am putut cita decît cîteva, în aceste pagini), care slujesc ca bază altor afirmații și unor concluzii, reconstituindu-se în felul acesta o mitologie tot atît de puțin reală ca și ... zeița șarpe și pasăre care constituie una din „descoperirile" autoarei.

Dacă judecăm bine lucrurile, nici nu prea se vede ce rol mai putea avea Mama Zeiță, de vreme ce pe de o parte zeița șarpe și pasăre, iar pe de altă parte zeița însărcinată (care dealtfel nu poate fi decît însăși Marea Zeiță creatoare a vieții!) îi răpesc cele mai multe atribute.

Ca să nu fim prea aspri, ne mulțumim să spunem că prin această carte autoarea n-a făcut nici un serviciu cercetării științifice, nefiind nici o îndoială, pe de altă parte, că din ea se vor inspira nenumărați diletanți care nu așteaptă decît prilejul furnizat de o așa-zisă bază științifică, pentru a-și pune la contribuție imaginația.

Vladimir Dumitrescu

PETRE ROMAN, IOAN NÉMETI, *Cultura Baden în România*, Editura Academiei R. S. România, Bucureşti, 1978, 156 p. + planşe în text

Lucrarea apărută în Editura Academiei R.S. România reprezintă prin problemele tratate şi rezolvate o contribuţie importantă a arheologiei româneşti la cunoaşterea istoriei străvechi pe un spaţiu larg, deoarece tratarea monografică a culturii Baden presupune nu numai studierea populaţiilor ce au locuit în părţile vestice ale României în perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului, dar şi a celor din teritoriile învecinate (Ungaria, Slovacia, Iugoslavia). Cultura Baden este reprezentativă pentru perioada de transformări şi sinteze etnice, lingvistice şi culturale din a doua jumătate a mileniului al III-lea î.e.n., sinteze ce au dus în final la constituirea epocii bronzului, şi la apariţia tracilor în spaţiul est-central european şi pe teritoriul României. Această lucrare este utilă şi necesară deoarece cultura Baden — pînă la apariţia acestui volum — era puţin cunoscută şi studiată de către cercetătorii noştri, ea aflîndu-se însă în aria preocupărilor a numeroşi arheologi europeni. *Cultura Baden în România* urmează a fi răspunsul absolut necesar pentru prestigiul arheologiei româneşti la unele probleme ridicate de istoria acestei părţi a Europei, această carte fiind aportul şi opinia cercetării româneşti.

Monografia de care ne ocupăm răspunde dezideratelor arheologiei noastre de reconstituire a istoriei patriei, inscriindu-se pe linia preocupărilor cercetătorilor români de demonstrare a originii şi continuităţii neîntrerupte pe teritoriul României. Prin spiritul de răspundere ştiinţifică şi prin respectarea adevărului istoric de care dă dovadă, lucrarea prezintă garanţii serioase în rezolvarea unor probleme arheologice şi istorice care prezintă nu numai interes naţional, dar şi european.

În introducere autorii ne pun la curent cu problemele mari ale culturii Baden, subliniind de la bun început interesul pe care îl prezintă descoperirile din România, datorită mai ales interferenţelor şi legăturilor acestei culturi cu cultura Coţofeni, ale cărei comunităţi sînt considerate drept ,,româneşti", şi constatării că regiunile dintre Carpaţii Apuseni şi Tisa au jucat un rol deosebit de important în procesul de constituire a culturilor epocii bronzului. Publicarea monografică a culturii Coţofeni de către Petre Roman a permis delimitarea lesnicioasă a obiectivelor Baden şi evidenţierea unor importante elemente de sincronizare între cele două fenomene culturale.

Din capitolul *Istoricul cercetărilor* căpătăm o imagine de ansamblu asupra cercetărilor făcute pînă în prezent, ceea ce ne permite să sesizăm lipsa unor cercetări ad-hoc la noi — aceasta mai ales în contrast cu atenţia acordată acestei culturi în Europa centrală şi est-centrală —, lipsă determinată de opinia după care cercetarea unor culturi ,,periferice" româneşti nu poate fi hotărîtoare deoarece centrul de greutate al acestora] s-ar afla în afara României.

Prezentarea în ordine geografică a celor aproximativ 55 de puncte cuprinse în *Catalogul descoperirilor* subliniază situaţia materialelor arheologice aparţinînd culturii Baden ce provin, pe teritoriul României, aproape în totalitate, din cercetări de suprafaţă sau din săpături efectuate pentru cercetarea altor epoci. Analizarea materialului şi evidenţierea raporturilor cu alte culturi învecinate au permis delimitarea ariei de răspîndire şi diferenţierea a patru zone geografice: 1, zona extrem sudică de răspîndire; 2, ţinutul dintre Bega şi Crişu Alb; 3, ţinutul din împrejurimile municipiului Oradea; 4, regiunea compusă din două zone clar separate de fostele mlaştini Ecedea spre nord-est, Crasnei şi Ierului spre est şi sud-est. Din prezentare rezultă că unele au fost delimitate prin stabilirea diferitelor contacte culturale şi prin evidenţierea deosebirilor de ordin geografic.

În capitolul *Elemente componente ale culturii Baden din România* — capitol ce încheie prima parte a volumului — se face analiza exhaustivă a aşezărilor, locuinţelor, obiectelor din piatră, os şi metal, a ceramicii şi a mormintelor, în acest fel dovezile materiale existente pînă în prezent ale acestei culturi fiind exploatate la maximum. De o atenţie specială s-a bucurat ceramica, autorii realizînd pe de o parte o grupare pe zone geografice şi pe de altă parte o împărţire pe tipuri de forme şi motive decorative a ceramicii Baden.

Partea a doua a lucrării ne oferă unele date noi, în lumina cărora descoperirile româneşti devin puncte de plecare în viitoarele cercetări, fapt pentru care monografia în discuţie se ridică la nivelul unei adevărate interpretări istorice. *Periodizarea descoperirilor Baden din România* începe printr-o scurtă trecere în revistă a opiniilor diferiţilor cercetători care s-au ocupat de studierea acestei culturi. Precizînd de la bun început lipsa unei stratigrafii verticale şi sărăcia relativă a materialului arheologic, autorii stabilesc în evoluţia culturii Baden — pe baza analizei ceramicii în special, analiză pentru care s-a folosit criteriul tipologic şi o stratigrafie orizontală microzonală — trei

faze. Capitolul următor, *Procesul de regionalizare*, ne oferă imaginea fondului etnocultural ce stă la baza culturillor bronzului tracic prin prezentarea contactelor, interferențelor, influențelor și noilor sinteze cu specific regional din această etapă istorică. Materialul arheologic descoperit în nord-vestul României a permis stabilirea unei evoluții locale dar care se înscrie însă, în diferite momente cronologice, în forme de manifestare micro- sau macro-regionale deosebite.

Sincronizarea evoluției culturale a Europei est-centrale cu cea din regiunile sud-estice a dus la necesitatea întocmirii capitolului referitor la *Relațiile dintre comunitățile Baden, Coțofeni și Kostolac*. Limita estică de răspîndire a culturii Baden și cea vestică a ariei Coțofeni este o linie de contact direct, nemijlocit, între comunitățile celor două culturi. În același timp din analiza materialului Baden și respectiv Kostolac rezultă implicit și sincronismul evolutiv dintre orizonturile vechi Kostolac și o parte a evoluției culturii Baden.

Poziția cronologică a descoperirilor Baden din România este capitolul ce prezintă cultura Baden în raport cu toate culturile care îi precedă sau care-i succedă. Un punct de vedere nou, bine fundamentat, ne este expus de lucrarea *Cultura Baden în România* prin încadrarea culturală a fenomenului Baden. Meritul deosebit al concluziilor autorilor constă tocmai în evidențierea faptului că în Europa est-centrală și sud-estică a existat în mileniul al III-lea î.e.n. o perioadă cu trăsături proprii, care nu se poate confunda nici cu etapa culturilor eneolitice și nici cu perioada culturilor epocii bronzului. Arheologia românească a denumit această etapă „perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului". Cunoașterea și lămurirea problemelor perioadei de tranziție, în decursul căreia s-au petrecut adevărate mutații etno-culturale ce au stat la baza constituirii marilor grupuri indo-europene reprezintă o cerință importantă a arheologiei românești, volumul prezentat achitîndu-se cu maximă eficiență de această sarcină.

În *Încheiere* prezentarea problematicii generale a culturii Baden ne dă o imagine de ansamblu asupra acesteia, autorii considerînd-o pe drept cuvînt, mai utilă decît o recapitulare a cuprinsului lucrării.

Prin problemele ridicate și rezolvate, ca și prin modul de alcătuire a volumului, monografia *Cultura Baden în România* este un exemplu de urmat. Materialul grafic bogat, realizat aproape în întregime de Petre Roman, completează fericit baza documentară a lucrării. Publicarea acestei cărți, alcătuită prin ordonarea unui bogat material, rezultat al descoperirilor vechi și al cercetărilor recente, prezintă un deosebit interes atît în țară cît și peste hotare. Editura Academiei R.S. România are o reală contribuție la reușita acestui volum, datorită publicării deosebit de îngrijite și sobre a acestei monografii ce ne prezintă exhaustiv materialul documentar existent și dă o interpretare nouă perioadei discutate.

Adriana Sloia

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, Editura Academiei R.S. România, București, 1977, 388 p.

Lucrarea, sub forma unui *corpus*, prima de acest fel din literatura românească, reprezintă rodul muncii de o viață a autorului, Mircea Petrescu-Dîmbovița putînd fi considerat pe drept cuvînt cel mai bun cunoscător al depozitelor de bronzuri din România. Este o muncă pentru care expresia „titanică" nu este nepotrivită; puțini cercetători s-ar fi încumetat să înceapă și să ducă la bun sfîrșit o astfel de lucrare, cum a făcut-o în mod exemplar autorul volumului prezentat. Meritul deosebit al cărții rezidă atît în caracterul exhaustiv al acesteia — pentru perioada cuprinsă între secolele XVI și VI î.e.n. se prezintă 436 de depozite —, cît și în sîrguința cu care au fost adunate o cantitate enormă de date, care, datorită trecerii timpului, erau greu de reconstituit. Studierea directă a pieselor în muzee a permis ilustrarea corectă a depozitelor, numerele de inventar fiind înscrise pentru fiecare obiect în parte în textul însoțitor. În cazul depozitelor provenind din Transilvania (descoperite în special în secolul trecut), ale căror piese sînt dispersate, aportul autorului este deosebit de meritoriu, M.P.-D. reconstituind conținutul unora și atrăgînd atenția asupra conținutului nesigur al altora. Ideea de a separa cu linii punctate pe planșe piesele despre care nu avem certitudinea că ar fi ținut de depozitul respectiv se dovedește utilă.

După studiul introductiv, autorul pornește de la bun început prin a diferenția depozitele sigure de cele nesigure; în cadrul acestor categorii, bine definite, bronzurile sînt sistematizate în ordine cronologică, pe serii și regiuni. Prezentarea fiecărui depozit este însoțită de descrierea condițiilor de descoperire (atunci cînd acestea sînt cunoscute) și de o bibliografie cît mai cuprinzătoare. Planșele de la sfîrșitul textului sînt alcătuite și ele în ordine cronologică, pe serii și regiuni.

Descoperirile de depozite sînt cartate și prinse în cele zece hărți însoțitoare, numerele de pe hartă corespunzînd ordinii de prezentare, pe serii și regiuni, din text. La sfîrșitul volumului s-a alcătuit un indice de localități în care se menționează paginile din introducere și din textul ce descrie depozitele de bronzuri, ca și cele în care se află ilustrația pentru acestea.

În studiul său introductiv, autorul, referindu-se la stadiul actual al cercetării — cunoscut fiind faptul că pînă în prezent nu s-a acordat o atenție specială condițiilor de descoperire a depozitelor de bronzuri — pune problema deosebit de importantă a categoriilor de depozite și a semnificației lor. M.P.-D. îmbrățișează în general opiniile lui Mircea Rusu (vezi M. Rusu, Dacia, N.S., 7, p. 192 și urm.) care avea în vedere trei categorii de depozite : depozite-turnătorii, aparținînd unor meșteri ambulanți sau unor comunități, depozite cu obiecte în uz și depozite mixte (cu o parte de obiecte pentru turnare și o altă parte utilizabile), citînd și părerea lui A. Vulpe care semnalează caracterul votiv al unor depozite (vezi depozitul de la Vadu Izei — Fr. Nistor și A. Vulpe, SCIV, 21, 1970, 4, p. 630 — și depozitul de la Crăciunești — idem, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 5—18), autorul volumului considerînd că, în cazul depozitelor descoperite în rîuri sau lîngă o stîncă, putem avea de-a face cu depuneri votive. Adoptarea acestui punct de vedere ar putea duce însă la reconsiderarea descoperirilor izolate de bronzuri, care pot fi și ele concepute ca depuneri votive. În acest caz, cartarea numai a descoperirilor de depozite de bronzuri ar fi numai o prezentare incompletă, unilaterală, a problemei în cauză.

M.P.-D. face în introducere și o scurtă sinteză arheologică și istorică a perioadei cuprinse în lucrare, fără a-i acorda însă un spațiu prea mare, caracterul de *corpus* al acesteia limitînd considerațiile făcute de autor. Se relevă faptul că pînă în prezent arheologia românească nu a stabilit un sistem cronologic propriu, care să pună de acord sistemul detaliat de seriere a depozitelor de bronzuri cu împărțirea mai puțin fină pe culturi a așezărilor și necropolelor.

Cum era și firesc, atenția autorului s-a îndreptat mai mult spre studiul celor 398 de depozite din perioada cuprinsă între Bronz D și Ha C. Preocuparea constantă a arheologiei românești pentru cronologia depozitelor de bronzuri din perioada secolelor XIII—VIII a dus la stabilirea unei periodizări cuprinzătoare a depozitelor de bronzuri pentru Transilvania — această regiune bogată în minereuri și important centru metalurgic —, iar pentru restul teritoriului patriei noastre, cu unele etape lipsă. Orizontul de depozite Cincu-Susani cuprinde marile depozite-turnătorii de la Uioara, Șpălnaca, Gușterița, Dipșa, Band, Aiud, ale căror obiecte de bronz depășesc în greutate totalitatea depozitelor de la sfîrșitul epocii bronzului din Transilvania, demonstrînd astfel extraordinara înflorire a metalurgiei bronzului în Hallstattul timpuriu. Această „înflorire" se observă nu numai în cazul metalurgiei (vezi depozitele-gigant) dar și la așezări (imensa așezare de la Sîntana-Arad cu un diametru de circa 1 km — datată în HaA_1) și în inventarul tumulilor (ofranda cu peste 100 de vase de la Susani și fragmente din peste 400—500 de vase în unii tumuli de la Lăpuș : cf. I. Stratan și A. Vulpe, PZ, 52, 1977, p. 59), toate aceste aspecte legîndu-se de avîntul realizat de dezvoltarea economică.

Trăsăturile comune observate de M.P.-D. la cele cinci grupări de depozite de bronzuri din Transilvania îl determină pe autor să le considere a fi mai curînd grupări teritoriale cu anumite particularități, decît variante locale. Pentru această etapă este caracteristic afluxul de elemente de origine central-europeană. Atît Mircea Rusu, cît și autorul volumului în discuție au încercat să stabilească legături cronologice și să sublinieze interdependența dintre depozitele de bronzuri și așezările sau cimitirele perioadei. Aceasta s-a putut realiza în cazul depozitelor descoperite în așezări sau în imediata lor apropiere, ca și în cazul obiectelor de bronz cuprinse în inventarul mormintelor ; legătura s-a mai putut face uneori cînd vasele în care sînt cuprinse depozitele sînt reprezentative pentru cultura Hallstattiană timpurie. Trebuie remarcat faptul că între depozitele de bronzuri pe de o parte și complexele ceramice pe de alta au putut fi stabilite tocmai în zona din nordul și vestul României, zonă în care observațiile rezultate din cercetări recente (C. Kacsó, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 45—68 și I. Stratan și A. Vulpe, PZ, 52, 1977, p. 59) dovedesc o perfectă continuitate etno-culturală de la sfîrșitul epocii bronzului spre Hallstattul timpuriu.

Este interesant de semnalat că frecvența descoperirilor de bronzuri în cimitirele perioadei este invers proporțională cu cea a descoperirilor de depozite și cu mărimea acestora. Nu putem să nu ne gîndim că perioada cuprinsă între Bronzul mijlociu (mai sărac în depozite) și Hallstattul mijlociu (cînd se observă o scădere simțitoare a numărului de depozite) este caracterizată tocmai prin rărirea obiceiului de depunere în morminte a obiectelor de bronz (vezi spre exemplu bogăția de bronzuri din faza I a cimitirului de la Cruceni în antiteză cu Cruceni II și Bobda I-Susani). Probabil nu întîmplător în aceeași perioadă crește numărul depozitelor de bron-

zuri. Dată fiind dezvoltarea metalurgiei bronzului ar fi fost firesc ca numărul de obiecte de bronz din cimitire (chiar în condițiile în care acestea sînt mai puțin cunoscute decît așezările) să crească. Această variație a obiceiurilor funerare credem că poate fi pusă în legătură cu caracterul votiv al unei mari părți din depozite. Putem presupune că schema de evoluție a acestui obicei este asemănătoare celei din Europa Centrală, unde creșterea numărului de depozite corespunde în mod evident cu scăderea numărului de obiecte de bronz depuse în morminte (cf. W. Tonbrügge, BerRGK, 51—52, 1970—1971, p. 1sq; J. Friesen, Germania, 1968).

Dacă pentru regiunile intracarpatice, caracterizate prin culturile cu ceramică canelată, se pot sesiza mai ușor legăturile cu depozitele de bronzuri, pentru regiunea extracarpatică a României situația nu este la fel de clară. M.P.-D. crede a fi posibil ca așezărilor grupului Corlăteni, care urmează culturii Noua, să le corespundă o serie de depozite — insuficient precizată — căreia să-i aparțină eventual depozitele de la Ilișeni și Doljești. Această situație contrastează cu etapa anterioară, de la sfîrșitul epocii bronzului, cînd autorul a putut distinge pentru Moldova o grupă răsăriteană de depozite — seria Rîsești-Băleni (denumire propusă în locul celeia de Rîsești — Ulmi Liteni sau Rîsești — Ulmi Liteni — Ilișeni, deoarece depozitul de la Băleni este cel mai reprezentativ depozit descoperit pînă în prezent în Moldova). În restul regiunilor extracarpatice și în Dobrogea, seriei de depozite din Moldova Rîsești-Băleni îi corespund două subgrupe teritoriale (Muntenia și Oltenia și, respectiv, Dobrogea), iar eventualei serii Ilișeni-Doljești depozitele de la Techirghiol și Simbăta Nouă II. Acestea, după părerea autorului, constituie un indiciu pentru stabilirea unei grupe locale caracterizată prin piese de origine transilvăneană și central-europeană (ajunse aici prin filieră transilvăneană).

În comparație cu depozitele de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului timpuriu, cele datînd din Ha B_1 au fost mai puțin studiate. Seria Moigrad-Tăuteu din Transilvania este cunoscută în restul României doar prin cinci depozite: unul în Moldova (Rafaila), trei în Muntenia și unul în Dobrogea (Simbăta Nouă I). Caracteristic pentru perioada următoare a seriilor Fizeșul Gherlei—Sîngeorgiu de Pădure = Ha B_2 și Șomartin-Vetiș = HaB_3 este scăderea numărului de depozite și apariția în număr mare a obiectelor de fier, obiecte ce înlocuiesc treptat pe cele din bronz.

M.P.-D. subliniază necesitatea realizării unor analize chimice și spectrografice, atît de utile după părerea sa în determinarea locurilor de proveniență a minereurilor folosite pentru turnarea obiectelor din depozite, fapt ce ar permite completarea concluziilor de ordin cronologic și tipologic. Este foarte probabil ca cercetarea românească să suplinească această lacună în scurt timp, studiile tipologice ce se vor face în urma publicării acestei cărți — sursă principală de documentare pe viitor — urmînd a fi desigur însoțite de astfel de analize (în cazul cînd ele aduc reale contribuții la elucidarea problemelor legate de proveniența metalului folosit).

Obiectele cuprinse în depozitele de bronzuri din Hallstattul mijlociu — grupa Bîlvănești-Vinț — au corespondențe în aria culturii Basarabi. Autorul consideră că în stadiul actual al cercetărilor este mai indicat ca pentru spațiul carpato-dunărean, seria de depozite pomenită mai sus (denumirea a fost dată de Mircea Rusu) să fie diferențiată regional: Vinț-Coldău pentru Transilvania și Bîlvănești-Ghidici pentru Oltenia, această împărțire corespunzînd mai bine realităților arheologice. Cercetări recente asupra cronologiei (vezi A. Vulpe, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 81—111) ne arată că aceste depozite nu pot fi mai tîrzii de jumătatea secolului al VII-lea, rămînînd deschisă posibilitatea ca ele să dateze și din secolul al VIII-lea (mai cu seamă în cazul grupei Vinț-Coldău).

Depozitul de la Drencova — încadrat în Hallstattul tîrziu = Ha D — l-a determinat pe autorul lucrării să lărgească cadrul cronologic al depozitelor de bronzuri și în ultima etapă a Hallstattului. După părerea noastră, depozitul de la Drencova (vezi pl. 403/1) se datează în secolul al VII-lea (vezi și K. Kilian, PZ, 50, 1975, pl. 84 și p. 88). Piesa poate foarte bine să aparțină seriei Bîlvănești-Ghidici, fiind eventual cel mai tînăr reprezentant al acestei serii.

Cele 436 de depozite de bronzuri din această lucrare sînt prezentate în condiții grafice excelente, textul însoțitor și trimiterile la planșe demonstrînd din partea redactorului o deosebită grijă și acuratețe. Cartea, destul de dificilă ca lucrare tipografică — datorită numărului impresionant de desene tipărite — răspunde deplin cerințelor cercetării, reprezentînd pentru prezent și viitor un *corpus* de referință. În același timp, volumul *Depozitele de bronzuri din România* poate prezenta și un interes mai larg, de ordin estetic, datorită artei execuției unora dintre piesele cuprinse în depozite. Cartea pe care am prezentat-o reprezintă însă în principal o reală contribuție de ordin documentar la cunoașterea perioadei cuprinse între secolele al XVI-lea și al VII-lea î.e.n.

Mulţimea şi varietatea depozitelor ne demonstrează că pe teritoriul ţării noastre a existat un puternic centru metalurgic, de la care au plecat pe calea schimbului numeroase piese în regiunile învecinate. Existenţa însăşi a acestei înfloritoare industrii presupune continuitatea etno-culturală în zonele unde evoluţia tipurilor a putut fi demonstrată în tot cuprinsul acestei perioade.

Adriana Stoia

LIVIU MĂRGHITAN, *Fortificaţii dacice şi romane. Sistemele de pe cursul mijlociu şi inferior al Mureşului*, Editura militară, Bucureşti, 1978, 136 p.

Înscriindu-se într-o preocupare constantă a autorului de cunoaştere a arheologiei ţinutului hunedorean şi a văii Mureşului, lucrarea prezentată în continuare este consacrată deopotrivă epocii dacice şi celei romane.

Cartea cuprinde cinci capitole, intitulate sugestiv: I. *Cetăţi ascunse sub vălul timpului* (p. 5—14); II. *Mărturii arheologice dacice pe Mureşul mijlociu şi inferior* (p. 15—41); III. *Şirul aşezărilor dacice de pe valea Mureşului de jos, strajă a drumului spre inima ţării dacilor* (p. 42—65); IV. *Cursul inferior al Mureşului — arteră de circulaţie şi hotar al Daciei romane* (p. 66—116); V. *Valea Mureşului mijlociu şi inferior — parte integrantă a vetrei de formare a poporului român* (p. 117—127).

Prezentăm mai departe conţinutul acestor capitole:

I. După o scurtă trecere în revistă a sistemului de fortificaţii din Munţii Orăştiei, autorul ne îndreaptă atenţia asupra văii Mureşului — culoar uşor de străbătut în toate timpurile, ducînd spre însăşi capitala regatului dac. Autorul opinează, pe bună dreptate, că regii daci nu puteau neglija această importantă cale strategică; interesul acestora faţă de această zonă este subliniat (p. 10—11) prin utilizarea unei relatări a lui Cassius Dio (LXVIII: regele Decebal a izgonit din părţile vestice ale Banatului pe iazigii infiltraţi aici după primul război dacic al lui Traian). Cercetările arheologice au arătat, dealtfel, că zona cursului mijlociu şi inferior al Mureşului a fost intens locuită în secolele I î.e.n. — I e.n. — perioada de apogeu a statului dac.

II. În acest capitol, autorul prezintă cîteva puncte strategice importante pentru apărarea văii Mureşului: Piatra Coziei (care făcea legătura între complexul din Munţii Orăştiei şi celelalte puncte de pe Mureş), Măgura Sîrbilor (*Singidiva?*) şi Cîmpuri Surduc. În toate cazurile era probabil vorba de puncte de observaţie, „posturi înaintate" ale fortificaţiilor din jurul capitalei dacilor. Este o problemă căreia cercetările viitoare trebuie să-i acorde mai multă atenţie.

De remarcat că aceste puncte întărite se găsesc într-o zonă intens locuită de o populaţie autohtonă civilă.

III. Numeroasele aşezări dacice de pe cursul de jos al Mureşului umpleau spaţiul dintre punctele fortificate. Existenţa acestora sfîrşeşte odată cu războaiele dacice ale lui Traian. Remarcăm că L. Mărghitan opinează că în atacul concentric asupra cetăţilor din Munţii Orăştiei, unele forţe romane au pătruns şi pe valea Mureşului: *Motivul ce ne îndeamnă să opinăm în favoarea celor spuse anterior este detaliul că aşezările de pe valea Mureşului de jos par să-şi fi încheiat existenţa printr-o distrugere violentă, nefiind părăsite prin refugierea populaţiei dacice. Dar, o rezistenţă armată din partea localnicilor îşi avea raţiunea îndeosebi în cazul în care aceştia ştiau că dincolo, spre est, în cetăţile cu ziduri trainice, Decebal nu fusese încă biruit* (p. 59). Autorul este de părere că din coloana ce înainta spre Tibiscum au fost desprinse unele forţe şi trimise, prin pasul Lăpuşnic-Dobra, pentru a anihila eventuala rezistenţă a dacilor din această zonă (p. 62). Ipoteza, în esenţă plauzibilă şi interesantă, se cere mai bine argumentată şi verificată prin descoperiri arheologice mai concludente.

IV. În apărarea frontierei romane din această zonă, rolul principal revenea castrului de la Micia — unul din cele mai importante castre de unităţi militare auxiliare ale provinciei. Nu vom intra în detaliile istoriei acestei importante aşezări militare şi civile, deoarece autorul o face pe cuprinsul mai multor pagini (p. 71—98). Interesantă ni se pare încercarea de reconstituire a sistemului de apărare a castrului de la p. 82.

Unele observaţii ar fi de făcut asupra trupelor staţionate în acest castru; discuţii comportă şi părerea mai veche că acesta a fost construit din piatră sub Antoninus Pius. Nu insist asupra problemelor de mai sus deoarece am făcut-o cu alte prilejuri, în contribuţii pe care L. Mărghitan le citează în notele capitolului şi care se deosebesc în unele privinţe de ale sale. De asemenea, menţionez că cercetările din ultimii ani de la Micia au adus

noi date la cunoaşterea istoriei militare a acesteia.

În continuare, autorul prezintă urmele romane de la Bulci, Lipova, Aradul Nou şi Cenad (p. 99–106), care punctează drumul roman de pe valea Mureşului. Deosebit de interesantă ni se pare prezentarea grupului de morminte de la Seghedin (*Partiscum*) (de pe cuprinsul cărora s-au cules şi monede din timpul lui Antoninus Pius şi Caracalla) (p. 107) — publicate încă din 1882, dar date uitării. În felul acesta, se aduc noi dovezi la problema existenţei unei aşezări romane în faţa vărsării Mureşului în Tisa unde, pe baza unei inscripţii, se presupune şi existenţa unei staţiuni vamale.

Astfel, ca şi în perioada regatului dacic, Micia şi celelalte puncte fortificate de pe valea Mureşului aveau rolul de a păzi intrarea dinspre vest a provinciei.

V. Ultimul capitol este consacrat unei probleme fundamentale a etnogenezei române: continuitatea elementului dacic în epoca romană în valea Mureşului. Autorul aduce importante contribuţii, fie prin cercetările proprii, fie valorificînd date mai vechi.

Cartea se încheie cu un *indice general* şi *cuprins* (cu variante în limbile franceză, engleză şi rusă).

Prin format şi titlurile capitolelor, lucrarea prezentată poate fi considerată şi o carte de popularizare; ea adresîndu-se unui public mai larg. Totuşi, este întocmită după criterii riguros ştiinţifice. La aceasta trebuie adăugat un fapt deosebit de important: L. Mărghitan este un bun cunoscător al locurilor descrise, al topografiei şi geografiei zonei. Aceasta a reprezentat o condiţie deosebit de importantă în închegarea concepţiei autorului despre sistemul defensiv de pe valea Mureşului din epocile dacă şi romană.

Constantin C. Petolescu

D. BERCIU, *Dacoromania*, col. Archaelogia Mundi, editura Nagel, Geneva, 1976, 192 pagini, 65 pl. color şi 73 ilustraţii alb-negru

Formarea poporului român a încetat demult să mai constituie „o enigmă şi un miracol istoric". Eforturile îndelungate ale savanţilor români, în special din ultimele decenii, au dus la făurirea unei teorii ştiinţifice care urmăreşte şi explică procesul etnogenezei noastre pe temeiul unei multitudini de fapte şi documente istorice, arheologice, lingvistice, etnografice etc. Necesităţii de a lămuri cititorul străin asupra originilor poporului român, de a-i da o explicaţie istorică valabilă a locului specific al acestui popor în concertul naţiunilor europene, vine să-i răspundă mai recent cartea profesorului Dumitru Berciu (cu colaborarea la unele capitole a prof. Bucur Mitrea), intitulată semnificativ *Dacoromania* şi apărută în limba italiană în colecţia Archaeologia Mundi a binecunoscutei edituri Nagel.

Între lucrările de o reală valoare şi utilitate apărute anterior în această colecţie se înscrie şi volumul *Roumanie* (1972), semnat de regretatul C. Daicoviciu şi de acad. E. Condurachi, constituind o sinteză, în principal pe bază arheologică, a istoriei străvechi şi vechi a ţării noastre, începînd cu epoca pietrei cioplite şi terminînd cu antichitatea tîrzie (secolul al VII-lea e.n.). Consultînd cartea semnată de D. Berciu, constatăm că riscul de a repeta date şi idei deja cunoscute cititorului colecţiei amintite este minim, chiar dacă ea suprapune în bună măsură, din punct de vedere cronologic, şi chiar dacă ea reia — în text şi în ilustraţie — o serie de descoperiri întîlnite în volumul lui C. Daicoviciu şi E. Condurachi. D. Berciu nu şi-a propus să scrie o nouă sinteză a pre- şi protoistoriei româneşti; el încearcă să reconstituie, să explice şi să ilustreze procesul formării poporului român, în primul rînd prin documentele arheologice. Însuşi titlul cărţii, *Dacoromania*, învederează această delimitare a substanţei, cadrului geografic şi temporal al temei tratate. Pentru autor, Dacoromania nu este doar o anumită noţiune lingvistică, ci un concept mult mai complex, etno-cultural şi istoric, înglobînd în egală măsură cele două elemente constitutive fundamentale ale poporului român: cel geto-dac şi cel roman.

Pornind de la acest concept, era normal ca urmărirea etnogenezei româneşti să nu se limiteze la aria fostei provincii romane, ci să acopere întregul spaţiu locuit de geto-daci. În timp, autorul urmăreşte evoluţia societăţii autohtone, aflată într-o continuă interacţiune cu factorii externi, de o mai mare sau mai mică importanţă, începînd cu epoca bronzului, cînd se cristalizează fondul etnic tracic carpato-balcanic, şi terminînd cu ultimele secole ale mileniului I e.n., cînd procesul de etnogeneză s-a desăvîrşit, românii constituind un popor cu o limbă şi o cultură proprie, cu structuri social-economice şi politice specifice.

Cum era și de așteptat, autorul a dat o pondere relativ mică argumentelor istorice și filologice, considerate mai bine cunoscute (ceea ce în cazul cititorului străin nu este întotdeauna sigur), și a pus accentul pe datele arheologice, care au adus — în principal în ultimele trei decenii — o contribuție hotărîtoare în reconstituirea secvențelor și a straturilor etno-culturale ale etnogenezei românești. Primele două capitole sînt dedicate fondului tracic, genezei și evoluției sale de-a lungul epocii bronzului și a fierului. În chip special se insistă, pentru caracterizarea culturii geto-dace a celei de-a doua epoci a fierului, asupra artei traco-getice (în principal secolul al IV-lea î.e.n.), asupra monetăriei autohtone și asupra răspîndirii roții olarului la geto-daci. Folosind descoperirile mai noi și în special cele făcute la Ocnița, autorul ilustrează creșterea progresivă a influențelor civilizației clasice, greco-romane, asupra culturii geto-dace, influențe care au pregătit succesul romanizării.

Un substanțial capitol, al III-lea, este dedicat tocmai acestui fenomen, de o însemnătate covîrșitoare pentru etnogeneza românească: simbioza daco-romană de-a lungul perioadei de existență a provinciei Dacia. Procesul de romanizare a dacilor din provincie este urmărit în paralel cu evoluția relațiilor dintre dacii liberi și imperiu, relații care au făcut ca influența fertilă a civilizației romane să nu se limiteze la întinderea provinciei, ci să cuprindă întregul teritoriu al vechii Dacii. În cap. IV se aduc numeroase dovezi care ilustrează prezența romană și romano-bizantină la Dunăre și chiar la nord de marele fluviu în perioada de după retragerea aureliană (sec. IV—VI e.n.).

În continuare, expunerea urmărește în paralel evoluția culturii autohtone, daco-romane, și stabilirea pentru diferite perioade de timp și cu efecte diferite a populațiilor aflate în migrație (sarmați, goți, huni, gepizi, avari, slavi). O atenție deosebită este acordată slavilor, rolului pe care aceștia l-au jucat în formarea limbii și a poporului român. Pornind de la ideea că în momentul așezării slavilor pe teritoriul țării noastre populația autohtonă era deja romanizată, autorul fixează încheierea unei prime faze a etnogenezei românești la sfîrșitul secolului al VI-lea e.n. Faza următoare, aceea a asimilării slavilor, care avea să ducă la desăvîrșirea acestui proces, la cristalizarea poporului român, s-ar încheia în secolul al VIII-lea. După D. Berciu, la sfîrșitul secolului al VI-lea am avea de-a face cu proto-români, iar începînd din secolul al VIII-lea cu români.

Lucrarea este însoțită de o ilustrație bogată, de patru hărți, de o bibliografie selectivă și de un indice. Ilustrația este de cea mai bună calitate, dar, din păcate, nu este suficient de echilibrat repartizată pe epoci și culturi și nici nu este ordonată strict cronologic. În ce privește hărțile, remarcăm că trei sînt pentru documentele numismatice și doar una este o hartă arheologică (pentru epoca bronzului), astfel că urmărirea celor mai multe descoperiri și culturi arheologice menționate în text nu este posibilă. Cu toate acestea, și în ciuda conciziunii impuse de specificul colecției, care face ca unele noțiuni arheologice specifice țării noastre să rămînă insuficient conturate și ca anumite aspecte ale discuției să nu poată fi adîncite în măsura în care era necesar, cartea prof. D. Berciu vine să răspundă interesului sporit manifestat de către cititorii străini pentru problemele istoriei românești și constituie, indirect, un îndemn la o mai bogată acțiune de popularizare peste hotare a rezultatelor cercetării noastre istorico-arheologice.

Mircea Babeș

Banatica, I (1971), II (1973), III (1975), IV (1977)

Prin cele patru volume apărute în decursul a șapte ani, publicația Muzeului de istorie al județului Caraș Severin s-a înscris organic în grupul celor circa 25 de reviste cu ritm constant de editare, aparținătoare muzeelor din țara noastră. Menită să oglindească pe calea tiparului cele mai frumoase rezultate ale cercetărilor arheologice și ale investigațiilor documentar-arhivistice efectuate în primul rînd de personalul muzeal din Reșița și Caransebeș, ea cuprinde în paginile sale o diversitate de subiecte.

Chiar de la numărul inaugural, *Banatica* a întrunit cerințele unui anuar muzeistic cu o oarecare tradiție. Conținutul a fost judicios divizat în funcție de specificul materialelor (istorie veche și arheologie; istorie medie; istorie modernă și contemporană; istoria culturii și artelor). Dar, fapt demn de remarcat, pe lîngă autorii locali, se întîlnesc și semnăturile unor prestigioși arheologi și istorici din afara județului. Cît privește subiectele tratate, pe lîngă cele în care se analizează descoperiri din zonă, sînt cuprinse și o serie de stu-

dii de cel mai larg interes pentru istoria meleagurilor bănățene, și chiar pentru istoria României.

Fiind deosebit de dificil a prezenta chiar foarte lapidar întregul lot al materialelor publicate în cele peste 1 700 de pagini, vom consemna din fiecare număr, cîteva pe care le considerăm că ar fi mai semnificative din punctul de vedere al preocupărilor autorului acestor rînduri și cel al profilului revistei ce oferă găzduire în filele sale recenziei noastre.

Din volumele I și II, care sînt aproape identic structurate, atragem atenția asupra cercetărilor arheologice ale căror rezultate le prezintă articolele: „Unele caracteristici ale plasticii antropomorfe din așezările culturii Vînča din zona Porților de Fier" (E. Comșa, în vol. I, p. 85—89), „Un relief cu cavalerul trac de la Pojejena" (N. Gudea, V. Stoianovici, în vol. I, p. 107—111), „Date cu privire la paleoliticul din județul Caraș-Severin" (F. Mogoșanu, în vol. II, p. 13—23), precum și „Complexul ceramic de la Lenauheim din sec. IV e.n." (A. Bejan, în vol. II, p. 131—137)

Paginile rezervate istoriei medii cuprind în cele două numere, un grupaj de nouă articole. În „Probleme actuale în cercetarea istoriei medii a României" (Al. Neamțu, în vol. I, p. 149—155) sînt expuse obiectivele esențiale ale studierii sistematice și aprofundate a situației economico-sociale și a implicațiilor politice ce decurg din acestea, de pe cuprinsul Caraș Severinului secolelor evului de mijloc. Se subliniază că o stringentă cerință este necesitatea investigațiilor arheologice al căror scop constă în descoperirea de așezări și centre fortificate vechi românești, care să dateze din perioada feudalismului timpuriu de pe aceste meleaguri. Pe același plan superior al interesului științific, e necesar să stea în județul Caraș Severin și activitatea de depistare în arhivele miniere a actelor și documentelor, încă inedite, în al căror text se află multiple referiri corelate atît cu exploatarea bogățiilor subsolului cărășean, cît și cu viața și lupta pentru libertate socială și națională a masei minerilor din acest colț al țării noastre.

Prin prezentarea rezultatelor cercetării sistematice a așezărilor feudale de la Ilidia și Pescari, în vol. I, p. 157—162, și respectiv vol. II, p. 141—156, cercetătorul reșițean I. Uzum, împreună cu colaboratorii S. Matei și G. Lazarovici (ambii de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj Napoca), dovedesc că aceaste chestiuni, pline de interes nu numai pentru istoria ținutului, stau în atenția Muzeului de istorie al județului.

Menționăm că nu lipsesc din sumar nici preocupările ce privesc etapele de evoluție a mineritului. V. Wollmann în cele două documentate materiale: „Dezvoltarea tehnicii miniere în Munții Cărășeni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea" (vol. I, p. 197—216) și „Hărți privind exploatările miniere de la Dognecea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea" (vol. II, p. 187—198), valorifică un fond arhivistico-documentar mai puțin cunoscut pînă în prezent.

Puternicul nucleu minier-industrial din perimetrul geografic al cărui centru polarizator este Reșița, cu masa muncitorilor care formau un detașament cu largi vederi politice și sociale, ce îi situau în fruntea luptelor împotriva jugului străin și a exploatării capitaliste, reprezintă o sursă inepuizabilă pentru cei ce se ocupă cu studiul istoriei moderne și contemporane din sud-vestul României. Mărturie a acestui fapt stau cele 15 articole ce abordează în fiecare volum o vastă tematică.

Din secvența finală, dedicată istoriei culturii și artelor, în tomul prim ni se pare semnificativă contribuția lui Al. Bîrsescu, „Nicolae Iorga călător în Banat" (p. 373—382), iar din numărul secund, articolul „Cîteva considerații privind arhitectura romanică din Banat" (p. 311—319), autor S. Matei, și colaborarea N. Bocșan, L. Gyémant, „Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea" (p. 345—362).

Spre deosebire de numărul de debut, în volumul al II-lea s-a adăugat rubrica „Repertorii arheologice și bibliografii", în cadrul căreia se ia inițiativa prezentării în mod sistematic a fondului arheologic al meleagurilor caraș-severinene. R. Petrovszky, inaugurează, prin „Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin, din paleolitic pînă în secolul al V-lea î.e.n." (p. 385—393), un ciclu de materiale informaționale pe care îl continuă și în tomurile următoare.

În final, comitetul de redacție semnează articolul omagial, „In memoriam Acad. C. Daicoviciu", în care e evocată marcanta personalitate a istoricului de la Universitatea Babeș-Bolyai, fiu al plaiurilor cărășene, savant de renume, care în neobosita-i activitate a sprijinit, în calitate de redactor responsabil, apariția revistei *Banatica* (p. 461).

Oglindind amploarea sporită a cercetărilor întreprinse în județ, volumul al III-lea al anuarului muzeului reșițean își diversifică conținutul. Din sumarul acestuia relese că studierea stațiunilor paleolitice și neolitice intrase în preocupările muzeografilor din județul Caraș Severin. Sînt prezentate atît așezări neolitice de suprafață cît și urme de locuire în peșteri.

Un fapt pozitiv îl reprezintă inițiativa de a include în revistă și cîteva materiale ce tratează fie o problematică mai largă sau descoperiri arheologice mai importante efectuate

în aria teritorială limitrofă județului. Pe această linie sînt de consemnat: „Însemnătatea cimitirului de la Mokrin pentru cronologia epocii bronzului în Banat" de T. Soroceanu, în vol. III (p. 33—47), „Situla de la Remetea Mare (jud. Timiș)" de F. Medeleț, în același volum (p. 49—59), și articolul în care se aduc originale puncte de vedere cu privire la „Periodizarea culturii Vinča în România", de G. Lazarovici, în vol. IV (p. 19—44).

Asemenea întregului ținut dintre Mureș, Tisa, Dunăre și cotul sud-vestic al Carpaților Meridionali, actualul cuprins al județului Caraș Severin, intrase de timpuriu sub incidența civilizației romane. Multitudinea vestigiilor arheologice de factură romană din regiune prilejuiește descoperiri ce nu de puține ori contribuie la elucidarea unor aspecte majore ale istoriei Daciei traiane. Fără îndoială că articole ca „O diplomă militară din Tibiscum", autori M. D. Petrovszky și I. I. Russu, precum și „Cărămida romană cu text cursiv din secolul al IV-lea descoperită la Gornea" — și acesta un studiu de colaborare a cercetătorilor N. Gudea și I. Dragomir (ambele în vol. III, p. 61—73; 99—119) — justifică rubrica cu denumirea de „Perioada romană și postromană", introdusă începînd cu numărul citat.

Rămînînd la aceeași perioadă de timp, din volumul al IV-lea remarcăm contribuția colectivă, Oct. Răuț, Ov. Bozu, R. Petrovszky, „Drumurile romane din Banat" (p. 135—159), în care se conchide că rețeaua rutieră a Daciei romane „bănățene" reprezintă un argument în plus în privința faptului că întregul Banat se găsea sub controlul nemijlocit al autorităților romane imperiale pe toată durata celor 165 de ani ai existenței provinciei nord-dunărene.

Un studiu de dimensiuni apreciabile, și în același timp redactat cu deosebită meticulozitate, acela al cercetătorului clujean Mircea Rusu, intitulat „Transilvania și Banatul în secolele VI—IX", se află în fruntea grupului de articole de istorie medie din volumul al IV-lea. De o foarte mare utilitate găsim că sînt listele în care figurează într-o riguroasă cronologie așezările cercetate pînă în prezent, descoperirile monetare, cimitirele de înhumație și cele birituale, diversele descoperiri arheologice izolate, zăcămintele metalifere și cele de sare exploatate în intervalul secolelor VI—IX.

Continuînd o cercetare, ce depășește ca durată un deceniu și jumătate de muncă dedicată respectivei problematici, I. Uzum aduce la cunoștința generală așezarea din feudalismul timpuriu de la Gornea Țărmuri (p. 215—222), de pe al cărui cuprins s-au recoltat valoroase vestigii arheologice.

Anticipînd aniversarea împlinirii a șase decenii de la Unirea Transilvaniei cu patria mamă, sînt cuprinse în filele volumului editat la finele anului 1977 un număr de 36 documente de arhivă al căror text oglindește „intensitatea luptei pentru Unire în această parte a teritoriului etnic românesc" (p. 317).

Cronica arheologică și repertoriile inserează un consistent lot de studii semnate de I. Uzum, V. Ioniță, M. Gumă, R. Petrovszky, Ov. Bozu, cu toții cercetători din județ, și de arheologii din Cluj Napoca, N. Gudea și G. Lazarovici. Se remarcă prin consistența informațională, partea a III-a a „Repertoriului de localități caraș-severinene din paleolitic pînă în sec. V î.e.n." (p. 437—461).

La rîndul său, rubrica „Istoria artei și culturii" este îmbogățită cu studii de substanță și inedite.

Apreciate în ansamblu, cele patru volume tipărite prin grija muzeului județean din Reșița sînt întru totul utile prin conținutul lor diversificat și în covîrșitoare parte temeinic documentat din punct de vedere științific, atît pentru cei preocupați de studiul istoriei străvechi și vechi a României, cît și de ceilalți istorici. Prin însoțirea fiecărui material de un rezumat într-o limbă de circulație internațională, în bună măsură revistele reșițene devin accesibile și cercetătorilor care nu cunosc limba română.

Dacă în numerele viitoare se va manifesta o grijă mai mare față de calitatea ilustrației fotografice, preocupare ce se face deja simțită în cuprinsul volumului apărut cel mai de curînd, anuarul va avea de cîștigat. La fel am sugera depunerea în continuare a unui efort tot atît de susținut ca și cel de pînă acum în vederea unor apariții la date precise, pentru ca buna tradiție să devină o realitate împămîntenită.

Liviu Mărghitan

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

ActaArchHung	—	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	—	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActivMuz	—	Activitatea Muzeelor, Cluj, I—II, 1955—1956.
AISC	—	*Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj-Napoca.
ALuta	—	Aluta, Sfîntu Gheorghe.
AnnÉp	—	Année Épigraphique, Paris.
Apulum	—	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchÉrt	—	Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
ArhMold	—	Arheologia Moldovei, Iaşi — Bucureşti.
ASUIaşi	—	Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi.
AVSL	—	Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu — Braşov, 1843—1941.
BerRGK	—	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main.
BMC	—	British Museum Catalog.
BSNR	—	Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti.
BSRG	—	Buletinul Societăţii române de geografie, Bucureşti.
CAB	—	Cercetări arheologice în Bucureşti, Bucureşti.
CIL	—	*Corpus Inscriptionum Latinarum.*
Dacia	—	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti, I—XII, 1924—1927 ; N.S. ; I, 1957 ...
DissPann	—	Dissertationes Pannonicae.
DIR	—	*Documente privind istoria României*, Bucureşti.
DolgCluj	—	Dolgozatok — Travaux de la Section numismatique et archéologique du Musée national de Transylvanie, Cluj.
DRH	—	*Documenta Romaniae Historica.*
Drobeta	—	Drobeta. Drobeta Turnu Severin.
ED	—	Ephemeris Dacoromana, Annuario della Scuola Romena, Bucureşti — Roma.
EvkSzeged	—	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
Fasten	—	J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894.
FHDR	—	*Fontes Historiae Dacoromaniae.*
Germania	—	Germania. Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des deutschen archäologischen Instituts, Berlin.
IDR	—	*Inscripţiile Daciei romane*, Bucureşti, I (1957), II şi III (1977).
ILS	—	Dessau, *Inscriptiones latinae selectae.*
LRBC	—	Late Roman Bronze Coins.
Marisia	—	Marisia. Studii şi materiale de arheologie, istorie, etnografie, Tîrgu Mureş.
Materiale	—	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MIA	—	Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova.
OR³	—	D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, Bucureşti.
Peuce	—	Peuce, Tulcea.
Pontica	—	Pontica, Constanţa
Populaţie şi societate	—	Populaţie şi societate, Cluj Napoca.
PZ	—	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin.
RE	—	Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.*
RESEE	—	Revue des études sud-est européennes, Bucureşti.
RIR	—	Revista istorică română, Bucureşti.
Roemer	—	J. Jung, *Roemer und Romanen in den Donauländer*, Innsbruck, 1877, 1887 (ed. a II-a).

RRH — Revue Roumaine d'Histoire, București.
Sargetia — Sargetia. Buletinul Muzeului județului Hunedoara, Deva.
SCIV (SCIVA) — Studii și cercetări de istorie veche (începînd din 1974 — Studii și cercetări de istorie veche și arheologie), București.
SCN — Studii și cercetări de numismatică, București.
SCȘ Iași — Studii și cercetări științifice, Iași.
SlovArch — Slovenská Archeologia, Nitra.
SMIM — Studii și materiale de istorie medie, București.
StCl — Studii clasice, București.
Studii — Studii. Revistă de istorie, București.
Studium — Studium, Suceava.

INDICE

Tom. 29 1978

STUDII

DISCUŢII

MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

NOTE ARHEOLOGICE

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

RECENZII

RECTIFICARE

În SCIVA, 29, 1978, 3, p. 386, fig. 1, harta, în loc de LIMES TRANSALUTANUS (cum se spune în text), a apărut greșit LIMES TRANSILVANUS. Rugăm pe cititori să facă cuvenita îndreptare.

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel $ 25. Toute commande de l'étranger sera adressée à Întreprinderea ILEXIM, Departamentul export-import presă, 70 116, str. 13 Decembrie n° 3, P.O. Box 136—137, télex 11226, Bucarest, Roumanie. En Roumanie vous pourez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, 71 021, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71 021, Calea Victoriei 125, sector 1, Bucureşti.
tel. 50.76.80

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

S C I V A, tomul 29, nr. 4, București, 1978, p. 461–604

I.P. Informația c. 604

Lei 25